

www.salampnu.com

سایت مرجع دانشجوی پیام نور

- ✓ نمونه سوالات پیام نور : بیش از ۱۱۰ هزار نمونه سوال همراه با پاسخنامه
- تستی و تشریحی
- ✓ کتاب ، جزوه و خلاصه دروس
- ✓ برنامه امتحانات
- ✓ منابع و لیست دروس هر ترم
- ✓ دانلود کاملاً رایگان بیش از ۱۴۰ هزار فایل مختص دانشجویان پیام نور

www.salampnu.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جغرافیای روستایی ایران (رشته جغرافیا)

➤ تالیف : دکتر مسعود مهدوی

➤ انتشارات : دانشگاه پیام نور

➤ چاپ : دوم فروردین ۱۳۷۶

➤ مجری : دکتر گیتی صلاحی اصفهانی . عضو هیئت علمی گروه

جغرافیایی

پیام نور مرکز ساوه

کتاب در ۸ فصل تدوین شده است

■ پیشگفتار

■ هدف کلی درس

■ مقدمه

■ فصل اول: گذشته تاریخی و سیر تکوینی روستاها در ایران

■ فصل دوم: ساختار اداری و اقتصادی، اجتماعی روستاها تا پیش از اصلاحات ارضی

■ فصل سوم: نظام های بهره برداری و اجتماعی در روستاهای ایران

■ فصل چهارم: منابع آبی روستاهای ایران

■ فصل پنجم: اصلاحات ارضی و دگرگونیهای بنیادی در روستاهای کشور

■ فصل ششم: جمعیت روستایی ایران

■ فصل هفتم: فعالیتهای اقتصادی روستاهای ایران

■ فصل هشتم: شکل گیری نهادهای انقلابی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در روستاها

هدف كلي درس

➤ آشنایی با بنیان جغرافیایی روستاهای ایران و پراکندگی آنها در کشور، همچنین با عناصر مهم روستا و روستانشینی چون اقتصاد، جمعیت و نظام اداری آن آشنا می شوند.

فصل اول

گذشته تاریخی و سیر تکوینی روستاها در ایران

هدف مرحله ای فصل اول

➤ بررسی نقش عوامل جغرافیایی، انسانی و تاریخی به عنوان عوامل مهم در پیدایش و پراکندگی روستاهای ایران به صورت مجزا و مجموعه عوامل .

هدفهاي رفتاري فصل اول

آشنایی دانشجویان با :

- گذشته تاریخی روستاها
- وضعیت روستانشین و کشاورزی دوره ماد
- سیر تکوینی روستانشین از ماد تا اسلام
- نظام روستانشینی اسلام
- دلایل طبقه بندی روستاها
- گروه روستاها

مقدمه

➤ جغرافیای روستایی از نتایج انقلاب صنعتی در کشورهای اروپایی می باشد در این دوره توجه به روستا به دلیل تأمین نیاز صنایع در ارتباط با دو عامل مهم : مواد اولیه و نیروی انسانی ارزان می باشد که هر دو در محیط روستا وجود داشته اند.

➤ جغرافیای روستایی اهرمی موثر در برنامه ریزیهای ملی ، منطقه ای و محلی به منظور توسعه کشور و روستا می باشد .

➤ در دوره سازندگی بعد از جنگ دوم جهانی جغرافیای روستایی وارد مرحله نوینی گردید .

➤ مطالعات روستایی ایران به طور علمی از سالهای ۱۳۳۰ به بعد شروع و آن زمان هم اغلب به صورت منوگرافی و توصیف مسائل روستایی بوده است .

گذشته تاریخی روستاها و سیر تکوینی روستاها در ایران

- شکل گیری روستا در ایران به هزاره های قبل از میلاد می رسد به عقیده برخی از جامعه شناسان روستایی ۵۰۰۰ روزی پدیدار شد که گروههای کوچ نشین انسانی که به شکار و دامپروری اشتغال داشتند به کشاورزی آگاهی یافتند و اولین هسته یکجانشینی بوجود آمد.
- به علت فقدان و ابتدایی بودن وسایل تولید کشاورزی افراد مجبور بودند که بصورت دسته جمعی و از طریق پیوستن به گروههای بزرگتر در نتیجه برخورداری از امنیت بیشتر زندگی کنند و تفکیک شغلی در چنین شرایطی وجود نداشت.
- در هزاره سوم قبل از میلاد که مصادف با ظهور قوم ماد در ایران می باشد به علت توسعه کشاورزی و رشد نیروهای مولد و تعالی صنایع فلزی و سفال سازی مراکز روستایی در ایران گسترش و توسعه می یابد. بعد از مادها و تشکیل شاهنشاهی در ایران و بوجود آمدن طبقات اجتماعی مختلف باز هم اکثریت مردم در روستاها زندگی می کردند در آن زمان کشاورزی اصلی ترین منبع ثروت و منشأ قدرت اقتصادی در جامعه بود و چون زمین داران مهمترین پرداخت کننده مالیاتها بودند و مخارج لشکر کشیها را تامین می کردند مورد توجه شاهان هخامنشی قرار داشتند در زمان هخامنشیان بندسازی و ایجاد کانالها و روشهای جدید آبیاری متداول گردید ، پس از هخامنشیان سلوکیان و اشکانیان به قدرت رسیدند و

به امور دامپروری توجه بیشتری شد در زمان پارتها بیکاری در روستاها افزایش یافت در زمان ساسانیان روستاییان کارهای طاقت فرسای کشاورزی را انجام می دادند و در خدمت سربازی هم حضور داشتند پس از حمله اعراب تغییر چندانی در امور روستا بوجود نیامد از این به بعد روستا به عنوان کالای اقتصاد غیر منقول جای طلا را می گیرد از دوره سلاجقه عنوان اقطاع به شکل نوینی ظاهر می شود در زمان مغول فشار زیادی بر روستاییان وارد می شود در زمان صفویه روستاها رونق می یابند در زمان افشاریه املاک دیوانی توسعه می یابند در دوره قاجاریه عشایر بر روستا برتری می یابند جنبش مشروطیت سرآغاز تحولات کشور به خصوص روستا می باشد. سال ۱۲۷۴ اداره کل فلاحت تصویب و در قانون تشکیل ایالات و ولایات در سال ۱۲۸۴ برای اولین بار از کد خدا نام برده می شود. در ده ۱۳۳۰ دوره نخست وزیری دکتر مصدق در دوران پهلوی توجهاتی به مسایل روستایی می شود لایحه ازدیاد سهم کشاورزان در سال ۱۳۳۱ در چهل ماده تصویب شد در سال ۱۳۳۵ لایحه قانونی اصلاح امور اجتماعی و عمران دهات در ۳۳ ماده تصویب شد. در سال ۱۳۴۱ اصلاحات ارضی با ویژگی های خاص خود به مرحله اجرا در می آید که بزرگترین تحول در امور روستاها تا تاریخ اجرای آن محسوب می گردد.

مقدمه

➤ در مطالعات و بررسیهای جغرافیایی به منظور نتیجه گیری مطلوب و تسهیل در امر بررسی گروه بندی و یا سطح بندی پدیده ها امری اجتناب ناپذیر است.

➤ مطالعه و بررسی و شناخت متجاوز از ۶۰۰۰۰ روستا در ایران بدون گروه بندی امکان پذیر نیست . روستاهای ایران را در رابطه با عوامل متعددی که در شکل گیری ، بقا و توسعه آنها موثر بوده اند می توان گروه بندی نمود .

طبقه بندی روستاهای کشور

➤ در ایران یافتن روستاهایی که از هر لحاظ مشابه هم باشند بسیار بعید و مشکل است ، به دلیل تنوع توپوگرافی ، معیشت ، اوضاع اجتماعی ، اقتصادی ، زبان ، مذهب ، قومیت ، مالکیت ، منابع آب ، نوع خاک و جنس زمین .

گروه بندی بر اساس شکل استقرار و تیپ

➤ از نظر جامعه شناسی تیپ روستاها بیشتر متأثر از ساختارهای اجتماعی و اقتصادی روستاها هستند تا عوامل فیزیکی .

➤ ۳ تیپ مشخص روستایی وجود دارند : (۱) متمرکز (۲) پراکنده (۳) بینابین

➤ در این بحث توجه به شکل استقرار مساکن نسبت به یکدیگر و مزارع می باشد .

روستاهای متمرکز

- مساکن روستایی به یکدیگر چسبیده ، چشم اندازی متمرکز بدون فضای خالی ، مزارع یا همان محل تولید ازخانه ها جدا می باشد .
- عوامل مؤثر در شکل گیری این تیپ روستاها: دفاع و امنیت ، منبع آب دائمی چون چاه و چشمه و قنات، قومیت، توپوگرافی زمین و شیوه های بهره برداری این روستاها در اکثر نقاط ایران موجودند و تیپ غالب روستاهای ایران می باشند در مناطق غربی، مرکزی و شمال و شمالشرقی و مشرق و جنوب ایران به وفور به چشم می خورند .
- به طور کلی فلات مرکزی ایران قلمرو روستاهای متمرکز بوده است .
- جامعه روستایی به علت شرایط خاص جغرافیایی و اجتماعی همگرا میباشد و گرایش به سمت بهره برداری اشتراکی از زمین موجب پیدایی روستاهای متمرکز شده است .

روستاهای پراکنده

➤ در شناخت این تیپ شکل و وسعت مزارع دخالت دارند. چون حدود مزارع مشخص و مالکیت آنها نیز محرز است داخل هر مزرعه یک خانه بنا می گردد که باعث ایجاد روستاهای پراکنده می شود.

➤ ضریب تفرق روستاهای پراکنده در رابطه با وسعت اراضی محاسبه می شود.

➤ محاسن روستاهای پراکنده

- دقیق بودن حدود در مزارع
- نزدیکی مزارع به محل سکونت
- سهولت در امر تردد به مزرعه
- خود رای بودن در انتخاب کشت محصولات
- یکپارچه بودن مزرعه که باعث کارایی در کاربری ماشینهای کشاورزی می شود

➤ این تیپ روستاها در مناطق محدودی از کشور به خصوص گیلان و واشی در بندرعباس، میناب و بشاگرد نیز به چشم می خورند.

روستاهای بینابین

- این روستاها ویژگیهای روستاهای متمرکز و پراکنده را یکجا دارند.
- در برخی از کشورهای جهان این روستاها بر اساس یک برنامه ریزی مشخص طرح ریزی و ساخته می شوند ولی در ایران برنامه ریزی برای ساخت این نوع روستاها وجود ندارد و اگر روستایی از این نوع موجود باشد ناشی از برخی عوامل طبیعی یا انسانی می باشد.

تیپهای دیگر روستاها

➤ تیپ روستاهای چهارراه نشین ، تیپ 1 و یا ستاره ای که بر اساس طرح ریزی بوجود آمده باشند وجود ندارند ، اگر مشاهده شود بر اثر تصادف می باشد .

گروه بندی روستاها بر اساس عوامل طبیعی

➤ توپوگرافی

➤ اقلیم

➤ منابع خاک

➤ خاک

مهمترین عوامل طبیعی موثر
در این گروه بندی

گروه بندی روستاها بر اساس ارتفاع

- الف) روستاهای کوهستانی
- ب) روستاهای میان کوهی
- ج) روستاهای پای کوهی
- د) روستاهای جلگه ای

روستاهای کوهستانی

➤ نوع محدودی از روستاهای کشور هستند که در ارتفاعات مستقر شده اند به علت داشتن شیب تند، سختی معیشت و آمد و شد جاذب جمعیت زیادی نیستند .

➤ معیشت این روستاها دامداری ، باغداری ، احتمالاً بعضی خدمات زیارتی ، تفریحی و ورزشی می باشد .

روستاهای میان کوهی

- روستاهایی هستند که در داخل مناطق کوهستانی در میان دره ها شکل گرفته اند .
- استفاده از آبهای جاری در امتداد دره ها بخصوص رودخانه ها ، وجود راههای ارتباطی و شرایط میکروکلیمای مناسبی که بوجود می آید در شکل گیری و بقای این روستاها مؤثر است.
- در این تیپ روستاها به دلیل کم بودن وسعت اراضی ، زراعت دامنه وسیعی ندارد و معیشت به باغداری و دامداری ، صنایع دستی و پاره ای از امور خدماتی متکی می باشد .
- این قبیل روستاها را در امتداد دره های کوههای البرز ، زاگرس و کوههای مرکز می توان مشاهده کرد .

روستاهای پای کوهی

- پای کوه ها به علت داشتن شیب ملایم ، وجود آب و بافت خاک نسبتا خوب مکانهای مناسبی برای استقرار روستاها می باشند .
- تعداد زیادی از روستاهای کشور در پای کوهها استقرار یافته اند .

روستاهای جلگه ای

➤ نوع غالب روستاها ، جلگه ای یا روستاهایی هستند که در دشتهای
استقرار یافته اند وسعت اراضی و جمعیت پذیری این روستاها
بیش از تپه های دیگر می باشد .

گروه بندی روستاها بر اساس اقلیم

➤ گسترده بودن ایران در عرضهای وسیع جغرافیایی ، وجود ارتفاعات و دشتها و بیابانها ، دوری و نزدیکی به دریاها و مجاورت داشتن با مناطق پر فشار قاره ای و کم فشار اقیانوسی اقلیم متنوعی را در ایران بوجود آورده است .

➤ با هر نوع اقلیم تیپ خاصی از روستاها شکل میگیرد مثل ریزش بارشهای جوی مثلا روستاهای مناطق پرباران، کم باران ، نیمه خشک و روستاهای مناطق خشک از جمله این طبقه بندی می باشند.

➤ همچنین عالم درجه حرارت می تواند در تقسیم بندی روستاها استفاده شود .

گروه بندی روستاها بر اساس آب

- منابع آبی روستاهای کشور عموماً به صنایع آبی سطح الارض و تحت الارض و احتمالاً مخلوطی از هر دو می‌گردد.
- در مناطق شمالی و غربی کشور منابع آبی روستاها، منابع سطح الارض یا رودخانه‌ها هستند، بر عکس در فلات مرکزی ایران بدلیل بارشهای کم، منابع آبی آبهای تحت الارض است که به صورت چشمه، چاه و قنات مشاهده می‌گردد.
- تعداد روستاهایی که از آب رودخانه‌ها استفاده می‌کنند حدود ۷۳۲۶ روستا می‌باشد.
- یکی از علل عمده تخلیه روستاها و در نتیجه متروک شدن اراضی کشاورزی در ایران خشک شدن قنات می‌باشد.

گروه بندی روستاها بر اساس خاک

➤ در ایران به دلیل وجود تنوع اقلیمی و ویژگیهای زمین شناسی و تنوع در پوشش گیاهی خاکهایی با تواناییهای مختلف بوجود آمده است .

➤ متأسفانه نقشه های خاک شناسی از کلیه مناطق ایران تاکنون تهیه نشده است و نقشه های ارزیابی خاک و طبقه بندی اراضی نیز که تمام ایران را پوشاند تهیه نگردیده تا بتوان روستاهای کشور را براساس نوع خاک طبقه بندی نمود .

گروه بندي روستاها بر اساس عوامل انساني

جمعيت ➤

معيشت ➤

گروه بندي روستاها بر اساس جمعيت

➤ بر اساس مصوبات وزارت کشور تا سال ۱۳۶۵ سکونتگاههایی که بیش از ۵۰۰۰ نفر جمعیت داشته اند شهر و کمتر از ۵۰۰۰ نفر روستا نامیده می شوند .

➤ در سرشماری ۱۳۷۰ این رقم به ۱۰۰۰۰ تغییر یافته است .

➤ جمعیت ۵۰۰ - ۱۰۰۰ نفر در روستاها یک شاخص قابل قبول می باشد محیط روستا بیش از این مقدار جمعیت را به سختی تحمل می نماید .

گروه بندی روستاها بر اساس معیشت

➤ در مطالعات و بررسیهای اقتصادی در روستا ملاحظه می شود که در برخی از روستاها معیشت روستاییان صرفاً به یک عامل وابسته بوده و در پاره ای با بیش از یک عامل در ارتباط می باشد، مهمترین عواملی که معیشت روستاییان بدانها متکی می باشند: (۱) زراعت (۲) باغداری (۳) دامداری (۴) بهره برداری از جنگل و علفزارها (۵) صید و شکار و آبخورداری (۶) استفاده از منابع زیرزمینی (معادن) (۷) صنایع دستی (۸) صنایع بزرگ (۹) اماکن (زیارتی، سیاحتی و ورزشی) (۱۰) صنایع روستایی (۱۱) مشاغل دولتی و خدماتی.

➤ زراعت، باغداری، دامداری و صنایع دستی به ترتیب بالاترین میزان درصد معیشت روستاییان را تشکیل می دهند.

➤ در اکثر روستاهای کشور معیشت روستاییان صرفاً به یک عامل معطوف نمیشود بلکه ترکیبی از شیوه های معاش می باشند .

➤ در سواحل دریای عمان و خلیج فارس روستاهایی هستند که معیشت آنها صرفاً صیادی می باشد .

➤ برخی از روستاهای انارک در آمدشان وابسته به کار در معادن می باشد .

➤ توزیع روستاهای کشور بر حسب طبقات جمعیتی

۱۳۶۵				۱۳۵۵				۱۳۴۵				
درصد روستا	درصد جمعیت	جمعیت به هزار نفر	تعداد روستا	درصد روستا	درصد جمعیت	جمعیت به هزار نفر	تعداد روستا	درصد روستا	درصد جمعیت	جمعیت به هزار نفر	تعداد روستا	طبقه بندی جمعیت
۰/۲	۷/۷	۱۷۲۷	۱۹۴	-	-	-	-	-	-	-	-	۵۰۰۰ و بیشتر
۰/۷۵	۱۱/۶	۲۶۰۴	۷۸۲	۰/۵	۹/۲	۱۶۱۲	۴۸۴	۰/۴	۶/۷	۱۰۲۵	۳۰۸	۲۵۰۰-۵۰۰۰
۳/۷	۲۶/۲	۵۸۷۸	۳۹۳۳	۳	۲۲/۹	۳۹۹۰	۲۷۳۵	۳/۶	۱۹/۷	۳۰۱۱	۲۰۸۷	۱۰۰۰-۲۵۰۰
۶/۸	۲۲/۳	۴۹۹۲	۷۱۴۵	۶/۸	۲۴/۷	۴۳۰۶	۶۲۴۴	۶/۵	۲۳/۷	۳۶۳۶	۵۳۱۴	۵۰۰-۱۰۰۰
۲۴/۱	۲۷/۵	۶۱۵۲	۲۵۱۵۹	۲۹	۳۶/۸	۶۴۲۸	۲۶۶۸۰	۳۳/۱	۴۲/۱	۶۴۴۱	۲۷۳۵۱	۱۰۰-۵۰۰
۸/۶	۲/۹	۶۵۰	۸۹۷۳	۱۰/۶	۴	۷۰۶	۹۷۵۸	۱۲/۸	۵	۷۶۶	۱۰۵۲۸	۵۰-۱۰۰
۶/۸	۱/۳	۲۵۸	۷۱۲۳	۸/۱	۱/۶	۲۷۲	۷۵۰۰	۹/۶	۱/۹	۲۸۶	۷۸۸۴	۲۵-۵۰
۱۱/۷	۰/۶	۱۳۳	۱۲۱۶۷	۱۲/۶	۰/۸	۱۳۵	۱۱۶۵۴	۱۵/۷	۱	۱۴۹	۱۲۹۶۶	کمتر از ۲۵
۳۷	-	-	۳۸۶۱۳	۲۹/۲	-	-	۲۶۹۵۲	۱۹/۳	-	-	۱۵۹۲۵	خالی از جمعیت
۱۰۰	۱۰۰	۲۲۳۲۹۴	۱۰۴۰۹۸	۱۰۰	۱۰۰	۱۷۴۴۹	۹۲۰۰۷	۱۰۰	۱۰۰	۱۵۳۱۴	۸۲۳۶۳	جمع

طبقه بندی روستاها بر اساس توسعه یافتگی

➤ برای ایجاد تعادل نسبی میان همه مناطق کشور شناخت مناطق برخوردار و عدم برخورداری بر اساس معیارهایی از وظایف برنامه ریزان جامعه می باشد .

➤ برای رسیدن به این هدف طرحی در سازمان برنامه و بودجه از سال ۱۳۶۲ به منظور شناخت مناطق محروم به اجرا در آمد که پنج مرحله را پشت سر گذاشت و نتایج بررسی مرحله پنجم در گزارشی تحت عنوان “شناسایی مناطق محروم کشور” در مهرماه ۱۳۶۴ ارائه گردید . در این گزارش بر اساس درجات و میزانهای برخورداری با استفاده از روشهای ریاضی و آماری ضرایی برای مناطق مختلف کشور تعیین شد .

➤ تهران با ضریب ۲/۱۰۰ برخوردارترین شهر و کهنوج با ضریب ۲/۹۹۹ محرومترین نقطه شهری کشور می باشد .

➤ ۷۵ شهر ضریبی بالاتر از ۸۵۰ داشته اند .

➤ از ۵۰۰ بخش که قلمرو روستاهای کشور را تشکیل می دهند ۱۶۰ بخش به انضمام روستاهایشان محروم تشخیص داده شده است .

خلاصه فصل اول

➤ در هزاره سوم قبل از میلاد مراکز روستایی در ایران توسعه می یابد و تشکیلات اجتماعی شکل خاص به خود می گیرد. در دوره هخامنشیان به کشاورزی و افزایش محصولات ، نهرسازی و ایجاد کانالها توجه می شود. عهد ساسانیان همراه بانوعی بی تعاونی در روستاها می باشد . در دوران استیلای اعراب بر ایران به مثابه کالای اقتصادی غیرمنقول مانند طلا در قیاس اقتصادی عمل می کند . دوران صفویه با شکوفایی اقتصادی مجدد در روستا و زمان قاجاریه با برتری ایلات و عشایر بر روستا مصادف است. در دوران پهلوی روستاها از تحولات عظیم جهانی در مناسبات اقتصادی و اجتماعی و صنعتی بی بهره می مانند به جز چند اقدام مثل تاسیس مدرسه فلاحت ، دبستانهای روستایی و تاسیس بانک

کشاورزی .

➤ دهه ۱۳۳۰ شروع تحولات در روستاها که با شروع دهه ۱۳۴۰ اصلاحات ارضی بوقوع می پیوندد .

➤ برای تفهیم هر چه بهتر مطالعات جغرافیایی لازم است که موضوعات مورد مطالعه طبقه بندی گردد در این فصل روستاهای ایران بر اساس عوامل مهم جغرافیایی طبقه بندی شده است.مهمترین عوامل جغرافیایی عبارتند از :

(۱) گروه بندی روستاها بر اساس شکل استقرار و تیپ روستاها

(۲) گروه بندی روستاها بر اساس عوامل طبیعی

(۳) گروه بندی روستاها بر اساس عوامل انسانی

(۴) گروه بندی روستاها بر اساس توسعه یافتگی

خودآزمایی فصل اول

۱. اکثریت روستاهای ایران از کدام نوع هستند؟
الف) پراکنده ب) متفرق ج) متمرکز د) بینابین
۲. روستاهای بینابین در ایران مولود کدام عوامل زیر است؟
الف) طبیعی و انسانی ب) اجتماعی ج) برنامه ریزی د) سیاسی
۳. منابع آبی روستاهای شمالی و غربی ایران بیشتر کدام نوع است؟
الف) چاه ب) سطح الارض ج) قنات د) باران
۴. در سرشماری سال ۴۵ از لحاظ تعداد جمعیت بیشترین روستاها با کدام مورد زیر بوده است؟
الف) ۱۰۰-۲۰۰ ب) ۲۵۰۰-۱۰۰۰ ج) ۱۰۰۰-۵۰۰ د) ۵۰۰-۱۰۰

۵. در طبقه بندی روستاها بر اساس توسعه یافتگی هدف این است که بر اساس یک سری ضوابط معین به طور نسبی . . . . . و برخورداری از امکانات را مشخص نماییم .

۶. کدامیک از مناطق زیر ممکن روستاهایی با معیشت وابسته به کار و فعالیتهای معدن داشته باشد .

الف) حواشی کویر	ب) دشت و گرگان
ج) سواحل عمان	د) کوهپایه های سبلان

۷. طبقه بندی روستاهای ایران به دلیل . . . . . خاک مقدور نیست .

پاسخ خودآزمایی

۱. ج (متمرکز)
۲. الف (طبیعی و انسانی)
۳. ب (سطح الارض)
۴. د (۵۰۰-۱۰۰)
۵. مناطق محروم
۶. الف (حواشی کویر)
۷. عدم تهیه نقشه های ارزیابی

فصل دوم

ساختار اداری و اقتصادی ، اجتماعی روستاها تا پیش
از اصلاحات ارضی

هدف مرحله ای فصل دوم

➤ نظام اداری روستاها و ویژگی نهادهای موجود در آن تا پیش از اجرای قانون اصلاحات داخلی نیز تغییرات ناشی از اجرای این قانون در نهادهای روستایی و انواع مالکیت‌های زمین بررسی خواهد شد .

هدفهای رفتاری فصل دوم

- از دانشجویان انتظار می رود پس از مطالعه این فصل به هدفهای زیر دست یابند :
- نظام اداری روستاهای ایران قبل از اصلاحات ارضی
  - آشنایی با اشکال گوناگون مالکیتهای اراضی
  - ماهیت املاک خالصه را بشناسند
  - آشنایی با املاک موقوفه و ویژگی آنها
  - عمده مالکی و چگونگی آن را بدانند
  - خرده مالکی و ویژگیهای آن را بدانند
  - ویژگیهای مالکیت قبیله را توجیه کنند
  - هنگام اجرای قانون اصلاحات ارضی وضعیت زمین داری چگونه بود
  - آگاهی از چگونگی پراکندگی مالکیتهای روستایی هنگام اجرای قانون اصلاحات ارضی

- نقش مباشر از مجموعه نهادهای روستایی قبل از اصلاحات ارضی
- نقش کدخدا از مجموعه نهادهای روستایی قبل از اصلاحات ارضی را بداند
- آشنایی با جایگاه ریش سفیدان در جامعه روستایی
- پاکار و نقش آن را در جامعه روستایی قبل از اصلاحات ارضی بداند
- دشتبان و نقش وی را بداند
- رعایا و وضعیت آنها را در جامعه روستایی قبل از اصلاحات ارضی بداند
- مجموعه نهادهای روستاهای قبل از اصلاحات ارضی را بداند
- آشنایی با مجموعه نهادهای شرکتهای تعاونی تولید، شرکتهای سهامی زراعی و شرکتهای تعاونی روستایی و انجمنهای ده و ماهیت و عملکرد هر یک

نهادهای در روستاهای کشور

مقدمه

روستا یک اجتماع انسانی و توسعه برای این اجتماع امری اجتناب ناپذیر است پس الزاما نظامهای خاصی که امر توسعه را در روستا میسر کند لازم است که یکی از این نظامها که نقش عمده ای در توسعه روستا ایفا میکند نظام اداری است که در این فصل در مورد آن و تحولی که تاکنون داشته به اختصار بررسی می کنیم .

نظام اداری در روستاهای ایران تا قبل از اصلاحات ارضی

➤ قبل از کودتای ۱۲۹۹ روستاها از طریق اربابان و کدخدایان که وابسته به هیات حاکمه مملکت بودند اداره می شدند .

➤ اولین توجه اصولی به روستاها با تاسیس وزارت تجارت و زراعت پس از برقراری مشروطیت بود و در سال ۱۲۸۹ در وزارت فواید عامه ادغام و در سال ۱۳۱۰ اداره فلاحت تشکیل شد و در سال ۱۳۲۰ به وزارت کشاورزی تبدیل شد .

➤ در سال ۱۳۱۶ بخشی تحت عنوان اداره عمران و اصلاحات در وزارت کشور بوجود آمد در سال ۱۳۳۲ لایحه بنگاه عمرانی کشور که مسئول عمران روستاها شد به تصویب رسید در سال ۳۳۵ به بنگاه اصلاح امور اجتماعی دهات تغییر نام یافت در کنار آن بانک عمران دانشسرای کشاورزی ، سازمان ترویج ، بانک کشاورزی ایجاد شد .

➤ تا سال ۱۳۳۵ ، ۱۷۱ برنامه عمرانی کوچک در ۱۶۵ روستا به انجام رسید .

➤ از سال ۱۳۳۵ با حمایت‌های مالی اصل ۴ ترومن با تشکیل حوزه های عمرانی و یا زیر پوشش قرار دادن ۲۳۰۰ روستا اقداماتی چون : آموزش مروج کشاورزی ، آموزش زنان دهیار ، آموزش کارشناسان تعاونی و ... انجام شد .

➤ این اقدامات بیشتر خاص املاک سلطنتی ، خالصه ، موقوفه بوده و بدلیل عدم شرکت مردم روستا این نظام ها نتوانستند در توسعه روستاها موثر باشند .

تحولات نظامی اداری از اصلاحات ارضی تا شروع انقلاب

➤ حضور مشاوران دولتی در روستا، تغییر در سنتهای روستاییان، روحیه مصرف گرایی و زمیته مهاجرت به شهرها از مشخصات مهم این دوره است.

➤ در سال ۱۳۵۰ با شروع مرحله سوم قانون اصلاحات ارضی که با برنامه چهارم همزمان بود وزارت تعاون و امور روستایی تشکیل شد. در سال ۱۳۵۶ وزارت کشاورزی و منابع طبیعی و وزارت تعاون و امور روستاها در یکدیگر ادغام گردیده و وزارتخانه ای تحت عنوان وزارت کشاورزی و عمران روستایی بوجود آمد.

نهادهای اقتصادی و اجتماعی روستایی تا قبل از اصلاحات ارضی در ایران

مالک

مباشر

کدخدا

ریش سفیدان

پاکار یا ضابط

دشتبان

رعایا

قبل از اجرای قانون اصلاحات ارضی در هر م قدرت ، مالک در راس و رعایا در قاعده آن قرار داشتند. سلسله مراتب آن به شرح روبرو است :

مالك

➤ در گذشته در اصل صاحب زمین و آب در روستا بوده حتی در روستاهای اعیانی مساکن به مالك تعلق داشته و مالکین قدرتمند گاهی خود را مالك رعایا نیز می دانستند .

➤ نوع مالکیت نیز در روستاها متفاوت بوده در یک روستا گاهی چند نوع مالکیت وجود داشته است .

اشکال گوناگون مالکیت در روستاهای ایران

➤ مالکیت روستاها در ایران دستخوش تغییرات و بی ثباتی زیادی بوده است از عوامل عمده بی ثباتی در این زمینه شاید عدم ثبات سیاسی در دوره های مختلف بوده بخصوص بعد از غلبه اعراب بر ایران و اجرای قوانین اسلامی منجمله قانون ارث به تشکیل بزرگ مالکان پایان داده و بر این اساس و بی ثباتیهای سیاسی اشرافیت مبنی بر بزرگ مالکی در ایران شکل نگرفت .

➤ از زمان آقامحمدخان قاجار تا انقلاب مشروطیت شیوه تیولداری یکی از انواع مالکیت در ایران بوده است . با شروع اصلاحات ارضی نظام مالکیت در روستاها به هم ریخت .

اشکال مالکیت روستاها در ایران تا پیش از اصلاحات ارضی

الف) املاک خالصه و دولتی

ب) املاک سلطنتی

ج) املاک موقوفه

د) عمده مالکی

ه) خرده مالکی

و) مالکیت قبیله ای

املاك خالصه و دولتي

- شامل دهات و اراضي متعلق به دولت بوده است .
- بنا بر آمار گيري سال ۱۳۲۷ تعداد روستاهای خالصه ۱۳۷۳ روستا برآورد شده است که در حدود ۵/۳ درصد از کل روستاهای ایران می باشد .
- بر اساس آمار اصلاحات ارضی ۱۴۴۴ روستا که حدود ۶/۳ درصد از کل روستاهای ایران را شامل می شده است .
- بیشتر روستاهای خالصه در خوزستان و ناحیه سیستان بوده است .

املاك سلطنتي

➤ شامل روستاهایی که در اختیار پادشاهان و خاندان سلطنت بوده است. ازدیاد و تثبیت املاک سلطنتی در دوره پهلوی به حد اعلای خود می رسد، رضا شاه تعداد آبادیهای تحت اختیار خود را به حدود ۲۱۰۰ ده در سال ۱۲۹۹ می رساند. تعداد این روستا در سالهای بعد به ۲۴۰۰ ده می رسد.

➤ در سال ۱۳۴۱ حدود ۸۱۲ یا حدود ۲ درصد از روستاهای باقی مانده بین روستاییان تقسیم می شود.

املاك موقوفه

➤ این املاک بعد از اسلام در ایران رواج یافته، در زمان صفویه و دوره قاجاریه تا حدودی متداول بوده است وقف املاک به دو صورت عام یا خاص بوده است . وقف عام ، روستا یا روستاهایی را وقف می کرد که بعد از مرگ مشمول قانون ارث نمی شده و در اختیار مراکز یا موسسات مذهبی بوده و موقوفات خاص به منظور هزینه کردن درآمد روستا در مقاصد خاصی صورت می گرفته .

➤ این موقوفات گاهی وقف فرزندان بوده، گاهی برای نگهداری مساجد، مدارس، قنوات و... در نظر گرفته می شده است .

عمده مالکی

➤ عبارت از املاکی بوده که بین یک تا چند ده تغییر می کرده در اختیار مالکان عمده قرار داشته است. قبل از اصلاحات ارضی، مالکیت ارضی منبع اصلی قدرت سیاسی در ایران بوده و میزان اراضی متعلق به یک خانواده در موقعیت اجتماعی آنان و نفوذ سیاسی آنها تاثیر داشته است.

➤ تعداد بزرگ مالکان در ایران محدود و ۴۰۰ الی ۵۰۰ خانواده بوده است که بعضی از آنان بیش از ۳۰۰ ده در اختیار داشته اند. ۳۷ خانواده فقط مالک ۱۹۰۰۰ ده یعنی ۳۸٪ از کل دهات بودند. گروه دیگر مالکان متوسط هر کدام مالک ۱۰۵ اروستا بودند، ۷۰۰۰ آبادی یا ۱۴٪ از مجموع آبادیها را در اختیار داشتند.

➤ میزان دهاتی که زیر سلطه بزرگ مالکی اداره می شد ۱۲۷۲۵ ده در حدود ۵/۳۴٪ از کل دهات ایران بوده که بالاترین رقم در ایران به شمار می رود.

➤ عمده مالکان در ۴ گروه طبقه بندی می شوند :

(۱) خاندان سلطنتی سابق، امرای لشکری و کشوری

(۲) خانهای قبایل مهم کشور

(۳) بزرگان و علمای مذهبی

(۴) تجار و بازرگانان

➤ این بزرگ مالکان با استثناهایی ساکن شهر بودند ، عمدتاً در تهران و

مراکز استانها زندگی می کردند . آنان امور املاک خود را به مباشران

واگذار می کردند .

خرده مالکی

➤ اراضی یک ده معمولاً به دو یا تعداد بیشتری مالک تعلق داشت در این نوع مالکیت محصول تولید شده بر اساس نظم تقسیم بین مالک و زارع به خرده مالک تعلق می گرفت .

➤ در اکثر نقاط کشور خرده مالکی وجود داشت، قبل از اصلاحات ارضی ۴۱٪ دهات در زمره دهات خرده مالک بوده است . در میان خرده مالکان دو گروه قابل ذکرند :

خرده مالکان غیر زارع که شخصاً کشت و زرع نمی کردند.

رعایای صاحب زمین که شخصاً کشت و زرع می کردند .

مالکیت قبیله ای

➤ این شکل مالکیت در میان عشایر دیده می شود. از لحاظ اراضی متعلق به رئیس خانواده یا ایل بود ، اعضای قبیله حق استفاده داشتند .

➤ به طور خلاصه به املاک رعایا نیز باید اشاره کرد که از ۵٪ کل املاک زیر کشت تجاوز نمی کرد، وسعت آن به گونه ای نبود که شکل دیگری از مالکیت را بوجود آورد.

زمینداری و خصوصیات آن هنگام اصلاحات ارضی در ایران

➤ هنگام اصلاحات عمده مالکی در ایران به شکل “ارباب و رعیت” بود.
هنگام اصلاحات ارضی بزرگترین مالک بیش از ۲۰۰ پارچه ده نداشت .

➤ میزان درآمد ملک و وسعت املاک، مشاع و غیرمشاع بودن آنها تنها از لحاظ گروههای ملک دار مهم بود از لحاظ روابط تولیدی و مناسبات رعیت با ارباب چندان فرقی نداشت .

توزیع مالکیت ده هنگام اصلاحات ارضی

➤ وزارت کشاورزی هنگام اصلاحات ارضی از حدود ۳۹۴۰۶ ده در ایران تعداد ۹۳۳۹ ده یعنی ۴/۲۳٪ آن ششدانگ بوده است .

مباشر

➤ نماینده بلافصل مالک در اداره امور روستا بوده و در روستا از قدرت و مقام بالایی در غیاب مالک برخوردار بوده است.

➤ مباشر مستقیماً توسط مالک انتخاب میگردیده و ضوابط انتخاب مباشر: آشنا بودن به مسائل روستا، اشراف به امور کشاورز، داشتن تحرک و کارایی و در نهایت فرمانبرداری محض از مالک بوده است.

كدخدا

➤ در لغت به معنی بزرگ ده می باشد و اصولاً در گذشته برخلاف مالک و مباشر همیشه در ده حضور داشته در غیاب مالک و مباشر مقام برتر ده به شمار می آمد در برخی روستاها دو كدخدا وجود داشت یکی كدخدای دولتی که از طرف مالک انتخاب ، پس از معرفی به بخشداری و با حکم بخشدار یا فرماندار به آن سمت منصوب می گردید کلیه حقوق و حق الزحمه آن از طرف مالک و زارع به هنگام برداشت محصول پرداخت می گردید.

➤ وظیفه كدخدای دولتی انجام کلیه کارهای دولتی و اداری روستا و ده مانند: سربازگیری ، اخذ شناسنامه فعالیت در انتخاب و همکاری با مراجع انتظامی و قضایی و غیره .

➤ دیگر كدخدای ملی و یا ضابط بود که نقش مؤثری در امور زراعی داشته، نظارت بر تقسیم آب زمین و حتی محصول و نظارت مستقیم بر لایروبی قنوات و نهرها و ... داشته است .

ریش سفیدان

➤ نظام اجتماعی روستا از زمانهای بسیار دور بر کلکتیویزم-جمع گرایی استوار بوده در این نوع زندگی اجتماعی بزرگان قوم و قبیله از اعتبار و منزلت بالایی برخوردار می باشند در هر روستا چند نفر از افراد مسن که در راس قوم و قبیله قرار داشته باشند به عنوان ریش سفیدان در روستا ظاهر می شوند این افراد از ارزش اجتماعی والایی برخوردار می باشند بسیاری از مسایل اجتماعی و اقتصادی بوسیله این افراد حل و فصل می شده است که اکنون نیز اهمیت خود را از دست نداده است .

پاکار

➤ مامور اجرا یا بازوی اجرایی مباشر یا کدخدا بوده ؛ عامل جمع آوری مالیات و آگاه کردن مردم از تصمیمات مالک ، مباشر و کدخدا بوده است .

دشتبان

➤ حفاظت مزارع و باغات را در طول سال عهده دار بوده است .

رعایا

➤ مردمان ساکن در روستا که به کشاورزی اشتغال داشته اند ، عده دیگری در روستا وجود داشته و دارند که زمین زراعی نداشته و آنها را خوش نشینان گویند که عمدتاً در روستاها دارای مشاغل خدماتی می باشند .

نهادهای روستایی از اجرای قانون اصلاحات ارضی تا پیروزی انقلاب اسلامی

➤ همزمان با اصلاحات ارضی، هرم قدرت در روستاها تغییر کرد و نهادهایی مانند انجمن ده، خانه انصاف، خانه فرهنگ روستایی، تعاونی های روستایی اعم از تولید، مصرف و شرکتهای سهامی زراعی بوجود آمدند. ضمناً برای تحقق اهداف رژیم شاه، در پوشش حل مسائل فرهنگی، بهداشتی، آموزشی، سپاهیان دانش، بهداشت، ترویج و مروجان خانه داری و کشاورزی و سرپرستان تعاونی روانه روستاها شدند.

➤ قدرت کدخدا کاهش یافت. انجمن ده، خانه انصاف و شرکت تعاونی هر یک به نحوی در امور عمران، قضایی و تعاونی به روستاییان اعمال قدرت می کردند.

➤ انجمن ده با گرفتن صدی دو از محل درآمد روستاییان ، مسائل
عمرانی را تعقیب می کرد . خانه انصاف دعاوی بین روستاییان را
حل و فصل می نمود البته هر یک از این نهادها می بایست با رای
مردم انتخاب شوند اما در عمل گاهی غیر این را نشان می داد .

شرکتهای تعاونی تولید

➤ از اواخر سال ۱۳۵۱ ابتدا در استانهای فارس، کرمان، اصفهان و گیلان تشکیل شد و سپس در سایر استانها تشکیل شد تا پایان سال ۵۴ جمعا ۳۴ شرکت تعاونی تولید در ۱۸۱ روستا با مساحت ۴۶۵۱۲ هکتار اراضی ایجاد گردید، گسترش این شرکتهای تا سال ۵۷ ادامه به ۳۵ واحد رسید.

➤ پس از پیروزی انقلاب بین اعضا اختلاف نظر بوجود آمد در رای گیری جهت ابقاء یا انحلال شرکتهای ۲۰ شرکت به ابقا و ۱۵ شرکت به انحلال آن رای دادند در حال حاضر ۲۰ شرکت در استانهای کشور وجود دارند.

توزیع جغرافیایی استانی شرکتهای تعاونی تولید در سال ۵۷

استان	تعداد شرکت	تعداد روستا	محدود شرکت به هکتار	مساحت محدوده اراضی زیر کشت	تعداد صاحبان اراضی به خانوار	جمعیت خوش نشینان به نفر
آذربایجان	۱۶	۲۳	۱۱۲۶۵	۲۸۴۲۲	۳۵۶۴	۶۸۲۰
آذربایجان	۶	۲۱	۱۷۹۱۳	۸۶۹۰	۷۷۲	۷۴۰۰
اصفهان	۴	۲۲	۱۳۷۵۹	۶۰۵۹	۱۲۱۳	۵۰۶۳
فارس	۴	۳۵	۷۱۷۱	۶۰۵۹	۱۵۰۳	۸۰۱۰
خوزستان	۴	۲۹	۱۱۸۳۱	۶۱۰۷	۶۱۵	۱۸۱۵
باختران	۳	۳۲	۶۱۲۲	۴۸۰۸	۷۵۷	۲۳۰۱
خراسان	۲	۱۳	۷۲۱۶	۶۳۲۴	۴۳۸	۳۶۸۳
کرمان	۲	۱۹	۵۶۹۴	۳۱۲۵	۱۹۴	۱۳۱۸
کردستان	۱	۶	۱۹۸۹	۱۹۶۰	۲۱۳	۳۰۰
سیستان	۱	۹	۱۹۰۶	۳۰۰۰		۱۰۶۵
همدان	۱	۱	۲۲۱۶	۲۱۹۰	۴۵۰	۲۶۹۲۰
گیلان	۱	۱	۳۰۳	۲۴۴	۱۸۱	۵۵۰

پی آمدهای شرکت تعاونی تولید

- ترک فعالیتهای زراعی اغلب روستاییانی که کمتر از ۳ هکتار زمین کشاورزی در اختیار داشتند.
- گسترش و رواج کشت محصولات غیر استراتژیک .
- فعالیتهای دامداری و باغداری به صورت فردی چه قبل و چه بعد از شرکتهای تعاونی تولید .
- نفوذ سهامداران بزرگ در مدیریت و رهبری شرکتهای .
- عدم میل و رغبت در امور کار مشترک .

شرکتهای سهامی زراعی

➤ این شیوه بهره برداری پس از مرحله سوم اصلاحات ارضی شکل گرفت که عواملی مانند: تغییر تولید خود مصرفی به تولید انبوه، کاربرد اصولی زراعت ماشینی، توسعه دامداریهای مدرن در ایجاد آن نقش داشته است. لایحه قانونی تشکیل این شرکتها در اسفند ۴۶ به تصویب رسید در ماده اول لایحه هدف ایجاد این نوع شیوه بهره برداری چنین بیان شده:

به منظور فراهم نمودن موجبات افزایش درآمد سرانه کشاورزان و امکانات همه جانبه برای بکار بردن ماشین آلات کشاورزی در امر تولید محصولات و آشنایی زارعین با اصول و شیوه های جدید کشاورزی و حداکثر استفاده از نیروی اضافی انسانی موجود در روستاها در قطبهای کشاورزی و صنعتی مملکت و برای جلوگیری از خرد شدن و تقسیم اراضی مزروعی به قطعات غیر اقتصادی و افزایش سطح زیر کشت کشور

➤ وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی شرکتهای سهامی زراعی را تشکیل می دهد. اولین شرکت در اردیبهشت ۴۷ در شیراز (تخت جمشید) بوجود آمد در عرض ۵ سال تا سال ۵۱ به ۲۷ شرکت رسید .

➤ در تشکیلات این شرکتهای ، مجمع عمومی ، هیات مدیره و بازرسین منظور گردیده بود که در مجمع عمومی انتخاب می شدند .

سهامداران شرکت سهامی زراعی

➤ دهقانانی که از طریق اصلاحات ارضی صاحب زمین شده اند

➤ برزگران

➤ خرده مالکان مرحله دوم اصلاحات ارضی

➤ آن دسته از خرده مالکان که اراضی آنان مشمول هیچ یک از قوانین

اصلاحات ارضی نشد

➤ مشخصات شرکتهای سهامی زراعی ایجاد شده تا آذرماه ۶۶

تعداد مزارع و دهات	تعداد کل سهام	تعداد کل سهامدار	جمعیت ساکن در خود محل (نفر)	مساحت اراضی به هکتار	مساحت محدوده شرکت به هکتار		
۲	۸۰۹۷	۱۳۵	۱۱۳۴	۵۴۰۰	۵۴۲۵	اصفهان	گلپایگان
۳	۸۶۴۵	۱۱۶	۳۵۲۹	۴۹۷۵	۵۰۷۸	کرمان	بافت
۱۴	۱۵۵۲۲	۴۶۰	۳۰۰۰	۱۶۹۶	۲۵۰۰	کرمان	روداب
۴۵	۴۷۶۲۹	۹۷۹	۸۶۳۲	۴۹۱۰	۷۲۰۰	کرمان	جیرفت
۳	۲۸۶۸۱	۲۷۷	۱۶۹۳	۵۷۲۰	۵۷۲۰	خراسان	تربت جام
۲	-----	-----	۴۳۵۰	-----	-----	خراسان	اسلام آباد

پی آمدهای تاسیس شرکتهای سهامی زراعی

- عضویت مالکین سابق در شرکتهای
- حذف خوش نشینان و کارگران کشاورز
- تشویق امر مهاجرت
- اجازه کشت خشخاش که منجر به استفاده نامعقول در آن گردید
- ایجاد شکاف اقتصادی عمیق بین دهقانان خرده پا و ثروتمند
- گسترش قدرت عناصر تکنوکرات و بوروکرات به جای قدرت دهقانی
- اعمال نفوذ سهامداران گروه
- از بین رفتن حالت خودکفایی در بعضی از محصولات

➤ شرکتهای سهامی زراعی پس از پیروزی انقلاب اسلامی از ۹۳ شرکت در سال ۵۷ به ۵ شرکت در سال ۵۸ رسید.

➤ از اوایل سال ۶۶ فعال کردن این شرکتها از طرف وزارت کشاورزی آغاز و با قبول درخواست کشاورزان قائنات فعالیت مجدد آنها وارد مرحله جدیدی شد که تا آذر ۶۶ جمعاً ۷ شرکت در استانهای اصفهان، خراسان و کرمان به کار خویش ادامه داده اند.

شرکتهای تعاونی تولید

➤ در سال ۱۳۱۴ نخستین شرکت تعاونی تولید در منطقه گرمسار تشکیل شد ولی تا سال ۴۰ که ۹۶۰ شرکت در سطح کشور بوجود آمده بود گسترش چندانی نیافته بود. عمده فعالیت‌های آنها نیز در بعد تخصیص اعتبار خلاصه می شد. از سال ۴۲ همزمان با اجرای اصلاحات ارضی، سازمان مرکزی تعاونی روستایی بوجود آمد. سپس در سال ۴۶ سازمان مرکزی تعاون روستایی از بانک کشاورزی منفک و زیر نظر وزارت اصلاحات ارضی قرار گرفت.

➤ هدف از تشکیل چنین نهادی در روستاها عبارت بود از:

- فعالیتهای بازرگانی
- فعالیتهای اعتباری
- سایر فعالیتهای از قبیل: تهیه
- ماشین آلات کشاورزی، احداث انبار و تامین آب
- زراعی.

الف) مشکلات داخلی

ب) مشکلات خارجی

➤ مشکلات شرکتهای تعاونی

مشکلات داخلی

- (۱) فقر فرهنگی و قومیت گرایی
- (۲) عدم امکانات
- (۳) عدم اطلاع از اصول تعاون
- (۴) عدم همکاری مردم
- (۵) دخالت سرپرستان حوزه در تصمیم گیریها
- (۶) سهم بیشتر مدیر عامل در اداره شرکت
- (۷) کم بودن سرمایه شرکتهای

مشکلات خارجي

- (۱) عدم نظارت کافی بر صرف و امها
- (۲) عدم کارایی در فعالیتهای بازاریابی
- (۳) فقدان راهنماییهای فنی و کم بها دادن به آموزشهای فنی و لازم
- (۴) عدم تضمین خرید محصولات
- (۵) عدم ارتباط کافی با شرکتهای تعاونی شهری
- (۶) تداخل وظایف شرکتهای با سایر نهادها

انجمن ده

➤ در شهریور ۴۲ با تصویب هیات دولت اصلاح امور اجتماعی و عمرانی روستاها به انجمن ده که اعضای آن از اهالی روستا به مدت سه سال انتخاب می گردیدند واگذار گردید .

➤ روستاهایی که حداقل ۲۵۰ نفر جمعیت داشتند قانوناً می توانستند.

سپاهیان انقلاب

➤ تشکیل سپاهیان دانش، ترویج و بهداشت همزمان با قانون اصلاحات ارضی در روستاها شکل گرفت ، این سپاهیان عهده دار سواد آموزی ، ترویج کشاورزی و بهداشت روستاها بودند .

خانه اصناف و خانه فرهنگ روستایی

➤ به منظور دخالت در سرنوشت قضایی خود و به منظور اشاعه فرهنگی در روستاها بوجود آمد ، این دو نهاد با پیروزی انقلاب اسلامی عملاً منحل گردیدند .

خلاصه فصل دوم

➤ تا انقلاب مشروطیت روستاها از طریق اربابان و کدخدایان اداره می شدند. در سال ۱۳۲۰ وزارت کشاورزی تاسیس گردید، در سال ۱۳۵۶ کلیه تشکیلاتی که در امور روستاها دخالت داشتند در یکدیگر ادغام شده وزارتخانه کشاورزی و عمران روستایی بوجود آمد که بعد از انقلاب به وزارت جهادسازندگی تغییر نام یافت.

➤ از مهمترین نهادهای موجود در روستاها هرم قدرت را می توان نام برد. در راس هرم مالک، در انتهای هرم رعایا و زارعین بوده اند.

➤ تشکیلاتی به منظور رفاه ساکنین روستا و بهره برداری بیشتر از اراضی بوجود آمد که عبارتند از: شرکتهای تعاونی تولید، شرکتهای سهامی زراعی و ....

خودآزمایی فصل دوم

۱. در نظام اداری روستاهای قبل از اصلاحات ارضی نماینده کدخدا کدام مورد زیر بوده است؟

الف) مباشر   ب) دشتبان   ج) پاکار   د) دهبان

۲. شرکتهای سهامی زراعی در کدام مرحله از دگرگونیهای روستایی بوجود آمد؟

الف) مرحله اول اصلاحات ارضی   ب) مرحله سوم اصلاحات ارضی
ج) مرحله دوم اصلاحات ارضی   د) پس از مرحله سوم اصلاحات ارضی

۳. بیشترین مالکیت روستایی قبل از اصلاحات ارضی مربوط به کدام گروه بود؟

الف) موقوفه   ب) خرده مالکی   ج) خالصجات   د) عمده مالکی

۴. در گذشته نظام اجتماعی روستاها از زمانهای بسیار دور بر ... استوار بوده است .

۵. اولین شرکت سهامی زراعی در اردیبهشت ماه سال ۱۳۴۷ در ... بوجود آمد .

پاسخ خودآزمایی

۱. ج (پاکار)

۲. د (پس از مرحله سوم اصلاحات ارضی)

۳. د (عمده مالکی)

۴. کلکتیوترم (جمع گرایی)

۵. شیراز

فصل سوم

نظامهای بهره برداری و اجتماعی در روستاهای ایران

هدف مرحله ای فصل سوم

➤ در این فصل نظامهای بهره برداری و اجتماعی که در روستا وجود داشته و برخی از آنها نیز هم اکنون در روستاها وجود دارند بیان خواهد شد .

هدفهای رفتاری فصل سوم

آشنایی و تحلیل و تبیین دانشجویان با :

- نظامهای بهره برداری
- دلایل اعمال سیاست گسترش مالکیت‌های خصوصی در روستاها تا اصلاحات ارضی
- سیاست توسعه تولید محصولات کشاورزی برای بازارهای داخلی و خارجی قبل از اصلاحات ارضی
- اصلاحات ارضی، شرایط اجتماعی و اقتصادی حاکم بر زمان اجرای قانون
- انواع نظامهای بهره برداری
- ویژگیهای نظامهای بهره برداری جدید و مکانیزه
- نظامهای بهره برداری سرمایه داری و مکانیزه

- نظامهای بهره برداری کشتمانی
- واحدهای بهره برداری کشت و صنعت
- نظامهای بهره برداری سنتی
- نظامهای بهره برداری خرده مالکی
- نظامهای بهره برداری اجاره ای و ماهیت آن
- نظام بهره برداری تلمبه کاری
- ماهیت نظام بهره برداری مزارعه
- ویژگیهای نظام بهره برداری غارس و مالکی
- نسق زراعی و ماهیت آن
- نظامهای کار اجتماعی

نظامهای بهره برداری

➤ نظام بهره برداری : قوانین و مقررات مدون و غیرمدون که براساس آن قوانین و ضوابط اقرار تکالیف و حقوقی را در نظام بهره برداری بدست می آورند و بر اساس آن حقوق و تکالیف ، نظام بهره برداری خاص بوجود می آید که مهمترین مشخصات بنیانی آن ، شکل و خمیره نهادها و روابط مالکیت و عوامل اصلی تولید در همان نظام می باشد .

➤ نظامهای بهره برداری در ایران متاثر از عوامل مختلف تولید، مالکیت ، مدیریت و عوامل اقتصادی اجتماعی و سیاسی بوده اند .

➤ نظامهای بهره برداری از اراضی کشاورزی در ایران متاثر از نظامهای زمینداری است زیرا که کلیه فعالیتهای کشاورزی بر اساس نهاد مالکیت طرح ریزی و سازمان می یابد ، عواملی مانند آب و زمین که به عنوان وسیله اساسی تولید تلقی می شوند در رابطه با مالکیت مطرح می گردد .

الف گسترش و تثبیت مالکیت
خصوصی
بر اراضی تا شروع
اصلاحات ارضی

ب توسعه تولید محصولات
کشاورزی
برای بازارهای داخلی و
خارجی

ج اصلاحات ارضی

➤ فراگردهای عمده ای که
در شکل گیری نظامهای
بهره برداری موثر بوده اند

گسترش و تثبیت مالکیت خصوصی بر اراضی تا شروع اصلاحات ارضی

➤ با تشکیل اداره ثبت املاک و اسناد و تدوین قوانین مربوط به ثبت املاک و گذشت زمان نظام مالکیت در ایران تولدی دیگر یافت.

توسعه تولید محصولات کشاورزی برای بازارهای داخلی و خارجی

➤ در گذشته تولیدات روستایی جنبه خود مصرفی داشت به همین دلیل گرایش به تک محصولی در روستاهای ایران بسیار کم و نادر بوده است در برخی از تعاریف روستایی می بینیم گفته شده "ده قبل از هر چیزی واحدی است طبیعی و جغرافیایی و انسانی و صورتی است از استقرار انسان بر سطح زمین که قادر است تمام مایحتاج سالیانه خود را از درون خود تهیه کند" با تحولی که در امر ارتباطات بوجود آمد ماشین با سرعت و ظرفیت بیشتر جایگزین وسایل حمل و نقل گذشته گردید. بازارهای جدید داخلی و خارجی برای تولیدات محصولات کشاورزی روستاییان پدیدار گشت و تولیدات کشاورزی افزایش می یابد و بازارها نیز توسعه می یابند که این دو متقابلاً در یکدیگر اثر می گذارند در نتیجه واحدهای بهره برداری متوسط و بزرگ کشاورزی که به شیوه های سرمایه داری سازمان یافته اند پدیدار می گردند.

اصلاحات ارضي

➤ اجرای این قانون در یک مقطع زمانی نسبتاً کوتاهی تغییرات عمده ای در نحوه مالکیت در روستاها بوجود آورد به نحوی که شیوه مالکیت زمینداری خرده مالکی به طور قابل ملاحظه ای افزایش می یابد که این خود باعث بوجود آمدن نظامهای جدید بهره برداری از اراضی می گردد.

۱) نظامهای جدید کشاورزی مکانیزه

الف) نظام بهره برداری سرمایه داری مکانیزه

ب) نظام بهره برداری کشتمانی

ج) واحدهای بهره برداری کشت و صنعت

د) شرکتهای سهامی زراعی

۲) نظامهای بهره برداری سنتی

الف) نظام بهره برداری خرده مالکی

ب) نظام بهره برداری نصفه کاری (نیمه کاری)

ج) نظام بهره برداری اجاره ای

د) تلمبه کاری

ه) نظام بهره برداری مزارعه

و) نظام غارس و مالکی

➤ انواع نظامهای

بهره برداری

نظام بهره برداری سرمایه داری مکانیزه

➤ در جریان اصلاحات ارضی بسیاری از مالکان اراضی و دهات مرغوب یا قسمتی از اراضی ده را مکانیزه اعلام کردند یا پس از تقسیم زمین سهم خود را با وسایل مکانیزه کشت می نمودند به این ترتیب واحدهای سرمایه داری مکانیزه در ایران شکل گرفت این واحدها به تعدادی از سرمایه داران شهری تعلق داشته و دارد .

➤ این نظام بیشتر سرمایه بر است تا کاربر ، کارگران روزمزد که تحرک کارگران صنعتی را دارند در این واحدها مشغول به کارند .

نظام بهره برداری کشتمانی

➤ این نظام ضمن اینکه اراضی نسبتاً وسیع و یکجا را طلب می کند نیاز به سرمایه گذاری نسبتاً کلان دارد. وجه تمایز آن با نظام سرمایه مکانیزه: نظام کشتمانی محصولاتی را تولید می کنند که برخلاف نظام سرمایه داری مکانیزه کاربر هستند و کشت و نگهداری آن محصولات نیازمند به تعداد زیادی کارگر است.

➤ ارزش اراضی در بهره برداری کشتمانی بیش از بهره برداری سرمایه داری مکانیزه است، این قبیل واحدها در ایران نخستین بار در گرگان و گنبد ایجاد و گسترش یافت و تولید گندم جای خود را به پنبه داد و کارگران ارزان سیستانی جذب این فعالیت شدند.

➤ این نظام موجب پیدایش نظام طبقاتی در اجتماع روستایی گردید.

واحدهای بهره برداری کشت و صنعت

➤ این واحدها با سرمایه های کلان دولتی یا بخش خصوصی در اراضی مستعد و آب کافی معمولاً در زیر سدها به وجود آمده اند. سازمان کشاورزی و دامپروری سفید رود در ۱۰۰۰۰ هکتار از اراضی گیلان در حوزه آبرگیر سفید رود تشکیل شد. قانون تاسیس این واحدها در ۱۳۴۷ به تصویب رسید و هدف از تاسیس حداکثر استفاده از منابع آب سدهای کشور و اراضی واقع شده در حوزه آبیاری آنها بوده است، مسئولیت این واحدها در شروع با وزارت آب و برق بود بعداً به وزارت کشاورزی واگذار شد.

➤ طبق برنامه های بلند مدت پیش بینی شده بود که جمعاً حدود یک میلیون هکتار از اراضی زیر سدها و سایر اراضی حاصلخیز در اختیار واحدهای کشت و صنعت و شرکتهای سهامی زراعی قرار گیرد.

شرکتهای سهامی زراعی

➤ در نتیجه اصلاحات ارضی و حذف مالک اراضی به طور وسیعی در بسیاری از نقاط کشور قطعه قطعه شدند و کاربرد ماشینهای کشاورزی در اراضی تقسیم شده با مشکل مواجه بود بر این اساس و به منظور افزایش تولیدات کشاورزی ایجاد شرکتهای سهامی زراعی با عضویت صاحبان نسقان مالکان اراضی و وزارت اصلاحات ارضی در ۱۳۴۷ به تصویب رسید .

➤ زارعان در صورت تشکیل شرکت سهامی در منطقه موظف هستند اراضی خود را در اختیار شرکت قرار داده و سهامی را متناسب با ارزش اراضی دریافت کنند .

➤ تا شروع انقلاب اسلامی در ایران تعداد زیادی از این شرکتهای بوجود آمد که با شروع انقلاب تعدادی منحل و تعدادی نیز به کار خود ادامه دادند .

نظام بهره برداری خرده مالکی

➤ خرده مالکی از قدیم در روستاهای ایران به دو صورت خرده مالک خود کار و خرده مالک رعیتی وجود داشته است در خرده مالکی خود کار ، زمینی که زارع بر روی آن کشاورزی می کرده متعلق به خودش بوده در حالی که خرده مالکی رعیتی مالک به علل مختلف قادر به کار در روی زمین نبوده و کار زراعت بوسیله رعیت به صورت مزارعه انجام می شده .

➤ خرده مالکی خود کار متداولترین نوع بهره برداری پس از اصلاحات گردید . در این نظام وسعت اراضی محدود و عامل تولید روزمزد می باشد .

نظام بهره برداري نصفه کاري (نيمه کاري)

➤ در بسياری از مناطق کشور متداول مي باشد اين نظام وقتی شکل می گیرد که خرده مالک قادر به انجام کار زراعی در اراضي خود نباشد در توافقی که با یک یا چند نفر از افراد ده بخصوص خوش نشینان به عمل می آورد زمین ، آب و احتمالاً نیروی حیوانی و بندر در اختیار فرد ثانی قرار می دهد و فرد نیمه کار روی زمین کار می کند و گاهی با نظارت صاحب زمین است . نتیجه تولید به صورت ۵۰٪ بین صاحب زمین و نیمه کار تقسیم می شود .

➤ نیمه کاری یکساله و قابل تمدید است .

نظام بهره برداری اجاره ای

➤ در روستاهای ایران به دو صورت و متداول بوده است :

اول : اجاره روستا یا قسمتی از آن از بزرگ مالکان یا خرده مالکان . مالک به علل گوناگون منجمله عدم توانایی و یا احتراز از درگیری با روستاییان ملک خود را در قبال دریافت وجه مشخصی اجاره می دهد. اجاره دار خود عامل تولید نبوده مانند مالک عمل کرده و جانشین مالک می شود. اجاره دار بهره مالکانه را از روستاییان جمع آوری و مقدار تعیین شده را به مالک داده که معمولاً بهره مالکانه بیشتر از مال اجاره است بر اثر سیل ، خشکسالی ، آفات کشاورزی و غیره اجاره ضرر می کند .

دوم : اجاره داری خانگی است . خرده مالک خود کار به منظور بهره برداری بیشتر و بهتر تمام یا قسمتی از اراضی خود را به اجاره دهد . در این شیوه عامل اصلی تولید کننده محصولات کشاورزی خانواده روستایی است که مکمل اعضا خانواده روی زمینی که متعلق به دیگری است به تولید محصولات کشاورزی می پردازد .

➤ محصول تولید شده بر اساس قرارداد بین مالک و اجاره دار تقسیم می شود .

➤ علل پیدایش این نظام : وسعت اراضی ، کاربربودن نوع محصول ، نیاز به سرمایه گذاری ، مهاجرت مالک از روستا به شهر، از کار افتادگی (پیری) مالک و ...

تلمبه کاری

➤ برخلاف نظامهای سنتی در گذشته های دور متداول نبوده است، از زمانی آغاز شد که استفاده از موتور پمپها رواج یافت. قدیمی ترین شکل آن در کناره های کارون شکل گرفته است. قوانین و صاحبان اراضی با نصب تلمبه هایی در کنار رودخانه اقدام به تهیه آب می نمودند و حق استفاده از زمینهای مزروعی آبخور خود را به روستاییان که تلمبه کار نامیده می شوند واگذار می نمودند. مالک آب و زمین در اختیار تلمبه کار قرار می داده و تهیه سایر عوامل به عهده تلمبه کار بوده است محصول تولید شده بر اساس قرارداد بین مالک و تلمبه کار تقسیم می شده است.

➤ شیوه دوم تلمبه کاری استفاده از آبهای زیرزمینی و استحصال آب بوسیله حفر چاههای عمیق و نیمه عمیق می باشد. زمینهای بیر بر اساس قرارداد بوسیله مالک در اختیار تلمبه کار و او با سرمایه گذاری خود نسبت به حفر چاه و تهیه آب اقدام می نماید و سهم مشخصی از تولید را به مالک می دهد در مناطقی از کشور مثل مرودشت بندر عباس، میناب و داراب متداول است.

نظام بهره برداری مزارعه

➤ برخی شکل گیری نظام مزارعه را به تسلط اعراب بر ایران و ایجاد حکومت اسلامی مربوط می دانند. مزارعه قراردادی رسمی یا غیر رسمی بین مالک و مزارع برای سهم بری از تولیدات کشاورزی بر اساس ارزش داده ها است.

➤ عوامل پنجگانه تولید محصولات کشاورزی در روستاها عبارتند از: زمین ، آب ، ابزار و ادوات شخم و کاشت ، بذر و نیروی کار . در برخی مناطق به علت عدم نیاز به آب یا نوع کشت (دیمکاری) عوامل فوق به ۴ تقلیل می یابد . بنابراین تقسیم محصول دقیقاً از ۵ عامل فوق تبعیت نمی کند . عوامل دیگری چون ، نوع محصول کشت شده ، رسوم محلی ، ویژگیهای جغرافیایی و اجتماعی حاکم بر منطقه دخالت دارند . در مناطقی دو پنجم تولید ، در برخی مناطق دو ششم ، گاهی در کشت محصولات دیم سهم مالک یک پنجم کل تولید است .

نظام غارس و مالکي

➤ این شیوه در مناطق جنوب کشور ، بخصوص در مناطق رویش خرما متداول است . در این نظام مقداری زمین با آب و نهال خرما در اختیار زارع یا غارس قرار می گردد . زارع پس از غرس نهالها ، نگهداری و مراقبت از نهالها را به عهده دارد تا نهالها به ثمر برسند که معمولا ۷ سال طول می کشد.

➤ نهالها براساس قراردادی که در هنگام غرس نهالها منعقد شده بین مالک و زارع تقسیم می شود، زمین متعلق به مالک است درعمل پس از تقسیم نخلها نگهداری نخلهای مالک در مقابل سهم ناچیزی از محصول به غارس واگذار می شود .

نسق زراعی

➤ کلمه ای عربی به معنی نظم و ترتیب . اصطلاح نسق در روستاهای ایران به مجموعه روشها و قرار و مدارهایی که طی سالیان متمادی در روستاهای کشور به منظور تقسیم عادلانه آب و زمین بوجود آمده است ، این شیوه تقسیم گاهاً دهتاویز نامیده میشود که از منسجم ترین و پایدارترین قوانین غیر مدون است که بر اساس نیازهای جامعه روستایی و حاکمیت مالکین ، افزایش تولیدات کشاورزی و عدالت اجتماعی شکل گرفته است . برای تقسیم زمین از واحد سطح یا اصطلاحات دیگر که واحد سطح را توجیه می نمایند استفاده می شود . مثلاً : جریب ، طناب ، دانگ ، جفت گاو ، نیم جفت شیر ، پا ، خرد خردل ، حبه ، من ، خروار ، قفیز و غیره . اگر در روستا کمبود آب باشد نسق بر اساس واحدهای تقسیم آب صورت می گیرد ابتدا اصطلاح مدار گردش آب مطرح می شود که بر اساس تجربه نوع خاک و نوع محصول تعیین می شود .

➤ مدار عبارت است یک دوره یا سیکل زمانی که محصول نیاز به آبیاری پیدا می کند، مثلاً در روستایی نوعی محصول در ۱۲ روز نیاز به آبیاری مجدد دارد مدار گردش آب در آن روستا بر ۱۲ روز قرار می دهند واحدهای تقسیم آب : شبانه روز ، طاق ، نیم طاق ، ساعت ، پیاله ، تسوج ، فنجان ، تشت ، سرجه ، سلخ ، استخر ، اسیل و . . . . .

➤ واحدهای مشابه در روستاهای مختلف الزاماً نباید زمین و زمان آب را به تساوی تقسیم کنند . زمینهای زراعی در رابطه با نوع خاک ، دوری و نزدیکی به ده و مرتفع یا آبگیر بودن با یکدیگر متفاوت می باشند . بنابراین ابتدا اراضی روستا به زمینهای هم ارز و همکلاس تقسیم میشوند و سپس هر یک از کلاسها بین کلیه صاحبان نسق تقسیم می شود اگر تقسیم برای همیشه باشد و افراد در قرعه کشی زمین کسب کرده باشند در این صورت زمینها را قره پشک می نامند و اگر در فاصله زمانی مشخص قرعه کشی تکرار شود تقسیم آق پشک می نامند و پس از

اصلاحات ارضی تقریباً منسوخ شد ، این شیوه یک عیب عمده و اساسی دارد و آن تقسیم اراضی روستا به قطعات کوچک است در حال حاضر یکی از عمده ترین مشکلات روستاها قطعه قطعه بودن اراضی می باشد که برای نیل به توسعه کشاورزان و جلوگیری از اتلاف زمین ، آب و نیروی انسانی و کارآیی ماشینهای کشاورزی لازم است که طرحهای یکپارچه نمودن اراضی در روستاهای کشور شکل گیرد .

نظامهای کاری گروهی

➤ از گذشته های دور بر اساس وجود ویژگیهای اجتماعی هم گرا در روستاها بوجود آمده و در شکل گیری، تثبیت و دوام آن مالکان نقش مهمی به عهده داشته اند. با شروع اصلاحات ارضی متأسفانه این سازمانهای کار گروهی تضعیف شده در پاره ای از مناطق کشور به خاطر روابط خویشاوندی به صورت پراکنده ای دوام یافته است. نظامهای کاری گروهی بر اساس کشت مشترک اراضی زارعان صاحب نسق به صورت مشاع بوجود می آید مثلاً یک روستا به دوازده سازمان کاری تقسیم می شود که برای مثال در هر سازمان ده نفر صاحب نسق مشارکت دارند. در مناطقی از کشور این نظامها به صورت رسمی بوجود آمده تحت عناوینی مثل بنه در تهران، دشت قزوین، صحرا در خراسان و جنوب فارس، حراثه (هزاسه) در کرمان و فارس، پنجال در بهبهان کهگیلویه، طاق در اصفهان، تیرکار در جنوب خراسان، جوق در کردستان و سمکار در خوزستان طی سالهای طولانی

شکل گرفته . این نظامها را چون جنبه اجباری برای همه خانوارهای نسقدار داشته نظام کار گروهی رسمی می نامند همچنین دارای موجودیت رسمی نیز بوده اند در نهایت این سازمانها دارای سلسله مراتب مشخص بوده اند زیر نظرمدیری که توسط مالک تعیین می شود تحت عناوین سربنه ، سالدر سردانک و غیره اداره می شود .

➤ سازمانهای کاری گروهی غیررسمی انجمنی اختیاری است دارای تشکیلات و سلسله مراتب نمی باشد در مناطقی که شیوه تولید زراعی اهمیت چندانی ندارد بوجود می آید مثل نواحی ایل نشین و شمال و غرب کشور که کار جمعی برای تهیه آب نیاز ندارد ، این سازمانها در مناطق کهگیلویه کشت شراکتی در مازندران همباز شدن نامیده می شود . نظامهای کاری گروهی در مناطق خشک و نیمه خشک که نیاز به تهیه آب و مراقبت زیاد از محصول به علت حساسیت محیطی دارند بیش از مناطق پر باران وجود دارد .

خلاصه فصل سوم

➤ نظامهای بهره برداری قوانین و مقررات مدون و غیرمدون هستند که بر اساس آن قوانین افراد تکالیف و حقوقی را در آن نظام بدست می آورند این نظامها در ایران متأثر از عوامل تولید بوده است .

➤ نظامهای بهره برداری شناخته شده در ایران حدود ده نظام بوده که چهار نظام بر اساس کشاورزی مکانیزه و جدید بوده که عبارتند از : نظام بهره برداری سرمایه داری و مکانیزه ، نظام بهره برداری کشتمانی ، نظام بهره برداری کشت و صنعت و شرکتهای سهامی زراعی . نظامهای بهره برداری سنتی عبارتند از : نظام خرده مالکی ، نصفه کاری ، اجاره ای ، تلمبه کاری ، مزارعه ، غارس و مالکی . نسق قرار و مداری است بین روستاییان طی سالهای متمادی به منظور تقسیم عادلانه آب و خاک .

➤ نظام های کاری گروهی در روستاهای ایران بر اساس ویژگیهای اجتماعی همگرا در روستاها شکل گرفته در گذشته مالکان در بوجود آمدن ، تثبیت و دوام آن نقش عمده ای داشتند .

خودآزمایی فصل سوم

۱. در ایران چند نظام بهره برداری با کشاورزی جدید و مکانیزه وجود دارد؟

الف) چهار نظام   ب) ده نظام   ج) دو نظام   د) سه نظام

۲. قانون تاسیس شرکتهای کشت و صنعت در چه سالی تصویب شد؟

الف) در سال ۱۳۵۷   ب) در سال ۱۳۴۰   ج) در سال ۱۳۴۷   د) در سال ۱۳۳۰

۳. سازمانهای کاری گروهی در کدام منطقه بوجود می آمد؟

الف) پرباران   ب) جلگه   ج) خشک   د) کوهستانی

۴. در گذشته تولیدات روستایی جنبه .... داشت به همین جهت در روستاهای

ایران گرایش به ..... کمتر دیده می شود.

۵. در شیوه تلمبه کاری مالک ..... و ..... کشاورزی قرار می دهد.

۶. در نظام غارس و مالکی ..... و ..... در اختیار زارع قرار می دهد .

۷. در ایران حدود .... نظام بهره برداری بوجود آمده که برخی از آنها نظام بهره برداری .... و برخی دیگر به نظام بهره برداری .... مربوط می شود .

پاسخ خودآزمایی فصل سوم

(۱) الف

(۲) ج

(۳) ج

(۴) خود مصرفی - تک فروشی

(۵) آب و زمین

(۶) آب و نهال

(۷) ده - جدید مکانیزه - سنتی

فصل چهارم

منابع آبی روستاهای ایران

هدف مرحله ای فصل چهارم

➤ دانشجویان با منابع آبی روستاهای ایران آشنا خواهند شد ، آب مهمترین عامل در بوجود آمدن روستا و رشد آن است و فعالیتهای کشاورزی روستاییان رکن اصلی اقتصاد روستایی را تشکیل می دهد و مطالعه منابع آب در روستاها از اهمیت ویژه برخوردار است، در این فصل دانشجویان با شیوه های مختلف استفاده از منابع آب که از دیرباز در این کشور که بیشتر در قلمرو اقلیم خشک و نیمه خشک قرار دارد آشنا می شوند و از پراکندگی منابع آب در ایران اطلاع می یابند .

هدفهای رفتاری فصل چهارم

از دانشجویان انتظار می رود مسائل آب روستاهای کشور را تجزیه و تحلیل و ماهیت جغرافیایی آن را در مناطق مختلف جغرافیایی کشور آشکار کنند همچنین با مفاهیم زیر آشنا شوند:

➤ انواع منابع آب روستاهای ایران

➤ قنات و ماهیت آن که مهمترین شیوه سنتی دستیابی آب در ایران است .

➤ قنات جلگه ای یا دشتی و ویژگیهای آن

➤ قنات موتوری

➤ چشمه قنات

➤ قنات سری و ماهیت آن

➤ منگل و ویژگیهای آن

➤ قنات دو طبقه و ماهیت آن

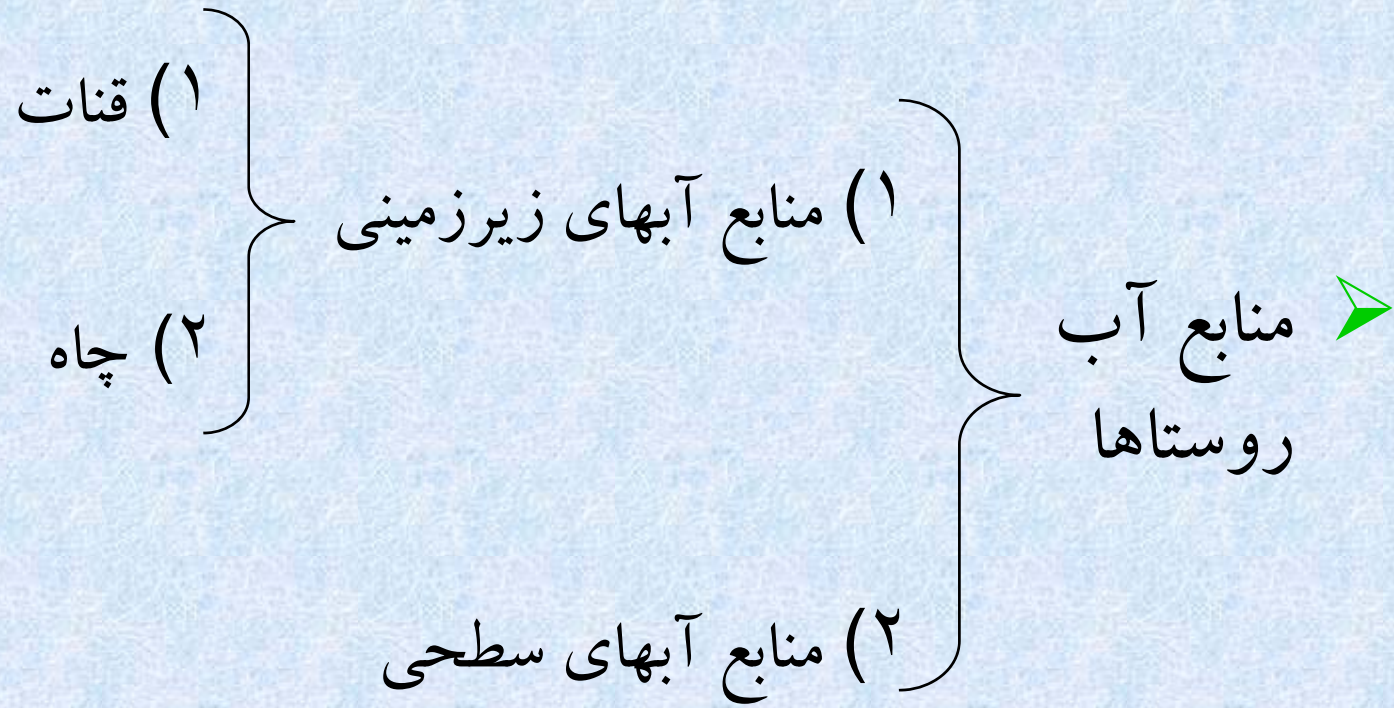
- توزیع و پراکندگی قنات در ایران
- قلمرو اصلی قناتهای ایران
- شرایط محیطی احداث قنات
- ویژگیهای چاههای دستی
- انواع چاههای مورد استفاده در ایران
- ماهیت و ویژگی چاههای نیمه عمیق
- ماهیت چاههای نیمه عمیق عمودی
- ویژگی چاههای نیمه عمیق قناتی
- چاههای عمیق و ویژگیهای آن
- چاههای آرتزین و ویژگیهای آن
- چشمه ها و نقش آنها در کشاورزی

➤ آبهای سطحی و نقش آنها در فعالیتهای کشاورزی روستا

➤ نحوه استفاده از آبهای سطحی

مقدمه

- قسمت اعظم خاک ایران با توجه به شرایط جغرافیایی در مناطق خشک و نیمه خشک جهان قرار دارد در چنین مناطقی زندگی در ارتباط با آب شکل گرفته و وجود منابع آب، کمیت و کیفیت و نیز دایمی و یا موقتی بودن آن همواره در تشکیل اجتماعات انسانی نقش بسزایی داشته است.
- معنی لغوی روستا که محل رویش یا رستنگاه ذکر شده حاکی از نقشی است که این محل بر پایه اقتصاد کشاورزی دارد. یکی از مهمترین علل متروک شدن بسیاری از روستاها در ایران، خشک شدن و از بین رفتن منابع آب آنهاست.
- منابع آب روستاهای مناطق خشک و نیمه خشک در گذشته به قناتها و رودخانه های فصلی یا دایمس محدود بوده در سالهای اخیر با پیشرفت تکنیک و احداث چاههای عمیق و نیمه عمیق نیز در روستاهای ایران رایج شده که در حال حاضر مهمترین منابع آب روستاها را تشکیل می دهد.

منابع آب زیر زمینی

➤ استفاده از آبهای زیرزمینی اکثراً در مناطق خشک و نیمه خشک کشور اتفاق می افتد و روشهای مختلفی به صورت سنتی و تکنیکی برای استحصال آب به کار گرفته می شود.

قنات

➤ قنات چون ابتکار ایرانیان بوده قاعدتاً معنی این کلمه باید ریشه ای فارسی داشته باشد. عده ای از محققین قنات را کلمه ای فارسی و مشتق از کندن می دانند. در شمال افریقا قنات به نام “فقارا” در اروپای مرکزی “تونل آبی” در آمریکای جنوبی و مرکزی “گالریا فیلترانته” و در منطقه هوکار در دامنه کوههای اطلس “قنات کار ایرانی” خوانده می شود. قنات عبارت است از تعدادی چاههای عمودی که بوسیله کانالی زیر زمینی به یکدیگر متصل می شوند و آب در این کانال با شیبی که ارتباط با طول قنات و اختلاف ارتفاع بین مزرعه و کف مادر چاه دارد جریان می یابد. قنات معمولاً از لایه های آبدار زیرزمینی، رودخانه ها و یا از نفوذ آبهای جمع آوری شده تغذیه می کنند آب این منابع تحت تاثیر نیروی جاذبه زمین در طول کانال زیرزمینی شیبدار، جاری شده و پس از خروج از زمین، مورد استفاده قرار می گیرد.

➤ عده زیادی از پژوهشگران داخلی و خارجی تعاریفی برای قنات ارایه داده اند ولی به نظر می رسد :

۱- قناتها همیشه از لایه های آبدار زیر زمینی استفاده نمی کنند ، بسیاری قنوات ایران از آب چشمه ها ، رودخانه ها حتی از نفوذ آبهای ذخیره شده در سدها بهره می برند.

۲- قناتها همیشه در رسوبات بادبزی حفر نمی گردند بلکه موقعیت قنات بستگی به شرایط توپوگرافی و زمین شناسی منطقه ای دارد که قرار است قنات در آنجا حفر شود.

۳- محققین توجه چندانی به شیب نداسته اند عده زیادی مساله شیب را مطرح نکرده اند. گروه زیادی از پژوهشگران مقدار ثابتی را برای قنوات در نظر گرفته اند که در مورد کلیه قناتهای ایران صادق نیست.

➤ در قنواتی که شیب تند دارند فرسایش آب بر بستر کانال شدید است به کمک روشهای مختلف از تخریب و شدت عمل فرسایش جلوگیری می شود از جمله با ایجاد آبشاری در مقطع خاص ، اثر شیب را در سایر طول کانال کاهش داد یا با سنگ چین کردن بستر جلوی تخریب را گرفت . با افزایش طول قنات مقدار شیب کاهش می یابد.

■ قنات جلگه ای یا قنات دشتی

■ قنات موتوری

■ چشمه قنات

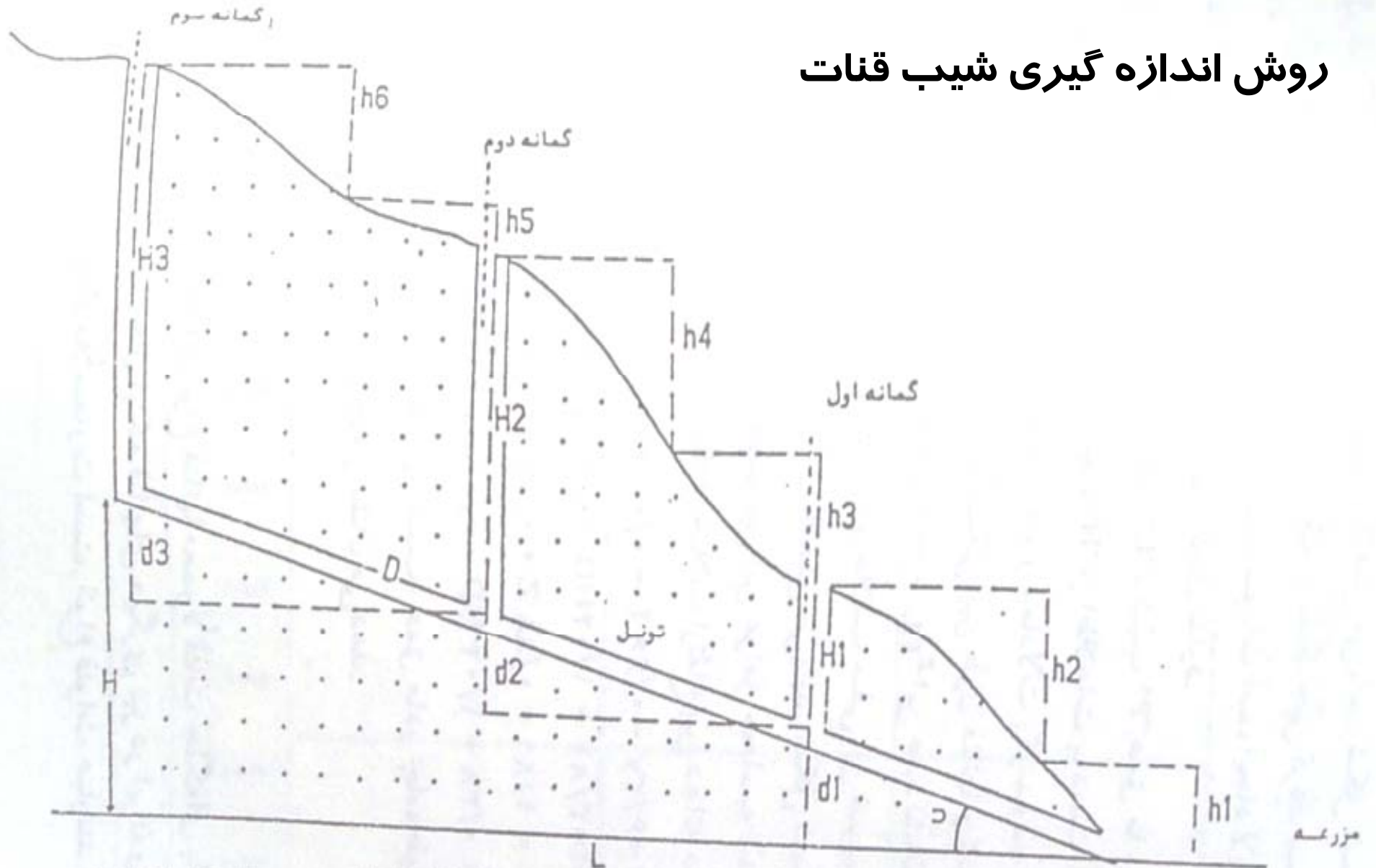
■ قنات سری

■ منگل

■ قنات دو طبقه

➤ انواع قناتها

روش اندازه گیری شیب قنات

$$(h_1 + h_2) - H_1 = d_1 \quad H = d_1 + d_2 + d_3$$

$$H_1 + (h_3 + h_4) - H_2 = d_2$$

$$H_2 + (h_5 + h_6) - H_3 = d_3 \quad P = H / \sqrt{D^2 - H^2}$$

قنات جلگه اي يا قنات دشتي

➤ این نوع قنات در ایران و دنیا شناخته شده است . در دامنه کم شیب کوهستانها و یا جلگه ها حفر می شود. طول این قنات اغلب زیاد است و در ارتباط با عوامل توپوگرافی و فاصله لایه ها آبدار تا سطح زمین (عمق مادر چاهها) تغییر می یابد .

قنات موتوري

➤ این اصطلاح در سالهای اخیر در روستاها عنوان شده به قنواتی اطلاق می شود که آب آن بر اساس خاصیت جاذبه زمین قادر نیست در سطح مزرعه مورد نظر آفتابی شود و استفاده شود ، گاهی به عادت اشتباه در محاسبه شیب زمین آب در منطقه مورد نظر بر روی زمین نمی آید و با مزرعه اختلاف ارتفاع پیدا می کند یا اینکه لایروبی و کف شکنی برخی از قناتهای متروک ، باعث پایین افتادن سطح آب و ایجاد اختلاف با مزرعه می شود در چنین قناتهایی بوسیله موتور پمپ آب را به سطح زمین می آورند . یکی از نمونه های آن “قنات سرافرازیه” در منطقه “ابوزیدآباد” کاشان است .

چشمه قنات

➤ این قناتها در مناطق کوهستانی حفر می شوند، طول این قناتها معمولاً کم و چاههای عمودی آن بسیار محدود، گاهی بدون چاه عمودی است. در این نوع قنوات با حفر کانالی از لایه های غیرقابل نفوذ، آب را به سطح زمین عبور می دهند هزینه نگهداری این قناتها معمولاً کم و آب آنها نسبت به مقدار نزولات جوی و میزان برفگیری ارتفاعات تغییر می کند .

قنات سري

➤ این قناتها در جنب سدهایی احداث میشود که به منظور تامین آب قنات در بستر یک سیل یا آبراهه بنا شده است در فصول بارندگی سیلابها و هرزآبها در پشت این سدها جمع شده به تدریج در زمین نفوذ می کند و قنات مجاور سد از آبهای نفوذی سد به زمین تغذیه می کند.

➤ بهترین نمونه این قناتها، قنات “جندق” است.

منگل

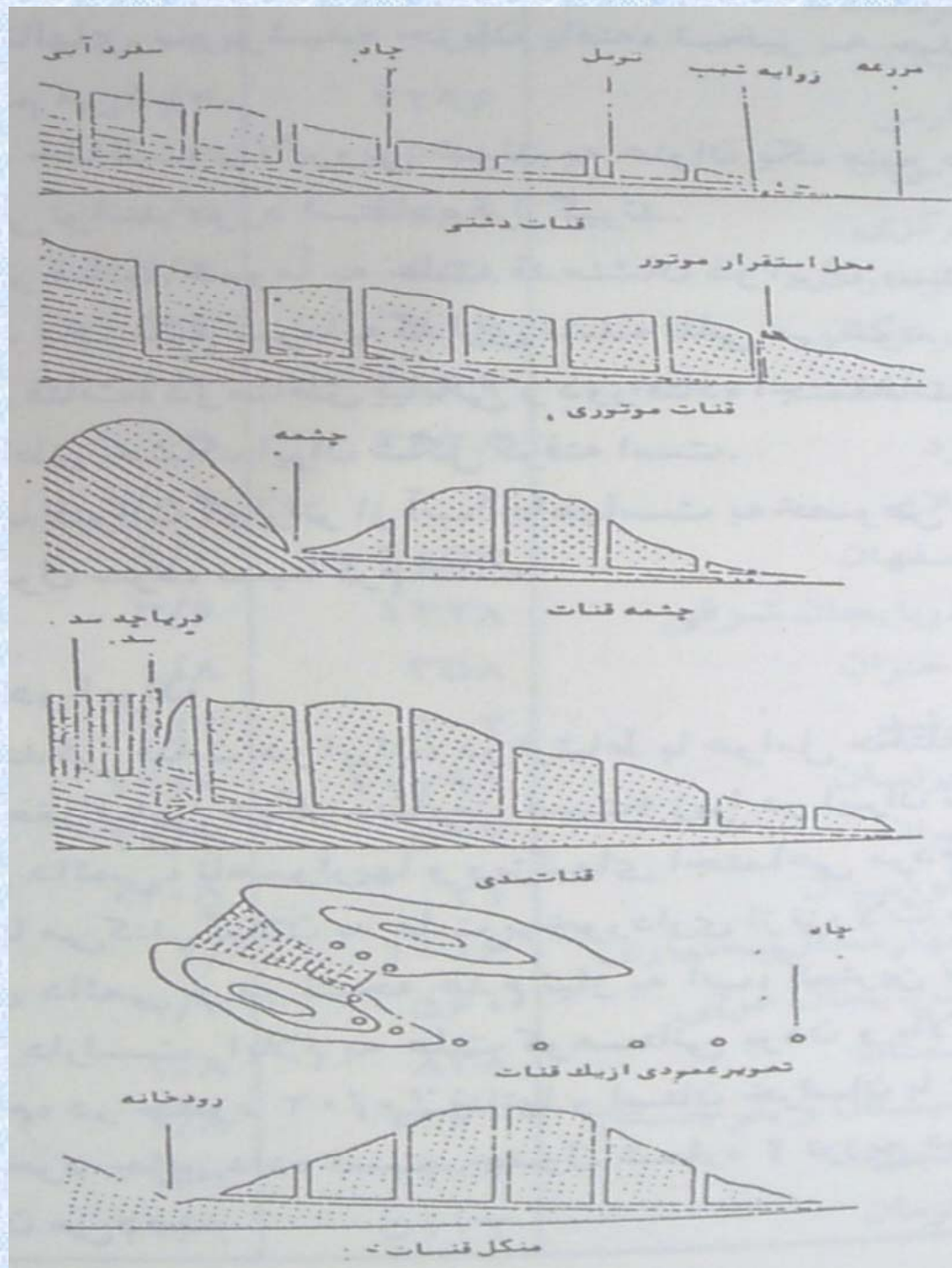
➤ قناتی که منبع تغذیه آن رودخانه دائمی است گاهی وجود ارتفاعات مانع رسیدن آب رودخانه به منطقه ای مشخص می شود . با حفر یک منگل آب رودخانه که در سطح زمین جاری است به زیر زمین برده سپس با استفاده از شیب مناسب که در منطقه مورد نظر ایجاد می کنند به سطح زمین می آورند.

➤ یکی از بهترین منگلهای “منظومه شمس آباد کرج” است با تغذیه از “کردان رود” در زیر جاده تهران - قزوین جاری است .

قنات دو طبقه

➤ این قناتها تعدادشان زیاد است ولی شناخته شده نیستند در ناحیه ای که دو طبقه لایه آبدار بوسیله یک قشر غیر قابل نفوذ از یکدیگر جدا شده اند حفر می گردند . در بسیاری از قناتها، قبل از آفتابی شدن قنات، آب دو کانال روی همدیگر ریخته و تشکیل یک قنات واحد را میدهد بهترین نمونه در “ اردستان ” دیده می شود قنات دو طبقه “مون” اردستان از دو کانال موازی که بر روی هم قرار گرفته در چاه های عمودی مشترک تشکیل شده است در محلی به نام محله سیدهای اردستان به همدیگر متصل می شوند .

مقاطع طولی ارتفاع
انواع قنات

توزیع قناتها در ایران

➤ پراکندگی قنات در ایران در ارتباط با عوامل مختلف جغرافیایی از ناحیه ای به ناحیه دیگر متفاوت است. نزولات جوی، رودخانه های دائمی، ناهمواریها و ویژگیهای اجتماعی مردم در این پراکندگی نقش دارد. گیلان به علت برخورداری از نزولات جوی فراوان و عدم نیاز به آب کمترین تعداد حدود ۰.۰۰۶٪، ۳۳.۳٪ کل قناتهای ایران تا سال ۱۳۶۲ متروک و غیر قابل استفاده شده است.

➤ علل بایر شدن قناتها متعدد است از جمله: پایین رفتن سطح ایستایی آبهای زیرزمینی، اصلاحات ارضی سال ۱۳۴۲، بی توجه بودن مردم. دولت و ...

رشته قنات			نام شهرستان
بایر	درصد	دایر	
۵۰	۰/۱۸	۶۹	کهنکیلویه و بویراحمد
۱۲۲	۰/۷۴	۳۴۷	کردستان
۰۰	۰/۰۰۶	۴	گیلان
۱۷۸۰	۶/۴	۲۲۹۶	فارس
۳۴۰	۳	۱۶۱۰	لرستان
۸۵۹	۷/۳	۳۷۸۶	مرکزی
۲۷۷	۱/۴	۶۵۸	مازندران
۸۵	۰/۴۶	۲۰۶	هرمزگان
۶۳۰	۴/۴	۲۱۶۹	همدان
۵۲۴	۵	۲۶۲۸	یزد
۹	۰/۰۲	۶	ایلام
۱۰۱۵	۹/۳	۴۸۵۶	اصفهان
۸۵۸	۳/۶	۱۴۲۸	آذربایجان شرقی
۱۵۶	۰/۸	۳۵۸	باختران
۳۲	۰/۲	۱۰۲	بوشهر
۳۴۸۵	۲۲/۶	۱۰۷۹۱	خراسان
۷۱۸۷	۱۲/۲	۵۴۲	تهران
۱۵	۰/۰۵	۲۱	خوزستان
۲۵۶	۲/	۱۰۱۶	چهارمحال و بختیاری
۲۰۹	۱/۲	۵۶۰	آذربایجان غربی
۲۹۹	۱/۸	۸۳۸	سمتان
۴۱۴	۲/۸	۱۳۶۰	سیستان و بلوچستان
۵۷۳	۲/۸	۱۲۰۱	زنجان
۱۸۰۳	۱۰/۹	۵۱۰۲	کرمان

چاه

➤ چاه عبارت است از حفر گودالی عمودی که معمولاً قطر آن متفاوت است و عمق آن تا جایی امتداد می یابد که از سطح آب زیرزمینی عبور کرده و به لایه های آبدار زمین برسد. فرق اساسی و عمده چاه با قنات در این است که به منظور استفاده از آب چاه نیاز به یک قوه محرکه، ضروری است و این نیز بوسیله انسان، حیوان، یا موتور ممکن است ایجاد شود.

چاههای نیمه عمیق مخزنی

چاههای نیمه عمیق عمودی

چاههای نیمه عمیق قناتی

(الف) چاههای دستی

(ب) چاههای نیمه عمیق

(ج) چاههای عمیق

(د) چاههای آرتزین

(ه) چشمه ها

➤ انواع چاهها

چاه‌های دستی

➤ از گذشته به طور وسیعی در کلیه منازل شهری و روستایی حفر می شوند. حفاری این چاه‌ها بدست مقنی انجام می شود عمق چاه‌ها بستگی به لایه های آبدار دارد. آب این چاه‌ها عموماً کم است بوسیله دلوورسیمان چرخ چاه ، تلمبه های چوبی یا فلزی ، منجنیق یا احیاناً موتورهای شناور و بغل چاهی استخراج می شود گاهی از این چاه‌ها در مزارع برای آبیاری اراضی در وسعت کم (صیفی کاری) استفاده می شود. برای نمونه می توان "بهار همدان" را نام برد در حدود ۱۵-۲۰ سال قبل که جاه‌های عمیق و نیمه عمیق متداول نبود در مزارع کشت هندوانه این بخش از منجنیق‌ها برای آبیاری استفاده می شد و هندوانه های کشت شده از نظر کیفیت در ایران معروف بود. گاهی برای استفاده از آب چاه‌های دستی از نیروی باد استفاده می شود بهترین نمونه چاه‌های سازمان محیط زیست برای آبشخور وحش در مناطق بیابانی است در روستاهای ایران بر اساس آمار جهاد سازندگی

۸۲۷۰۱ حلقه چاه دستی شمارش شده که در استان مازندران با ۲۶۶۸۷ حلقه بیشترین است سپس در استانهای فارس، اصفهان، زنجان در حال حاضر در مناطق بیابانی از چاههای دستی بیشتر جهت سیراب کردن دامها استفاده می شود.

چاه‌های نیمه عمیق

➤ احتمالاً تکامل یافته چاه‌های دستی هستند به منظور کشاورزی در مزارع حفر می شده است به دلیل استفاده از موتور جهت بالا آوردن آب این چاه‌ها در ایران قدمت زیادی ندارد بیشتر بعد از اصلاحات ارضی در ایران متداول شد زمانی که حفر چاه در ایران رایج شد تشویق یا ممانعتی برای حفر آن از سوی دستگاه‌های اجرایی وجود نداشته.

➤ چاه‌های نیمه عمیق متداول در ایران چاه‌هایی می باشد که موتور دیزلی یا الکتروموتور در کنار چاه نصب و موتور بوسیله یک لوله خرطومی آب را از مخزن که بیش از ۶ متر با آن فاصله ندارد مکیده و تا حدودی که متجاوز معمولاً عمق زیادی ندارد از اولین لایه های آبدار استفاده میکند.

چاه‌های نیمه عمیق مخزنی

➤ گودالهایی به قطر ۲ تا ۱۰ متر تا جایی که به آب زیر زمینی برسد حفر می شود آب لایه های آبدار ، اطراف گودال ، در مخزن ایجاد شده تراوش می کند و آب در مخزن بالا می آید . اگر سطح آب بالا آمده در فاصله کمتر از ۶ متری زمین باشد موتور و واترپمپ را در سطح زمین مستقر کرده و لوله خرطومی را به داخل مخزن وارد می کنند اگر آب استخراج شده از چاه معادل یا کمتر از آب لایه های آبدار باشد در شبانه روز ۲۴ ساعت می توان آب از چاه استخراج کرد ولی در صورت کمبود آب لایه های آبدار باید موتور را خاموش کرد به چاه فرصت داد تا پر شود.

چاه‌های نیمه عمیق عمودی

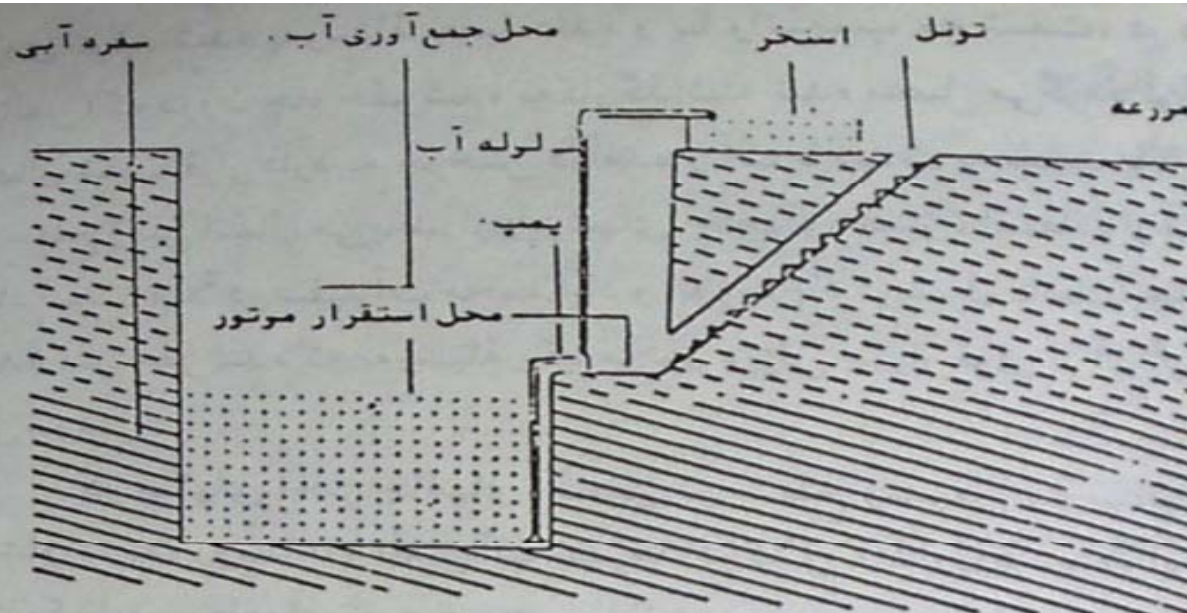
➤ در مناطقی حفر میشود که سطح آبهای زیرزمینی در فاصله نسبتاً زیادی از سطح زمین قرار دارد برای ایجاد این چاه‌ها میله‌ای به قطر ۵/۱ متر یا کمتر برای ارتباط با لایه‌های آبدار حفر میشود در محل برخورد با سفره‌های زیرزمینی سکویی جهت نصب موتور ساخته شده سپس چاه تا حدود ۱۰ متر یا کمتر امتداد می‌یابد اگر آب حاصل نشود نقب‌هایی به صورت شعاعی یا در جهت جریان آبهای زیرزمینی.

چاه های نیمه عمیق قناتی

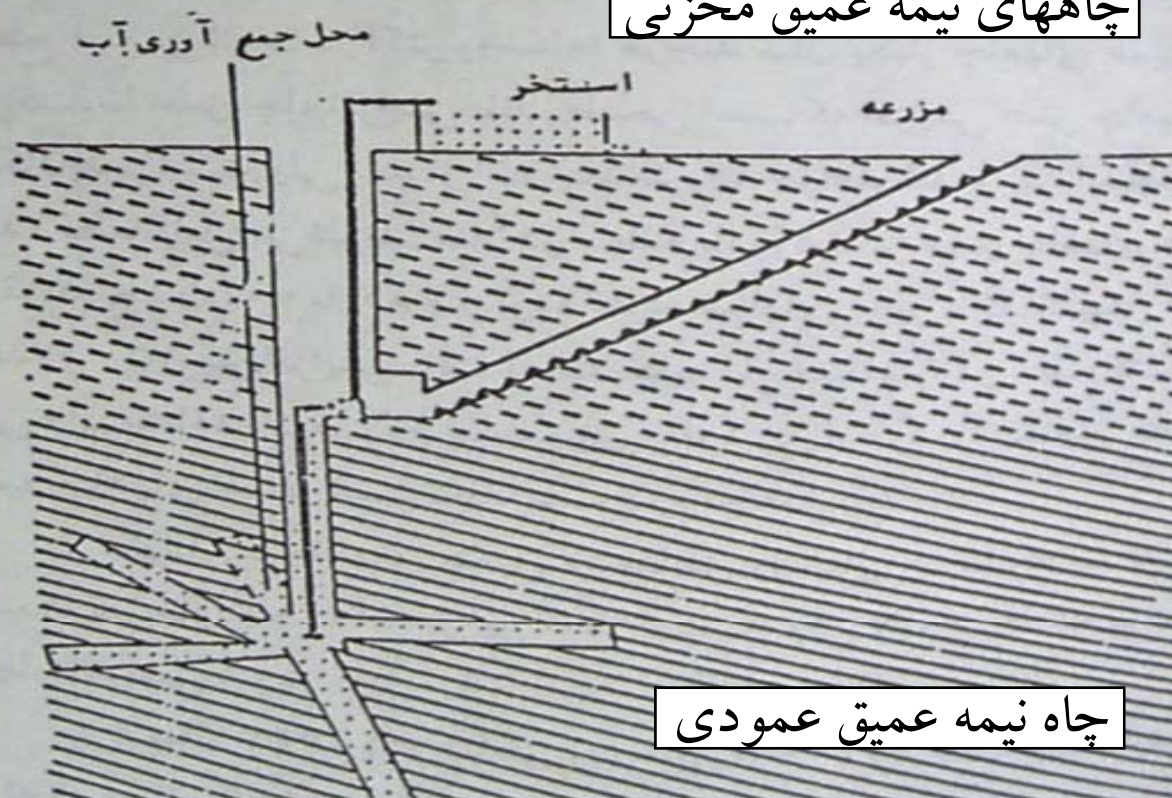
➤ یک رشته قنات به شیوه متداول حفر قنات ، احداث و آب تا حد ممکن به سطح زمین نزدیک می شود ولی چون با سطح فاصله دارد بوسیله موتور ، آب از چاه استخراج میشود این روش گاهی به منظور استفاده از قناتهای متروک یا در قسمتهایی که زمین بالاتر از مظهر قنات است استفاده می شود .

➤ چاههای نیمه عمیق در سالهای اخیر اغلب متروک یا به چاههای عمیق تبدیل شده اند چون در اکثر نقاط کشور سطح آبهای زیر زمینی پایین افتاده است.

➤ چاههای نیمه عمیق طبق آمار منتشر شده بوسیله جهاد سازندگی حدود ۸۲۷۰۰ حلقه گزارش شده که بیشترین تعداد در استانهای فارس ، آذربایجان شرقی ، مازندران و هرمزگان می باشد . تسهیل در حفر چاههای نیمه عمیق و کم هزینه بودن آن اغلب موجب بروز خسارت برای زارعین می شود و اکثر این چاهها کم آب یا آب با کیفیت نا مطلوب دارد.

چاه‌های نیمه عمیق مخزنی

چاه نیمه عمیق عمودی

چاه‌های عمیق

➤ با تکنیک پیشرفته حفر می‌شود. شناخته شده ترین روش متداول استفاده از آبهای زیرزمینی است حفر بوسیله دستگاه‌های حفاری انجام می‌شود لازم است مطالعات هیدرولوژی و زمین شناسی و احداث چاه گمانه در حفر این چاهها مورد توجه قرار گیرد روشهای حفر این چاهها نسبت به ساختمان زمین و تکنیک موجود فرق می‌کند.

➤ ساختمان چاه عمیق با چاه نیمه عمیق کاملاً متفاوت است در این چاهها موتور مولد نیرو عموماً در سطح زمین مستقر است.

چاههای آرتزین

➤ این چاهها عموماً در ارتباط با ساختمان زمین حادث می شود بدین معنی که وقتی یک لایه آبدار بین دو لایه غیر قابل نفوذ محصور شود بر اثر فشار آب در قسمتهای بالا و بر اساس خاصیت ظروف مرتبط ، آب در قسمتهای پایین تحت فشار ، فوران می کند. این چاهها گاهی بصورت چشمه و گاهی بصورت چاههای آرتزین بار زیاد در اثر چاه دستی و یا میق حادث می شود تعداد این چاهها در ایران بسیار محدود است. در سالهای اخیر با حفر چاههای عمیق در انتهای دلتای حبله رود گرمسار در حاشیه کویر تعدادی از چاههای عمیق تبدیل به چاه آرتزین شده اند. در آمار جهاد سازندگی ۱۴۴۳ چاه آرتزین گزارش شده که ۵۰٪ در استان مازندران است و استانهای آذربایجان شرقی و غربی مقامهای بعدی را دارند.

چشمه ها

➤ ظهور آبهای تحت الارض در سطح زمین را چشمه می نامند . وقتی بوجود می آید که لایه های آبدار زمین با سطح زمین برخورد کند یا با لایه های نفوذپذیری که به سطح زمین منتهی می شد تماس داشته باشد . عوامل زمین شناسی و ژئومورفولوژیکی مختلفی ممکن است در ایجاد چشمه ها موثر باشد و در ایران بیشتر در مناطق کوهستانی ، در میان دره ها در بستر رودخانه ها و در انتهای دلتاهای رودخانه ظاهر می شود .

➤ آب برخی از چشمه ها دهها روستاها را مشروب می کند مانند چشمه علی در دامغان ، چشمه فین در کاشان و چشمه شهمیرزاد در سمنان و ... چشمه ها به دو صورت دایمی و فصلی می باشند در مجموع ۷۷۸۸۹ چشمه در ایران گزارش شده که ۵۸۷۸۰ چشمه دایمی و ۱۹۱۰۹ چشمه فصلی است .

➤ استان زنجان با ۲۲۹ چشمه دایمی بالاترین تعداد و استانهای خراسان ، آذربایجان شرقی و کردستان رتبه های بعدی را دارا هستند چشمه ها کمترین هزینه را جهت بهره برداری دارند و مناسبترین منابع آبی در روستاهای کشور هستند .

آبهای سطح الارض

➤ ایران به جهت داشتن شرایط اقلیمی خشک به خصوص در ایران مرکزی رودخانه های دائمی بسیار محدودی دارد. ولی رودخانه های فصلی زیاد در نقاط کوهستانی وجود دارد که سرچشمه آنها ذوب برفهای ارتفاعات است.

➤ رودخانه های ایران به ۲ دسته تقسیم می شود :

۱- رودخانه هایی که بوسیله دولت اقدام به احداث سد انحرافی و یا شبکه آبرسانی بر روی آنها شده است. از این رودخانه ها روستاهای ذینفع طبق حق آب گذشته بر اساس قوانین وزارت نیرو همچنان بهره مند می شوند مثل حبله رود گرمسار، جاجرود در ورامین و...

۲- رودخانه هایی که به علت کم آب بودن هیچ اقدامی جهت مهار آب آنها به عمل نیامده است، در مجموع تعداد ۲۶۲۹۸ روستا در سطح کشور از آب رودخانه های دائمی و فصلی استفاده می کنند ۱۷۹۱۶ روستا از رودخانه های دائمی و ۹۳۸۲ روستا از رودخانه های فصلی بهره می برند.

➤ لازم است برای جبران کمبود آب ، به کنترل این منابع عظیم آبی در سطح کشور پرداخت که در این صورت مساله بی آبی یا کم آبی در فلات مرکزی ایران به شکل کنونی خود نمایی نخواهد کرد.

خلاصه فصل چهارم

➤ قسمت اعظم خاک ایران را مناطق خشک تشکیل می دهد در این مناطق رودخانه های دائمی وجود ندارد تعداد زیادی از روستاهای ایران در مناطق خشک مستقر شده اند که دوام و بقا آنها به وجود آب بستگی دارد به همین منظور حدود چهار هزار سال قبل قنات را بوجود آوردند منابع آب روستایی در ایران به سه صورت دیده می شود: باران و نزولات جوی، آبهای زیرزمینی و آبهای سطحی. استفاده از آبهای زیرزمینی مهمترین منابع آبی روستاها را تشکیل می دهد. قنات قدیمی ترین پدیده استحصال آب در ایران می باشد قنات انواع مختلف دارد که به جز قنات دشتی بقیه کمتر شناخته شده اند. چاههای عمیق در سالهای اخیر قسمت اعظمی از نیازهای آبی روستاها را تامین می نمایند. آبهای سطحی در ایران به دو گروه عمده تقسیم می شوند گروه اول آبهای سطحی دائمی. گروه دوم رودخانه های موقتی و فصلی.

خودآزمایی فصل چهارم

۱. درقنوات با شیب تند فرسایش . . . . . است ؟
الف) شدید   ب) کند   ج) نامحسوس   د) بی ثبات
۲. اختلاف ارتفاع بین دهانه مادرچاه ومزرعه را با کدام علائم نشان می دهند؟
الف) P   ب) HD   ج) Z   د) H
۳. کمترین تعداد قنات به کدام منطقه مربوط می شود ؟
الف) آذربایجان   ب) کردستان   ج) گیلان   د) یزد
۴. کدام منطقه بیشترین تعداد چشمه را در اختیار دارد ؟
الف) خراسان   ب) خوزستان   ج) فارس   د) زنجان
۵. چاههای نیمه عمیق عمودی در مناطقی که سطح آبهای زیرزمینی در . . . . . با سطح زمین قرار دارد حفر می شود.

۶. پس از استان مازندران که بیشترین تعداد چاههای دستی را دارد دارد استانهای ..... و ..... به ترتیب بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده اند .

۷. چشمه قناتها عموماً در مناطق ..... حفر می شود . طول این قناتها معمولاً ..... و چاههای ..... آن بسیار محدود است .

۸. کدام نوع قنات تعدادش زیاد است ؟

الف) منگل   ب) دشتی   ج) سری   د) جلگه ای

پاسخ خودآزمایی

۱. الف (شدید)
۲. ب (HD)
۳. ج (گیلان)
۴. د (زنجان)
۵. فاصله نسبتاً زیاد
۶. فارس ، اصفهان
۷. کوهستانی ، کم ، عمودی
۸. ب (دشتی)

فصل پنجم

اصلاحات ارضی و دگرگونیهای بنیادی در روستاهای کشور

هدف مرحله ای فصل پنجم

➤ دانشجویان با مبانی اقتصادی-اجتماعی و سیاسی اصلاحات ارضی و دگرگونیهای بنیادی آن در روستاهای کشور آشنا می شوند.

➤ اصلاحات ارضی نظام اداری و ساختار اقتصادی-اجتماعی روستاهای کشور را دگرگون کرده در تمام زمینه های آن تغییر ایجاد نموده است بنابراین بررسی تحولات مربوط به آن و آشنایی با پیآمدهای آن بسیار ضروری است.

هدفهای رفتاری فصل پنجم

آشنایی دانشجویان با :

- سابقه تاریخی اصلاحات ارضی و روند تاریخی آن
- مبانی اقتصادی اصلاحات ارضی
- مبانی اجتماعی اصلاحات ارضی
- شرایط سیاسی زمان زمان اجرای قانون اصلاحات ارضی
- مراحل مختلف اجرای قانون اصلاحات ارضی
- مرحله اول اجرای قانون اصلاحات ارضی و ویژگیهای آن
- مرحله دوم اجرای قانون اصلاحات ارضی و تفاوتهای آن با مرحله اول
- چگونگی اجاره دادن اراضی به رعایا
- نحوه فروش اراضی مزروعی به رعایا

- ماهیت تقسیم زمین به نسبت بهره مالکان
- خرید حق ریشه زارعان
- مرحله سوم اجرای قانون اصلاحات ارضی و تفاوتهای آن با مراحل قبل
- اهداف طرح و قانون اصلاحات ارضی
- دگرگونیهای بنیادی روستاهای کشور در اثر اجرای قانون اصلاحات ارضی
- طرح یکپارچه کردن اراضی مزروعی
- نقش اقدامات خود جوش روستاییان در یکپارچه کردن اراضی
- اقدامات دولت در یکپارچه کردن اراضی
- طرح تشکیل تعاونیهای تولید کشاورزی
- اهداف تعاونیهای تولید کشاورزی
- ماهیت و ویژگیهای تعاونیهای تولید کشاورزی
- تعاونیهای تولیدی مشاع و ویژگیهای آن

- طرح سرمایه و دیگر امکانات لازم در تعاونیهای تولیدی مشاع
- نحوه کار و مدیریت تعاونیهای تولیدی مشاع
- شرکتهای تعاونی روستایی
- انگیزه های ایجاد شرکتهای تعاونی روستایی
- تاثیر شرکتهای تعاونی روستایی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی روستاها

مقدمه

- اصلاحات ارضی به معنی توزیع مجدد زمین یا حق استفاده و بهره برداری از زمین به نفع دهقانان کوچک و کارگران زراعی می باشد .
- برنامه اصلاحات ارضی جامع می تواند روابط تولیدی را تغییر بدهد و در ساخت طبقاتی جامعه روستایی .

سابقه تاریخی اصلاحات ارضی

➤ در نهضت میرزا کوچک خان املاک وسیعی توسط انقلابیون به تصرف درآمده میان رعایا تقسیم شد .

➤ نخستین بار اصلاحات ارضی در ایران در سالهای ۱۶-۱۳۱۱ در سیستان اجرا شد ولی به نتیجه ای نرسید در دوره نخست وزیری دکتر مصدق فرمانی صادر شد که می بایست مالکان از ۲۰٪ سهم خود صرفنظر کنند . از سالهای ۱۳۳۱-۱۳۲۹ با فرمان شاه تقسیم اراضی املاک سلطنتی آغاز و دوهزار روستا و مزرعه بین کشاورزان تقسیم شد، در سال ۱۳۳۷ اراضی دولتی آغاز شد .

➤ بالاخره لایحه اصلاحات ارضی ۱۳۳۹، در سال ۱۳۴۰ توسط دولت وقت اصلاح و بعد توسط مجلس تصویب شد .

الف) مرحله اول اصلاحات ارضی (۱۳۴۱-۱۳۴۳)

ب) مرحله دوم اصلاحات ارضی (۱۳۴۳-۱۳۴۷)

ج) مرحله سوم اصلاحات ارضی (۱۳۴۷-۱۳۵۱)

➤ مراحل اجرایی

قانون

اصلاحات ارضی

مرحله اول اصلاحات ارضی

➤ طبق قانون اولیه مرحله اول اصلاحات ارضی که از سال ۱۳۴۱ اجرا شد میزان مالکیت برای هر فرد در ایران بر یک ده ششدانگ محدود گردید و مالکین مجبور بودند مازاد آنرا به دولت بفروشند این زمینها به صورت دسته جمعی به زارعان به میزان نسبت نسق آنها واگذار گردید تا سال ۱۳۴۳ مواد دیگری به این قانون الحاق شد به طوری که به هر یک از زن و فرزندان مالک هم اجازه داشتن یک ده ششدانگ را می داد. همچنین مالک می توانست تا ۵۰۰ هکتار از اراضی خود را در صورت شخم زدن با تراکتور و استفاده از کارگر روزمزد از این قانون معاف کند مرحله اول رسماً در مهر ۱۳۴۳ به پایان رسید.

➤ ۱۶۰۰ ده که ۵/۱۹٪ کل اراضی قابل کشت کشور بود از مالکان خریداری به ۷۵۰ هزار رعیت واگذار شد.

نتایج و عملکرد مرحله اول اصلاحات ارضی

- ۱- کل دهات خریداری شده اعم از املاک شمول، داوطلب، خالصه و بنیاد پهلوی ۱۶۳۰۰ روستا
- الف) شش دانگی کامل ۵۴۰۰ ب) دانگی و چند دانگی ۱۰۹۰۰
- ۲- مزارع خریداری شده اعم از دانگی و شش دانگی ۱۰۰۱ مزرعه .
- ۳- خانوار زراعی که با اجرای این مرحله صاحب آب و زمین شده اند ۷۷۱۸۲۹ خانوار .
- ۴- بهای املاک خریداری شده ۷۳۵/۹۸۹/۴۱۴/۹۸۹ .
- ۵- پول پرداختی به مالکان ۱۵۵/۶۰۱/۵۳۹/۱۵۶/۳ .
- ۶- برای املاک خالصه ۰۶۲/۲۶۰/۳۴۵/۱ .
- ۷- مستثنیات : مکانیزه ۱۲۰۰ قطعه- دهاتی که کلاً باغ هستند ۲۶۰۰ ده واحد هایی که مالک دهقانی است ۷۶۰۵۰۰ قطعه. تعداد مالکان ۸۰۴۴۵۵ نفر .

مرحله دوم اصلاحات ارضی

این مرحله از بهمن ۱۳۴۳ به اجرا درآمد به مالکانی که دهات خود را از مرحله اول مستثنی کرده بودند انتخاب یکی از راههای زیر را پیشنهاد کرد:

➤ **اجاره دادن دهات به رعایا:** اجاره نقدی بر اساس متوسط عواید سه سال قبل از اجرای قانون. مدت اجاره ۳۰ سال هر ۵ سال قابل تجدید نظر بود.

➤ **فروش اراضی به رعایا:** زمین بر اساس توافق مالک و رعایا در مورد قیمت آن.

➤ **تقسیم زمین به نسبت بهره مالکانه:** زمین بر طبق عرفی که در تقسیم محصول معمول بوده میان ارباب و رعایا تقسیم می گردید.

➤ **تشکیل واحدهای سهامی زراعی** : به مالک و رعایا واحد تولیدی مشترکی می دادند و سهم هر یک از دو طرف از محصول بر اساس میزان دارایی آنان در این واحد تعیین می گردید .

➤ **خرید حق ریشه زارع** : مالکانی که زمین زیر کشت آنان از حداکثری که قانون معین کرده بود تجاوز نمی کرد می توانستند حق ریشه رعایای خود را خریداری کنند .

از راه حل های فوق عملاً بیش از ۸۰٪ مالکان راه حل اول را پذیرفتند .

مرحله سوم اصلاحات ارضی

بروز نارضایتی در بین زارعان طی سالهای ۴۹-۱۳۴۷ مرحله سوم اصلاحات ارضی به اجرا درآمد ، سال ۱۳۴۸ راه حلهای مرحله دوم اعتبار خود را از دست داد تنها انتخاب یکی از دو راه به مالکان پیشنهاد شد :

➤ ۱- زمین زراعی بین مالک و اجاره داران به نسبت بهره مالکان متداول تقسیم گردد .

➤ ۲- زمین زراعی به زارعان فروخته شود ، قیمت زمین معادل دوازده برابر اجاره سالیانه ای که زارع می پرداخت .

تا پایان اجرای مراحل سه گانه اصلاحات ارضی در سال ۱۳۵۱ مجموعاً ۳۳٪ خانوارهای روستایی صاحب زمین شدند از پیش هم ۲۵٪ خرده مالک بودند بعد از اصلاحات ۵۸٪ خرده مالک وجود داشت .

هنوز ۹ میلیون هکتار یعنی ۴۰٪ زمینهای زراعی کشور در اختیار مالکین باقی ماند ، بیشتر این املاک در دشت گرگان ، سمنان ، خراسان و خوزستان تمرکز یافته بود .

اهداف اصلاحات ارضی

➤ ۱- هدف سیاسی خلع سلاح مخالفان : از نظر سیاسی یک حربه تبلیغاتی که به نظر رژیم در اختیار نیروهای چپ گرا بوده خنثی می شود . تسلط بیشتر بر خانها و مالکین بزرگ .

➤ ۲- اهداف اقتصادی :

- بالابردن قدرت خرید زارعان به ویژه تقویت طبقه متوسط مرفه روستا
- پیدا کردن بازار برای تولیدات صنایع شهری
- افزایش محصولات کشاورزی
- استفاده از نیروی اضافی روستاییان در صنایع شهری
- راه رشد سریع سرمایه داری از طریق درهم شکستن مناسبات کهنه ارضی
- گسترش سطح زیر کشت

- استفاده کامل از تمام نیروی کار موجود از طریق پیدایش یا گسترش رشته های تازه تولید .

➤ ۳- اهداف اجتماعی :

- از میان بردن مالکان بزرگ به صورت یک طبقه نیرو ضد سیاسی

- ایجاد طبقه دهقان ثروتمند صاحب زمین و گسترش طبقه کارگر روستایی از طریق انتقال زمین از مالکان به دهقانان و تمرکز زمین هر چه بیشتر در دست دهقانان ثروتمند

- تامین " عدالت اجتماعی " از طریق القاء مناسبات ارباب رعیتی

- استقرار نظام دموکراتیک از طریق بیرون کشیدن دهقانان از

زیر نفوذ ملاکان

اقدام براي يکپارچه کردن اراضي

➤ از پیامدهای نامطلوب اصلاحات ارضی در ایران تقسیم اراضی به قطعات کوچک بود که هنوز با گذشت متجاوز ۳۰ سال این مشکل در روستاها حل نشده تا زمانی که اراضی به قطعات بزرگ در نیایند مشکل عدم بهره برداری باقی خواهد ماند، باید در این زمینه از سیاستهای جهانی سود جست .

➤ سیاست یکپارچه کردن اراضی در دنیا به ۴ روش صورت گرفته است :

الف) اقدامات خود روستاییان

ب) اصلاحات ارضی

ج) اقدامات دولت

د) ایجاد تعاونیهای تولید کشاورز

اقدامات خود روستاییان

➤ خود روستاییان به این نتیجه رسیده اند که پراکندگی اراضی موجب زیان اقتصادی و درآمد ناکافی خواهد بود بنابراین اقدام به یکپارچگی اراضی نمودند که در ایران به صورت نظامهای کار زراعی (بنه، صحرا و...) شکل گرفته است .

اصلاحات ارضی

➤ تعریف اصلاحات ارضی از لو کوز: مجموعه عملیاتی است که هدفش تغییر ساختار اراضی یک کشور یا چند ناحیه از طریق اصلاح روابط اجتماعی به منظور تامین شرایط لازم جهت استفاده از تکنیکهای زراعی و افزایش تولیدات کشاورزی است.

➤ اصلاحات ارضی از نظر ایدیولوژی حاکم بر کشورها به ۲ دسته تقسیم می شود:

۲- غیر سوسیالیستی

۱- سوسیالیستی

اصلاحات ارضی در کشورهای سوسیالیستی “نمونه شوروی سابق”

➤ بعد از انقلاب ۱۹۱۷ زمینهای بزرگ مالکان، اشراف، بورژواها و کلیساها بین دهقانان تقسیم شد و در ۲ مرحله زمانی به کلخوزها تبدیل شد برای جلوگیری از کوچک شدن قطعات زراعی زمین پس از فوت زارع به دولت برگردانده میشود اگر زارع سالخورده باشد زمین را در ازای مستمری و بازنشستگی به دوات واگذار می کنند این اقدام تا سال ۱۹۸۵ ادامه داشت بعد از آن با ادغام چند شرکت تعاونی کمونها را تشکیل دادند .

در کشورهای غیر سوسیالیستی (میان کشورهای صنعتی و جهان سوم تفاوت هست)

➤ در کشورهای جهان سوم هدف اصلاحات ارضی تقسیم اراضی بین زارعان بدون انجام عملیات زیربنایی در حالیکه در کشورهای صنعتی تقسیم اراضی با اتمام عملیات زیربنایی همراه می باشد.

اقدامات دولت

➤ در برخی کشورها دولتها بعد از اصلاحات متوجه معایب چند پارچگی اراضی شدند و در صدد رفع این معایب برآمدند مثلاً در ایران قبل از انقلاب اسلامی ، دولت موجب بوجود آمدن سازمانهای سهامی زراعی و تعاونیهای تولید کشاورزی شد . در فرانسه بعد از جنگ جهانی دوم دولت موسسه سافر را تشکیل داد .

تشکیل تعاونی های تولید کشاورزی

➤ برای یکپارچگی اراضی جهت اقتصادی کردن زراعت ۲ شیوه وجود دارد:

- معاوضه و مبادله یا خرید زمینها به جهت گسترش اراضی

- تشکیل تعاونیهای تولید: تعاونیها یا به صورت مشارکت دهقانان در

امر فروش و بازار یابی محصولات است یا به صورت مشارکت

در تولید محصولات زراعی که ۲ گونه است:

- مشارکت در کشت و تهیه و تدارک نهاده های زراعی است که

بهره داری، و برداشت خصوصی است زارع مستقل است

- به صورت یک کاسه کردن امر کاشت، داشت و برداشت است

که در این نوع استقلال بهره برداری که در مورد اول وجود

داشت حذف شده زارع بر مبنای سهم زمین و نیروی کار قسمتی

از درآمد را به خود اختصاص می دهد.

تعاونیهای تولید مشاع

➤ اصلاحات ارضی در ایران برخلاف عملکرد جهانی آن که منجر به یکپارچه شدن اراضی می شده موجب قطعه قطعه شدن اراضی گردید اقداماتی همانند تشکیل شرکتهای سهامی زراعی که قبل از انقلاب در حال اجرا بود با پیروزی انقلاب متوقف شد و تعدادی از آنها نیز مختل شد. دولت انقلابی به ۳ نکته توجه داشته، اول بهره برداری از اراضی بایر، دوم ایجاد اشتغال بخصوص در بخش کشاورزی سوم بهره برداری در اراضی یکپارچه. در این راستا تعاونیهای تولیدی مشاع در ایران بعد از انقلاب اسلامی بوجود آمد اهداف و شیوه اجرایی آن به شرح زیر می باشد:

مشاع: یک اصطلاح حقوقی در مقابل مغروز است به معنای مالکیت توأم و تفکیک نشده به کار می رود این اصطلاح حقوقی از فقه شیعه وارد قانون مدنی شده است. **شرکت تعاونی مشاع** عبارت است از واحد بهره برداری که حداقل بین ۵ نفر افرادی که از طریق هیئتهای ۷ نفره زمین معادل عرف محل دریافت کرده اند تشکیل می شود هیچ یک از اعضا حق واگذاری و تعویض زمین را ندارند.

هدف از تشکیل تعاونیهایی مشاع

- ۱- جلوگیری از قطعه قطعه شدن اراضی مزروعی و اتلاف منابع آب و خاک کشور.
- ۲- سهولت در امکان خدمات رسانی به مشاعها برای دولت و نهادهای مربوط به آن.
- ۳- استفاده بهتر و اقتصادی از ابزار آلات کشاورزی.
- ۴- ساده تر شدن امر سرمایه گذاری برای تولید کشاورزی.

سرمایه وامکانات تعاونی تولیدی مشاع

➤ یک تعاونی کامل دارای امکانات زیر است :

- زمین در یک یا دو قطعه میزان آن متشکل از جمع زمینی است که برای تک تک افراد در نظر گرفته شده است برای هر فرد ۴ تا ۱۵ هکتار آبی .
- منبع تامین آب اگر مربوط به تنها یک مشاع آبی باشد بایستی هزینه های احداث و تعمیر و نگهداری آن را تمام اعضای تعاونی متحمل گردند .
- ماشین آلات و ادوات کشاورزی (تراکتور ، کمباین و سایر ادوات کشاورزی) تمامی ابزار فوق در اختیار تعاونی مشاع است .

نحوه کار و مدیریت در تعاونیهای تولیدی مشاع

- **کار:** در تعاونی تولیدی مشاع کار دو قسم است: ۱- عمومی ۲- فردی
- کارهای عمومی:** برای کلیه اعضای تعاونی به طور یکسان بدون هیچگونه تفاوت و تمایزی انجام میگردد فرضاً تراکتور زمین همه را شخم میزند.
- کارهای فردی:** از کارهای عمومی متمایز می شود و شخص خود به انجام آن می پردازد در انجام آن از نیروی خانواده و... استفاده میکند مثل آبیاری.
- مدیریت یا نحوه اداره تعاونی تولیدی مشاع که به شیوهای کاملاً مردمی صورت میگیرد و پس از تشکیل تعاونی بدون دخالت دولت و با انتخاب ۳ نفر از اعضا به عنوان شورای تعاونی که دارای وظایف متعددی است عمده ترین آنها: هماهنگی و همفکری لازم با اعضای تعاونی و هیئت واگذاری زمین، تهیه و نگهداری وسایل مربوط به تعاونی.
- نظارت بر امور مالی مشترک تعاونی: اتحادیه تعاونیهای تولیدی مشاع نیز واحدی هستند از مجموع تعاونیهای یک منطقه که با جمع آوری تعاونیهای موجود در حوزه عمل خود با سرمایه گذاریهای مشترک آنها سعی دارند که نیازهای آنها را از هر نوع وسایل مانند ماشین آلات و... برطرف کنند.

شرکتهای تعاونی روستایی و عملکرد آنها

➤ تعاون در جامعه روستایی ایران تاریخی دیرینه دارد که آمیخته با خلیات مردم بوده است . نظام تعاون جدید در دهه های اخیر مبتنی بر فرهنگ جدید و معیار و الگوی مغرب زمین در روستاهای ایران پدیدار شده پس از اصلاحات ارضی نیز سریع گسترش یافته است . تعاونیها در فضای روستایی کشور با مسائل و مشکلات اجرایی گوناگون روبرو می باشند .

انگیزه پیدایش شرکتهای تعاونی روستایی

➤ الف) پر کردن خلایی که با کوتاه شدن دست مالک در روستاها بوجود آمد.

➤ ب) کوتاه کردن دست سلف خران و پیشه وران در روستاها

پرکردن خلایک که با کوتاه شدن دست مالک بوجود آمد

➤ حذف مالک دگرگونی در روستاهای ایران پدید آورده بود بسیاری از روستاییان آن سطح فکر و توانایی را نداشتند که در زندگی خود تحول ایجاد کنند کشاورزان ایرانی تحت تاثیر حکومتها و مالکان بزرگ طی سالیان دراز هیچ رشد فکری و روحی نداشته و اساساً مقلد و فرمانبردار زندگی کرده و باعث سلب قوه ابتکار کشاورز روستایی شده است. روستایی معمولاً محتاج به دریافت دستور و راهنمایی و دریافت کمکهای مالی مالک بوده است.

➤ مالک شهری بوده با موسسات و سازمانهای دولتی و مراجع اداری ارتباط داشته به پیچ و خم روابط اداری و حقوقی آشنا بوده است زارع وابستگی شدیدی به مالک داشته در این شرایط حذف مالک باعث خلایک در زندگی رعایا می شده است.

کوتاه کردن دست سلف خران و پیشه وران در روستاها

➤ یکی از بزرگترین مشکلات کشاورزان ایرانی نداشتن قدرت مالی جهت تهیه و تدارک لوازم کشاورزی و عوامل تولید و نیز مایحتاج زندگی بوده است و به ناچار به رباخواران و پیشه وران روی آوردند .

➤ سلف خر در زمان احتیاج شدید کشاورز به پول ، محصول را به نصف قیمت اصلی پیش خرید می کرد که این مسائل باعث می شد کشاورزان همیشه بدهکار باشند . برای مقابله با این شرایط ، شرکتهای تعاونی تولید شد .

تعريف شركتھاي تعاون

➤ به موجب ماده اول قانون شركتھاي تعاونی مصوب ۱۳۳۴ شركتی است كه برای مدت نامحدود به منظور رفع احتياجات مشترك اعضا و بهبود وضع مالی و اجتماعی آنها تشكيل می شود سرمایه این شركتھا بصورت سهام است .

اصول تعاون مورد عمل در تعاونیهایی روستایی ایران

➤ اولین مساله مبتلا به شرکتهای تعاونی قانونگذاری است. وجه تمایز شرکتهای تعاونی و مؤسسات غیر تعاونی اصولی است که با توجه به شرایط خاص جامعه و تطبیق این اصول با شرایط مذکور می باید رعایت گردد. اصول این شرکتهای اولین بار توسط “پیشروان راجه یل” تهیه گردیده است.

نحوه تشکیل شرکتهای تعاونی

- وصول درخواست عده ای از زارعین یک قریه و سپس اقدام سرپرست حوزه برای تشکیل جلسات تعلیمی جهت آماده و آگاه کردن افراد خواهان عضویت در شرکت . برای اطلاع و حضور اعضا شرکت در جلسه مجمع همگانی آگهی دعوت حداقل برای ۸ روز بعد منتشر میشود . مسن ترین عضو حاضر در جلسه به عنوان رییس سنی جلسه را افتتاح می نماید و برای انتخاب رییس و منشی رای گیری بعمل می آید .
- پرونده ثبتی شرکت که حاوی مدارک ثبت شرکت می باشد را هیئت مدیره طی نامه ای به سازمان تعاون روستایی شهرستان می فرستد .

ارکان اداری شرکتهای تعاونی روستایی

مجمع عمومی - هیئت مدیره - مدیر عامل و بازرسان مجمع عمومی :

➤ مجمع عمومی در راس ارکان تصمیم گیری قرار دارد .

➤ هیئت مدیره : اداره شرکتهای تعاونی را بر عهده دارد .

➤ مدیر عامل : توسط هیئت مدیره با حدود اختیارات معین انتخاب می شود .

➤ بازرسان : اختیار نظارت در اعمال هیئت مدیره و حق هر گونه اظهار نظر در امور جاری و مالی شرکت را دارد .

اهداف و سیر فعالیت شرکتهای تعاونی

- ۱- قبول پس انداز به نمایندگی بانک کشاورزی ایران .
- ۲- خرید و تهیه مواد مورد احتیاج مصرف شخصی و خانوادگی یا حرفه ای اعضا .
- ۳- انجام عملیات جمع آوری ، نگهداری و فروش مازاد تولیدات کشاورزی و غیر زراعی اعضا .
- ۴- انجام خدمات به منظور بهبود امور حرفه ای یا زندگی اعضا .
- ۵- بهره برداری جمعی و مشترک از اراضی ملکی یا استیجاری .
- ۶- تامین اعتبارات و وامهای مورد نیاز اعضا .

عملکرد شرکتهای تعاونی روستایی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی روستاها

➤ فلسفه وجودی این شرکتهای جانشینی نظام تعاونی به جای نظام پبله وری بود .

➤ با توجه به بررسیهای انجام شده بوسیله سازمان برنامه و بودجه ملاحظه می گردد که نه تنها در جهت اهداف این شرکتهای پیشرفتی حاصل نشده حتی طرح با شکست بینابین مواجه بوده است .

خلاصه فصل پنجم

➤ اصلاحات ارضی مجموعه عملیاتی است که هدفش تغییر ساختار اراضی کشاورزی است سابقه اصلاحات ارضی در ایران به نهضت میرزا کوچک خان میرسد. اولین قدم در امر اصلاحات ارضی در سیستان و به دنبال آن املاک سلطنتی برداشته شد. در سال ۱۳۴۱ اصلاحات ارضی در ایران در سه مرحله انجام شد. مهمترین ویژگی مراحل سه گانه اقدام خزننده در اجرای این قانون به حساب می آید. عملاً اصلاحات در سال ۱۳۵۱ خاتمه یافته اعلام شد حدود ۵۸٪ خانوارهای روستایی در زمره خرده مالکین قرار گرفتند. اهم اهداف اصلاحات ارضی عبارت بودند از اهداف سیاسی، اقتصادی و اجتماعی که از پیامدهای آن قطعه قطعه شدن اراضی می باشد که برای رهایی از این معضل شرکتهای سهامی زراعی تشکیل شد.

خودآزمایی فصل پنجم

۱. محدودیت مالکیت به یک ده ششدانگ در چه سالی بوجود آمد؟

الف) ۱۳۲۹   ب) ۱۳۳۷   ج) ۱۳۴۱   د) ۱۳۴۳

۲. در پایان مرحله اول اصلاحات ارضی چند درصد از دهات مشمول اجرای قانون شد؟

الف) ۵۰   ب) ۵/۳۳   ج) ۱۰   د) ۵/۱۹

۳. تعاونیهای تولید به کدام منظور بوجود آمد؟

الف) تقویت همکاری روستاییان   ب) یک کشتی کردن مزارع
ج) کمک به یکپارچگی اراضی   د) تقویت سرمایه روستاییان

۴. واگذاری زمین به شیوه مشاع کدامیک از اهداف زیر را برآورده میکند؟

الف) هدر نرفتن منابع آب و خاک   ب) ایجاد نظام قوی اداری
ج) جلوگیری از مهاجرت روستاییان   د) تقویت رابطه شهر و روستا

۵. ده همواره زندگی بسته داشته و ارتباط زارع با دنیای خارج از طریق .... بوده.

۶. بی شک در فلسفه وجودی شرکتهای تعاونی روستایی جانشین کردن نظام ... به جای .... بود.

۷. در مرحله دوم اجرای قانون اصلاحات ارضی ۸۰٪ مالکان شیوه اجاره دادن اراضی به رعایا را انتخاب کردن چون در این حالت بهره مالکانه به نوعی .... متکی گردید.

۸. یکی از اهداف اجتماعی اصلاحات ارضی از بین بردن القاء .... بود.

پاسخ خودآزمایی فصل پنجم

۱. ج (۱۳۴۱)
۲. د (۵/۱۹)
۳. ج (کمک به یکپارچگی اراضی)
۴. الف (هدر نرفتن منابع آب و خاک)
۵. مالک
۶. تعاونی - نظام پيله وری
۷. تضمین دولتی
۸. رژیم ارباب - رعیت

فصل ششم

جمعیت روستایی ایران

هدف مرحله ای فصل ششم

➤ دانشجویان با ویژگیهای جمعیتی روستاهای ایران آشنا می شوند
در این رابطه ضمن تعیین ملاکهای جمعیتی برای تشخیص روستا
از شهر ترکیب جمعیتهای روستایی از لحاظ جنسی و سنی و
تفاوتهای آن با جمعیت شهری و جایگاه جمعیت روستایی در
کل جمعیت کشور و نیز مهاجرت و انواع و علل آنها مطرح
خواهد شد .

هدفهای رفتاری فصل ششم

آشنایی دانشجویان با :

- تحولات تاریخی جمعیت روستایی ایران
- ملاکهای تشخیص روستا از دیدگاه مرکز آمار ایران
- الگوی توزیع و پراکندگی جمعیت روستایی در سطح کشور
- الگوی پراکندگی جمعیت روستایی در استانهای کشور
- وضعیت جمعیت روستایی کشور در مقایسه با جمعیت شهری در استانهای کشور
- ترکیب جمعیت روستایی کشور
- ترکیب جنسی جمعیت روستایی کشور راتجزیه و تحلیل کرده و توجیه مبانی جغرافیایی آن
- تجزیه و تحلیل ترکیب سنی جمعیت روستایی و توجیه مبانی جغرافیایی آن
- توجیه مفهوم حرکات روستایی
- میزانهای حیاتی جمعیت روستایی ایران

- وضعیت ولادت در جمعیت روستایی
- مرگ و میر و ماهیت آن در جمعیت روستایی ایران
- وضعیت باروری در جمعیت روستایی ایران
- مهاجرت و مفهوم جغرافیایی آن
- انواع مهاجرت از نقطه نظر مبدا و مقصد
- مهاجرت از روستا به شهر
- مهاجرت‌های روستا به روستا
- مهاجرت شهر به شهر و رابطه آن با مهاجرت‌های روستایی
- مهاجرت از شهر به روستا
- وضعیت مهاجرت در ایران در دوره های مختلف
- وضعیت مهاجرت قبل از اجرای قانون اصلاحات ارضی
- مهاجرت از هنگام اجرای قانون اصلاحات تا دهه ۴۰
- وضعیت مهاجرت از روستا به شهر در دوره پس از انقلاب اسلامی
- الگوی مهاجرت پس از خاتمه جنگ تحمیلی

- ویژگیهای عمده مهاجرت‌های روستایی در ایران
- عوامل اجتماعی عامل در مهاجرت‌های روستایی
- عوامل جمعیتی مؤثر در مهاجرت‌های ایران
- عوامل فرهنگی مؤثر در مهاجرت‌های روستایی
- نقش عوامل ارتباطی در مهاجرت‌های روستایی
- نقش عوامل سیاسی مؤثر در مهاجرت‌های ایران
- اثرات نامطلوب مهاجرت‌های روستایی در جامعه شهری - روستایی ایران

مقدمه

➤ روستا یکی از سکونتگاههای اولیه انسانهاست که جایگاه مهمی در جغرافیا داشته است. زندگی ابتدایی و سیستمهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ارتباطی بسیار ساده باعث چهره متفاوت روستا و تمایز آن از شهر شده است.

➤ با این حال تاثیرپذیری روستاییان از امکانات شهری در دهه های اخیر موجب مهاجرت شدید به شهرها و تبدیل برخی روستاها به شهر شده که باعث ایجاد آشفتگی در سیمای جمعیتی کشور شده است.

تحولات تاریخی جمعیت روستایی ایران

- هنگام ورود آریاییان به ایران تنها جای کشور که دارای تمدن درخشان بود دامنه جنوب غربی زاگرس و خوزستان شمالی بود که قلمرو عیلامیها بود. اکثریت مردم در آبادیها پراکنده بودند و فقط معدودی شهر کوچک وجود داشت.
- در دوره مادها، هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان شهرها و مراکز بزرگی بوجود آمد.
- “آرتور کریستین سن” در کتاب “ایران در زمان ساسانیان” می نویسد که دوره ساسانی پر رونق ترین زمان تمدن ایرانی بود. تنها در این زمان جمعیت شهری ایران فزونی شدیدی گرفت و اوج دوران شهرنشینی بود.
- در زمان اردشیر بابکان طبق یک سرشماری تعداد شهرها به ۵۵۴ و روستا به ۶۰۰۰ بالغ گردید.
- ورود اعراب به ایران دو پیامد داشت اول اینکه چون اسلام دینی بود که از شهر برخاسته بود توجه زیادی به شهرها شد دوم اینکه شهرها با وجود این اهمیت بین المللی خود را از دست دادند چون قدرت در سرزمینهای اعراب متمرکز شده بود.

➤ در قرون دهم تا دوازدهم سیر شهرنشینی شدت گرفت نقاط عظیمی چون ری و نیشابور بوجود آمدند .

➤ حمله مغولان و ترکان به ایران در قرن سیزدهم تا پانزدهم ،اسفبارترین ضایعه ملی به شمار می رود ولی در توسعه روستاها نقش عمدهای داشت .

➤ اوج مجدد شهرنشینی در دوره صفوی با حمله افغانه و ترکتازی نادر پایان یافت .

➤ با روی کار آمدن قاجارها ، کاهش قلمرو ایران و بروز جنگهای خونین از جمعیت ایران به شدت کاسته شد .

➤ انقلاب مشروطیت باعث قیام ملی گردید بدنبال آن قدرت خانها مجدداً توسعه یافت هر واحد روستایی بصورت یک سرزمین مجزا اداره می شد باوجود مشکلات مالکی برای زارعین اما اوج رشد کشاورزی و شکوفایی روستاها در این زمان بوده است .

اطلاعات جمعیتی روستاهای ایران

- سرشماری عمومی به طور علمی در سال ۱۷۴۹ در سوئد انجام شد. در مشرق زمین از دیر باز به دلایل متعدد از جمله اخذ مالیات و جمع آوری سپاه، آمارگیریها حتی پیش از میلاد مسیح صورت می گرفته است.
- در ایران کهن در ربع دوم قرن سوم میلادی در دوره ساسانی (اردشیر بابکان) طی یک سرشماری جمعیت کشور حدود ۸۰ میلیون نفر برآورد گردیده است اما از حدود جمعیت روستایی اطلاعی در دست نیست.
- شاید برای اولین بار در ایران سال ۱۲۵۲ شمسی برآوردی از حدود جمعیت روستایی بوسیله صنایع الدوله به عمل می آید بر این اساس جمعیت ایران ۵/۱۱ میلیون نفر بوده که ۵/۴۳٪ آن در روستا زندگی می کرده اند.
- ژنرال شیندلر در تاریخ ۱۲۶۳ جمعیت ایران را حدود ۶/۷ میلیون نفر که حدود ۵۰٪ ساکن روستا، ۲۵٪ عشایر و ۲۵٪ شهرنشین ذکر کرده است از این تاریخ تا سال ۱۳۳۵ متأسفانه اطلاعات دقیق در دست نیست.

ملاك تشخيص روستا از دیدگاه جمعیتی مرکز آمار ایران

➤ بر طبق قوانین کشوری نقاط بالای جمعیت ۵ هزار نفر شهر قلمداد می شوند طی مصوبه جدید این رقم به ۱۰ هزار نفر افزایش یافته است در سال ۱۳۶۵ ، ۸۴ شهر (۹/۱۶٪) جمعیت کمتر از ۵ هزار نفر و ۱۹۴ روستا جمعیت بیش از ۵ هزار نفر داشته اند.

➤ ملاک اعطای لقب شهر در ایران ملاحظات سیاسی ، اداری یا اقتصادی در یک ناحیه است.

➤ طبق نشریات مرکز آمار ، روستاها نیز ملاکهایی در دسته بندیهای آماری دارند.

➤ ۱-۵۵ : به آن دسته از آبادیها که :

الف) از مجموعه اماکن مسکونی و کارگاهها ، زمینهای زراعی و باغها تشکیل شده باشند .

ب) محدوده ثبتی یا عرفی مستقل داشته باشند چنانچه استثنائاً چند ده در یک محدوده ثبتی قرار گرفته باشند ولی هر یک ، یک محدوده عرفی مستقل داشته باشند هر یک از آنها یک ده مستقل هستند .

➤ ۳و۲- **مزرعه مستقل و مزرعه تابع** : آبادیهایی که ده نبوده و خارج از محدوده ثبتی یا عرفی آبادیهای دیگر قرار گرفته و محل انجام فعالیتهای کشاورزی باشند اگر از لحاظ نظامات اداری تابع دهی نبوده مزرعه مستقل و در غیر اینصورت مزرعه تابع به حساب می آیند .

➤ ۵و۴ - **مکان مستقل و مکان تابع** : آبادیهایی که ده نبوده و خارج از محدوده ثبتی یا عرفی آبادیهای دیگر قرار گرفته و عمل انجام فعالیتهای غیر کشاورزی باشند (معدن ، ایستگاه راه آهن و...) اگر از لحاظ نظامات اداری تابع دهی نباشند مکان مستقل در غیر این صورت مکان تابع به حساب می آیند .

➤ ۶- **خالی از سکنه** : نقاطی که در سر شماری قبلی دارای جمعیت بوده ولی در سر شماری کنونی خالی از سکنه می باشند در این بخش چون ملاک تشخیص شهر از روستا اطلاعات آماری سال ۱۳۶۵ سازمان آمار کشور می باشد روستا نقاطی است که دارای جمعیت کمتر از ۵۰۰۰ نفر باشد .

تعداد و توزیع جمعیت روستایی

تعداد و تحول جمعیت روستایی

➤ بر اساس آمار جمعیت روستایی کشور طی دهه های گذشته نسبت به کل جمعیت از رشد کمتری برخوردار بوده در نتیجه روستانشینی سیر نزولی داشته است طوری که از $\frac{3}{2}$ جمعیت کشور در سال ۱۳۳۵ به $\frac{5}{2}$ در سال ۱۳۶۵ رسیده است .

➤ رشد جمعیت شهری ایران در سالهای ۴۵-۵۵ ، ۴۵-۳۵ و ۶۵-۵۵ به ترتیب $\frac{2}{2}$ ، $\frac{5}{4}$ و $\frac{1}{2}$ نسبت به جمعیت روستایی افزایش داشته است رشد طبیعی کشور بین $\frac{7}{2}$ تا $\frac{5}{3}$ بوده که این مشخص کننده مهاجرپذیر بودن شهرها می باشد روند مهاجرتی در دهه ۴۵-۵۵ پس از اصلاحات ارضی شدت گرفت.

➤ البته تبدیل روستاهای پرجمعیت به شهر تاثیر زیادی در کاهش رشد جمعیت روستاها داشته است.

➤ دهه ۶۵-۵۵ افزایش رشد جمعیت روستا می باشد که بخشی از آن مربوط به مهاجرت افغانه به روستاهای شرقی و قسمت زیادی نیز مربوط به شهرکهای بزرگی بوده که در اطراف شهرها شکل گرفته و توسعه یافته اند .

➤ هم چنین جنگ ایران و عراق به عنوان عامل منفی در تخلیه روستاهای غربی ایران باید مورد توجه قرار گیرد.

➤ جدول ۱ - جمعیت شهری و روستایی کشور در دهه های سرشماری

	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵				
شرح	جمعیت به هزار	درصد	جمعیت به هزار	درصد	جمعیت به هزار	درصد	جمعیت به هزار	درصد
مناطق شهری	۵۹۹۷	۶/۳۱	۹۷۶۵	۹/۳۷	۱۵۸۵۵	۴۷	۲۶۹۵۳	۲/۵۴
روستایی و عشایری	۱۲۹۵۸	۴/۶۸	۱۶۰۲۴	۱/۶۲	۱۷۸۵۴	۵۳	۲۲۸۱۲	۸/۴۵
کل کشور	۱۸۹۵۵	۱۰۰	۲۵۷۸۹	۱۰۰	۳۳۷۰۹	۱۰۰	۴۹۷۶۵	۱۰۰

➤ جدول ۲ - رشد جمعیت روستایی و شهری ایران

شرح	۱۳۳۵ - ۴۵	۱۳۴۵ - ۵۵	۱۳۵۵ - ۶۵
مناطق شهری	۵	۵	۵/۵
روستایی و عشایری	۱/۲	۱/۱	۵/۲
کل کشور	۱/۳	۷/۲	۷/۳

تغیارات جمعیت شهری و روستایی طی ۳ دوره سرشماری

➤ بر اساس سرشماری ۱۳۶۵ حدود ۱۶/۵۴٪ جمعیت شهر نشین و ۸۴/۴۵٪ جمعیت ساکن روستا بوده اند در ایران طی صدها سال جمعیت روستایی بر جمعیت شهری فزونی داشته ولی روند تغییرات جمعیت شهری و روستایی در سی سال اخیر بتدریج این نظم را بر هم زده است طی سالهای ۵۸-۵۹ جمعیت روستایی بر شهری فزونی گرفته است این تغییرات در جدول شماره ۳ نمایان است.

➤ برای بدست آوردن جمعیت در آینده از فرمول آینده نگری به شرح زیر استفاده می شود:

$P_t = P_0$ = سال پیش بینی شده P_0 = سال پایه (مبدا سرشماری)

r = رشد جمعیت به درصد t = دوره یا سالهای پیش بینی شده از سال مبدا

$$P_t = P_0(1 + r)^t$$

➤ جمعیت شهری و روستایی در سال ۵۹ برابر شده است ولی در سال ۶۰ جمعیت شهری بر روستایی فزونی گرفته است علت عمده این فزونی ۲ عامل عمده می باشد :

۱- تبدیل تعداد زیادی از روستاها به شهرها

۲- مهاجرت روستاییان به شهرها

➤ جدول ۳ - جمعیت مناطق شهری و روستایی طی دوره های سرشماری

سال سرشماری								
مناطق	۱۳۳۵	درصد	۱۳۴۵	درصد	۱۳۵۵	درصد	۱۳۶۵	درصد
کل کشور	۱۸۹۵۴۷۰۴	۱۰۰	۲۵۷۸۸۷۷۲	۱۰۰	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۰۰	۴۹۷۶۴۸۷۴	۱۰۰
مناطق شهری	۵۹۳۵۵۶۳	۵/۳۱	۹۷۹۴۲۴۶	۳۸	۱۵۸۵۴۶۸۰	۴۷	۲۶۹۵۲۸۹۴	۱/۵۴
مناطق روستایی	۱۳۰۰۱۱۱۴	۵/۶۸	۱۵۹۹۴۴۷۶	۶۲	۱۷۸۵۴۰۶۴	۵۳	۲۲۸۱۱۹۸۰	۸/۴۵

توزیع جمعیت در روستاهای ایران

➤ توزیع جمعیت در روستاهای ایران به هیچ وجه یکسان نیست عوامل متعدد جغرافیایی چون توپوگرافی، اقلیم نوع خاک، میزان آب، نوع معیشت، فرهنگی... در پراکندگی آن موثر است.

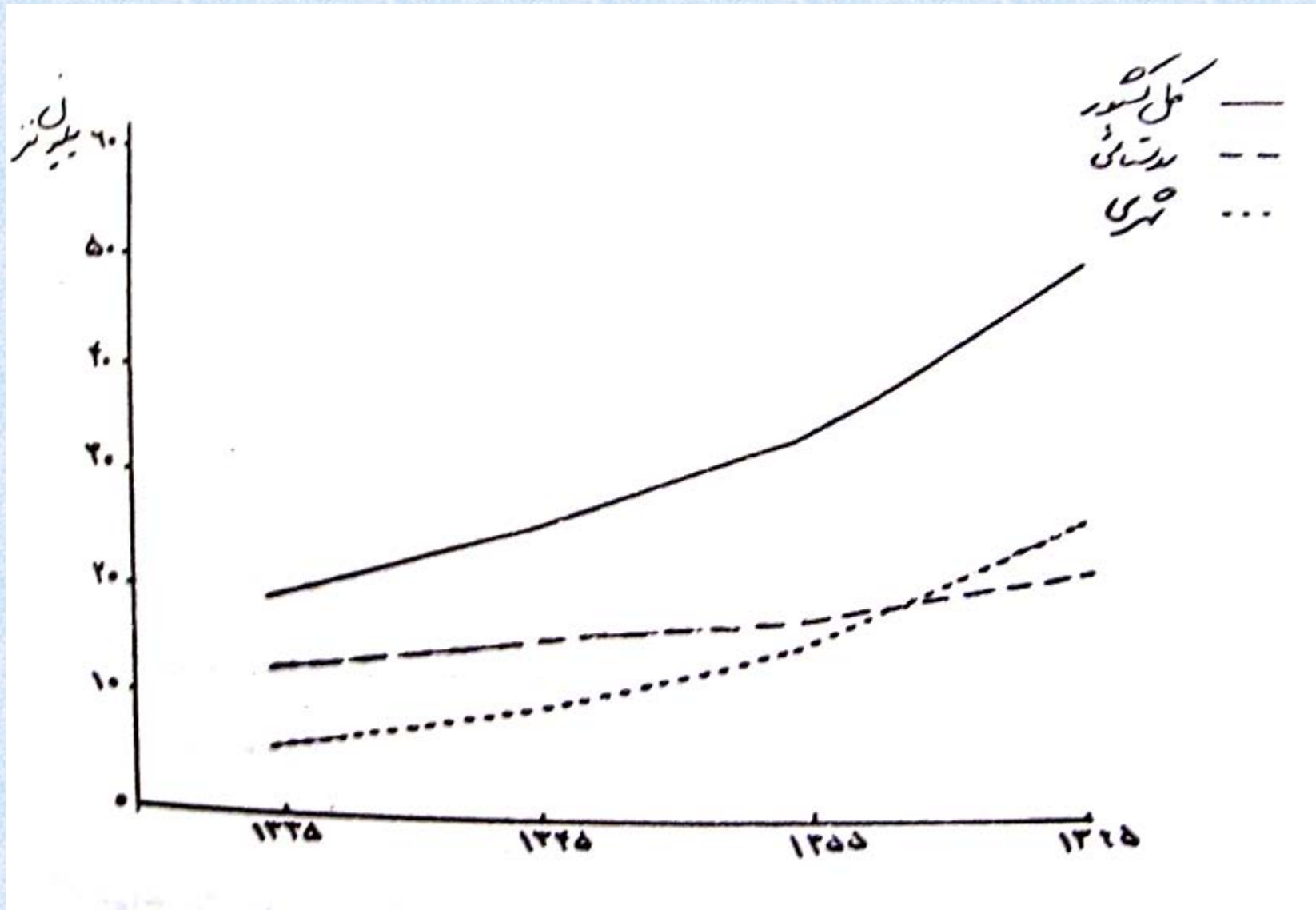
➤ روستاهای غرب ایران پر جمعیت تر از روستاهای شرقی می باشند. هم چنین هر چه از شمال به جنوب حرکت کنیم از تعداد جمعیت روستاها کاسته می شود و هر چه از مناطق معتدل و مرطوب به مناطق گرم و خشک و بیابانی برویم فاصله آبادیها بیشتر و میزان جمعیت آنها کاهش می یابد.

➤ میانگین جمعیت روستاهای ایران در سال ۳۵ بیش از ۲۶۰ نفر بوده بدلیل عواقب اصلاحات ارضی در سال ۴۵ به ۲۳۰ نفر کاهش یافته است در سال ۱۳۷۰ به حدود ۳۹۰ نفر بالغ گردیده است.

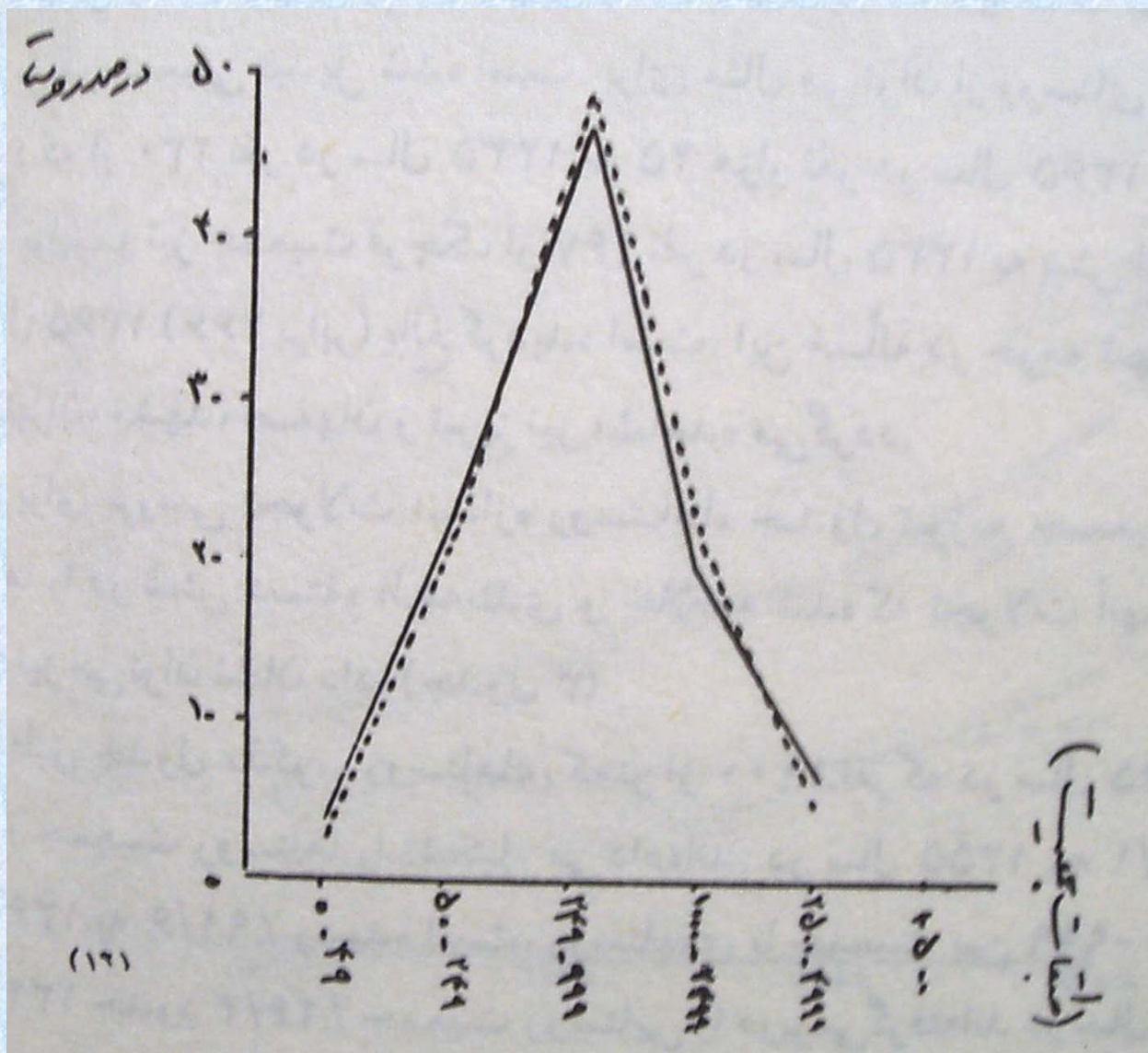
➤ سیر تحولات اندازه جمعیتی روستاها ، گرایش روستاهای کوچک به سوی تبدیل شدن به روستاهای پر جمعیت و شهرک ها را در بر داشته است بتدریج توازن به نفع روستاهای بزرگ گرایش می یابد بویژه اینکه این امر در راستای برنامه های دولت بوده وامکان اعطای تسهیلات رفاهی به روستاها را افزایش می بخشد.

➤ طی هر دهه تعداد زیادی روستاها در کشور متروک شده در عوض تعدادی مناطق روستایی و شهرک های جدید بوجود آمده است ، وقوع جنگ موجب تخلیه تعداد زیادی روستا گردیده است.

➤ نمودار ۱ - تغییرات جمعیت شهری و روستایی طی دوره های سرشماری

➤ نمودار ۲ - طبقات مختلف روستایی ایران

➤ توزیع جمعیت روستا بر اساس طبقه بندی جمعیت آنها

۱۳۶۵					۱۳۵۵					۱۳۴۵					شرح
متوسط جمعیت	درصد	جمعیت به هزار	درصد	تعداد روستا	متوسط جمعیت	درصد	جمعیت به هزار	درصد	تعداد روستا	متوسط جمعیت	درصد	جمعیت به هزار	درصد	تعداد روستا	
۲۰	۱/۸	۳۸۹	۲۹/۳	۱۹۱۵۹	۲۲	۲/۴	۲۱۱	۲۸/۸	۱۸۲۷۲	۲۱	۲/۸	۲۳۵	۳۱/۲	۲۰۸۵۰	۲۹-۱۰ نفر
					۱۳۷	۲۰/۴	۳۵۸۱	۴۰/۹	۲۶۲۰۵	۱۳۹	۲۳/۲	۳۵۲۸	۲۱/۳	۲۷۲۶۲	۲۲۹-۵۰ نفر
۲۸۵	۵۲/۷	۱۱۷۸۵	۶۳/۲	۲۱۲۷۹											
					۵۱۶	۲۹/۱	۸۶۱۵	۲۶/۱	۱۶۷۰۶	۲۶۲	۲۷/۶	۷۲۹۵	۲۳/۷	۱۵۷۲۹	۹۹۹-۲۵۰ نفر
۱۲۸۹	۲۶/۳	۵۸۸۱	۶	۳۹۵۰	۱۵۸۵	۲۲/۱	۳۸۷۸	۳/۸	۲۲۲۶	۱۲۲۳	۱۹/۷	۳۰۱	۳/۱	۲۰۸۷	۲۲۹۹-۱۰۰۰۰ نفر
۳۳۳۲	۱۱/۲	۲۵۵۶	۱/۲	۷۶۷	۳۵۸۲	۶	۱۰۰۰	۰/۵	۲۹۳	۳۳۲۸	۶/۷	۱۰۲۵	۰/۵	۳۰۸	۲۹۹۹-۲۵۰۰۰ نفر
۸۹۵۹	۷/۸	۱۷۳۸	۰/۳	۱۹۲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵۰۰۰+ نفر
۳۲۲	۱۰۰	۲۲۳۲۹	۱۰۰	۶۵۳۲۹	۲۷۳	۱۰۰	۱۷۵۳۵	۱۰۰	۶۲۱۲۲	۲۳۰	۱۰۰	۱۵۳۱۲	۱۰۰	۶۶۲۳۸	کل نقاط روستایی

توزیع جمعیت شهری و روستایی در استانهای کشور

➤ در میان استانهای کشور ، بیشترین جمعیت شهری به استان تهران و کمترین جمعیت شهری به استان کهگیلویه و بویراحمد تعلق دارد بعد از تهران بیشترین جمعیتهای شهری به ترتیب در استانهای خراسان ، اصفهان ، آذربایجان شرقی و فارس قرار دارند شهر تهران مهمترین نقش جمعیتی در بین شهرهای کشور دارد .

➤ استان تهران از حداکثر جمعیت بر خوردار نیست چون جمعیت زیاد تهران بدلیل شهر تهران می باشد.

➤ بیشترین جمعیت روستایی در استان خراسان و کمترین جمعیت روستایی در استان ایلام قرار دارند.

➤ استانهای خراسان، آذربایجان شرقی، مازندران و تهران مقامهای اول تا چهارم را در جمعیت روستایی دارند و استانهای چهار محال بختیاری، کهگیلویه و بویراحمد، بوشهر و ایلام در مقامهای ۲۱ الی ۲۴ قرار دارند.

➤ جمعیت غیر ساکن کشور عموماً در استانهای جنوبی به ترتیب، فارس، کرمان، سیستان و بلوچستان و خوزستان قرار دارند.

نسبت شهر نشینی و روستا نشینی در ایران بر حسب استانهای کشور

➤ از کل جمعیت ایران ۵/۹۹٪ جمعیت ساکن و ۵/۰٪ جمعیت غیر ساکن می باشند بیشترین میزان شهرنشینی ۴/۸۶٪ متعلق به استان تهران و کمترین میزان روستانشینی متعلق به استان تهران است. استان کهگیلویه و بویر احمد بیشترین میزان روستانشینی ۵/۷۱٪ و کمترین میزان شهرنشینی را دارد.

➤ هفت استان کشور اکثریت جمعیت خود را در مناطق شهری و هفده استان اکثریت جمعیت خود را در مناطق روستایی جای داده اند.

➤ بیشترین درصد جمعیت غیر ساکن در استانهای ایلام، سیستان و بلوچستان، کرمان و فارس قرار دارند.

ردیف	استان	میزان شهرنشینی در استان (درصد)	میزان روستانشینی در استان (درصد)	میزان جمعیت غیر ساکن در استان (درصد)
۱	آذربایجان شرقی	۶/۴۸	۳/۵۱	۱/۰
۲	آذربایجان غربی	۸/۴۵	۲/۵۴	-
۳	اصفهان	۲/۶۴	۶/۳۵	۲/۰
۴	ایلام	۸/۴۰	۵/۵۵	۷/۳
۵	باختران	۳/۵۶	۲/۴۳	۵/۰
۶	بوشهر	۴۹	۷/۵۰	۳/۰
۷	تهران	۴/۸۶	۶/۱۳	-
۸	چهارمحال و بختیاری	۲/۳۶	۲/۶۳	۶/۰
۹	خراسان	۱/۴۸	۸/۵۱	۱/۰
۱۰	خوزستان	۴/۵۵	۳/۴۳	۳/۱
۱۱	زنجان	۹/۴۲	۱/۵۷	-
۱۲	سمنان	۵/۵۸	۵/۴۱	-
۱۳	سیستان و بلوچستان	۵/۴۰	۵۶	۱/۳
۱۴	فارس	۷/۵۰	۲/۴۷	۱/۲
۱۵	کردستان	۶/۳۹	۴/۶۰	۰
۱۶	کرمان	۹/۴۲	۷/۵۴	۳/۲
۱۷	کهگیلویه و بویراحمد	۹/۲۶	۵/۷۱	۶/۱
۱۸	گیلان	۹/۲۷	۱/۶۲	۰
۱۹	لرستان	۶/۴۶	۳/۵۲	۱/۱
۲۰	مازندران	۲/۳۸	۸/۶۱	۱/۰
۲۱	مرکزی	۰/۴۴	۹/۵۵	۰
۲۲	هرمزگان	۱/۴۰	۷/۵۶	۳/۰
۲۳	همدان	۱/۳۷	۹/۶۲	۰
۲۴	یزد	۲/۶۶	۸/۳۳	۰
	کل کشور	۲/۵۴	۳/۴۵	۵/۰

ترکیب جمعیت روستایی

➤ ساختمان جمعیت روستایی از مباحث مهم جغرافیایی روستایی است .
برای بررسی دقیق ترکیب جمعیت روستایی آن را در دو بخش مطالعه
می کنیم :

۱- ترکیب جنسی

۲ - ترکیب سنی

ترکیب جنسی

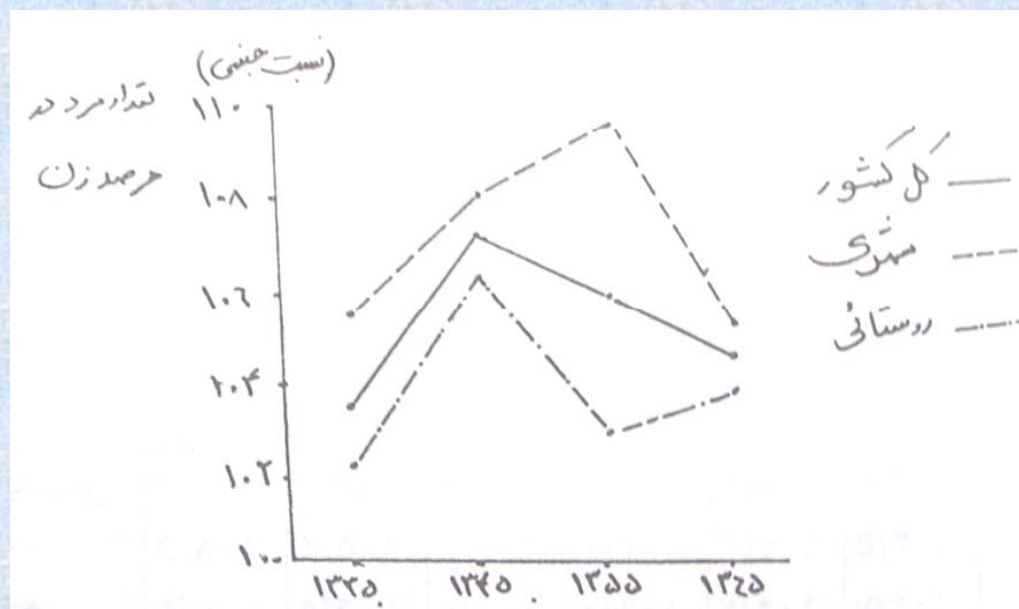
➤ در ایران بر خلاف ممالک اروپایی و کشورهای سوسیالیستی ، مرد و زن از لحاظ اقتصادی ارزش یکسانی ندارند این امر بدلیل ارج نهادن به مقام زن در جامعه اسلامی جهت تربیت فرزندان صالح و ایجاد محیط مناسب کانون خانوادگی است .

➤ آنچه از نظر جمعیت شناسی اهمیت دارد مطالعه نسبت‌های جنسی بین زن و مرد در ایران و تعیین آن در شهر و روستا برای پی بردن به میزان فعالیت اقتصادی است .

➤ جدول ۴- ترکیب جنسی متولدین ثبت شده (نسبت پسرها در هر صد دختر)

روستایی	شهری	کل کشور	شرح
۶/۱۱۲	۴/۱۰۴	۲/۱۰۷	۱۳۵۹
۹/۱۰۷	۷/۱۰۳	۴/۱۰۵	۱۳۶۰
۷/۱۰۵	۷/۱۰۳	۵/۱۰۴	۱۳۶۱
۳/۱۰۴	۴/۱۰۲	۳/۱۰۳	۱۳۶۲
۶/۱۰۲	۳/۱۰۲	۴/۱۰۲	۱۳۶۳
۸/۱۰۵	۲/۱۰۳	۳/۱۰۴	میانگین

➤ نمودار ۴ - نسبت جنسی و تغییرات آن در ایران

➤ جدول ۵ - درصد مردان و نسبت جنسی (مرد به هر زن) در ایران

مناطق روستایی		مناطق شهری		کل کشور		شرح
نسبت جنسی	درصد مردان	نسبت جنسی	درصد مردان	نسبت جنسی	درصد مردان	
۳/۱۰۲	۶/۵۰	۶/۱۰۵	۴/۵۱	۶/۱۰۳	۹/۵۰	۱۳۳۵
۴/۱۰۶	۵/۵۱	۲/۱۰۸	۵۲	۳/۱۰۷	۸/۵۱	۱۳۴۵
۲/۱۰۳	۸/۵۰	۶/۱۰۹	۳/۵۲	۲/۱۰۶	۵/۵۱	۱۳۵۵
۸/۱۰۳	۹/۵۰	۴/۱۰۵	۳/۵۱	۷/۱۰۴	۱۵/۵۱	۱۳۶۵

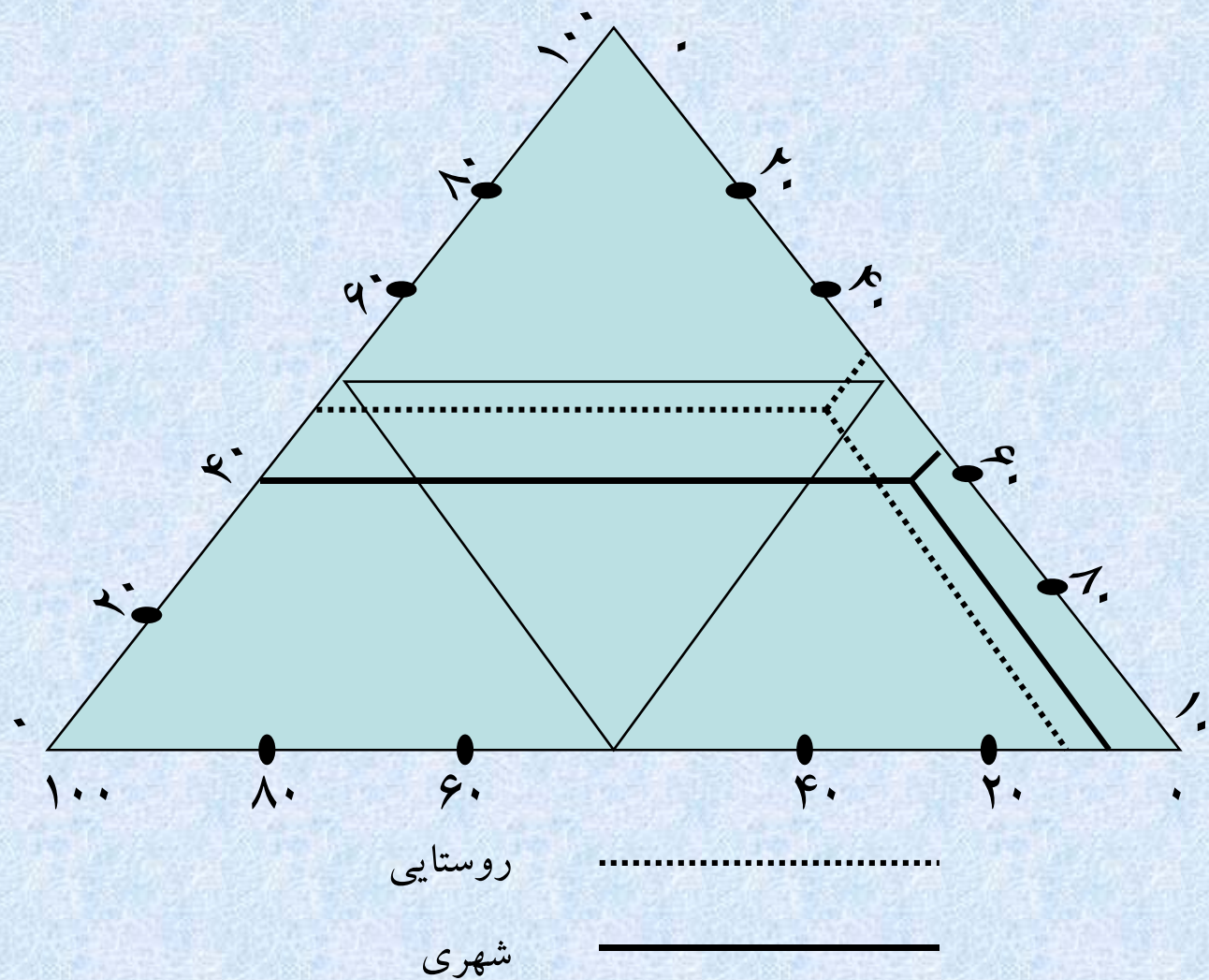
➤ جدول ۶ - نسبت جنسی گروههای سنی در شهر و روستا (مرد به هر صد زن)

۱۳۶۵			۱۳۵۵			شرح
روستایی	شهری	کل کشور	روستایی	شهری	کل کشور	
۸/۱۰۳	۴/۱۰۵	۷/۱۰۳	۲/۱۰۳	۶۵/۱۰۹	۲/۱۰۶	کلیه سنین
۵/۱۰۳	۳/۱۰۳	۴/۱۰۳	۶/۱۱۰	۴/۱۰۵	۵/۱۰۸	۰-۴
۷/۱۰۴	۲/۱۰۴	۴/۱۰۴	۹/۱۰۸	۹/۱۰۵	۶/۱۰۷	۵-۹
۱/۱۰۷	۴/۱۰۷	۲/۱۰۷	۳/۱۰۸	۱۱۳	۵/۱۱۰	۱۰-۱۴
۸/۱۰۳	۳/۱۰۶	۱۰۵	۸۹	۳/۱۱۵	۱/۱۰۲	۱۵-۱۹
۲/۱۰۳	۱/۹۹	۱/۱۰۱	۷/۷۷	۵/۱۰۶	۴/۹۲	۲۰-۲۴
۹/۹۷	۱۰۴	۸/۱۰۰	۲/۷۴	۴/۱۰۳	۷/۹۱	۲۵-۲۹
۷/۹۲	۲/۱۰۹	۲/۱۰۰	۸/۸۶	۸/۱۰۸	۵/۹۷	۳۰-۳۴
۵/۸۵	۸/۱۰۵	۶/۹۶	۲/۹۶	۶/۱۱۰	۱/۱۰۳	۳۵-۳۹
۲/۹۱	۵/۱۰۹	۵/۸۹	۵/۱۱۲	۸/۱۱۹	۷/۱۱۵	۴۰-۴۴
۳/۱۰۰	۶/۱۱۲	۱۰۶	۲/۱۳۶	۱/۱۱۵	۶/۱۱۷	۴۵-۴۹
۳/۱۱۵	۵/۱۱۵	۳/۱۱۵	۳/۱۶۷	۳/۱۱۹	۵/۱۲۲	۵۰-۵۴
۵/۱۲۱	۲/۱۰۹	۹/۱۱۴	۸/۱۳۴	۵/۱۲۳	۲/۱۲۹	۵۵-۵۹
۱۲۸	۸/۱۱۶	۱/۱۲۲	۸/۱۰۹	۸/۱۰۲	۶/۱۰۶	۶۰-۶۴
۶/۱۳۴	۶/۹۳	۴/۱۱۰	۸/۱۲۰	۱۰۰	۱/۱۱۱	+ ۶۵

ترکیب سنی

- ساختمان سنی از جهت تجزیه و تحلیل اقتصادی ، آینده نگری جمعیت و استفاده در برنامه ریزیهای دراز مدت اهمیت دارد . به طور کلی برای دریافت چگونگی جمعیت روستایی می توان جمعیت را در سه گروه ۱۴-۰ ساله و ۵۹-۱۵ ساله و ۶۰ به بالا مطالعه کرد .
- روستاها کودکان و سالخوردگان بیشتری نسبت به شهرها دارند و میانسالان کمتر.
- درصد زیاد کودکان در روستاها بدلیل تعداد زیاد موالید روستایی است . درصد زیاد جوانان شهری بدلیل مهاجرت شدید جوانان از روستا به شهرهاست. در بزرگسالان تفاوت چندانی بین روستا و شهر دیده نمی شود .
- مهاجرت عامل اصلی شکل دهنده شاخصهای سنی در مناطق روستایی است که پیامدهای آن از لحاظ فرهنگی ، اقتصادی و اجتماعی حائز اهمیت است تمرکز نیروی جوان و فعال در شهرها و باقی ماندن کودکان ، سالخوردگان و زنان غیر فعال در روستاها می تواند باعث رکود اقتصاد روستا شود .

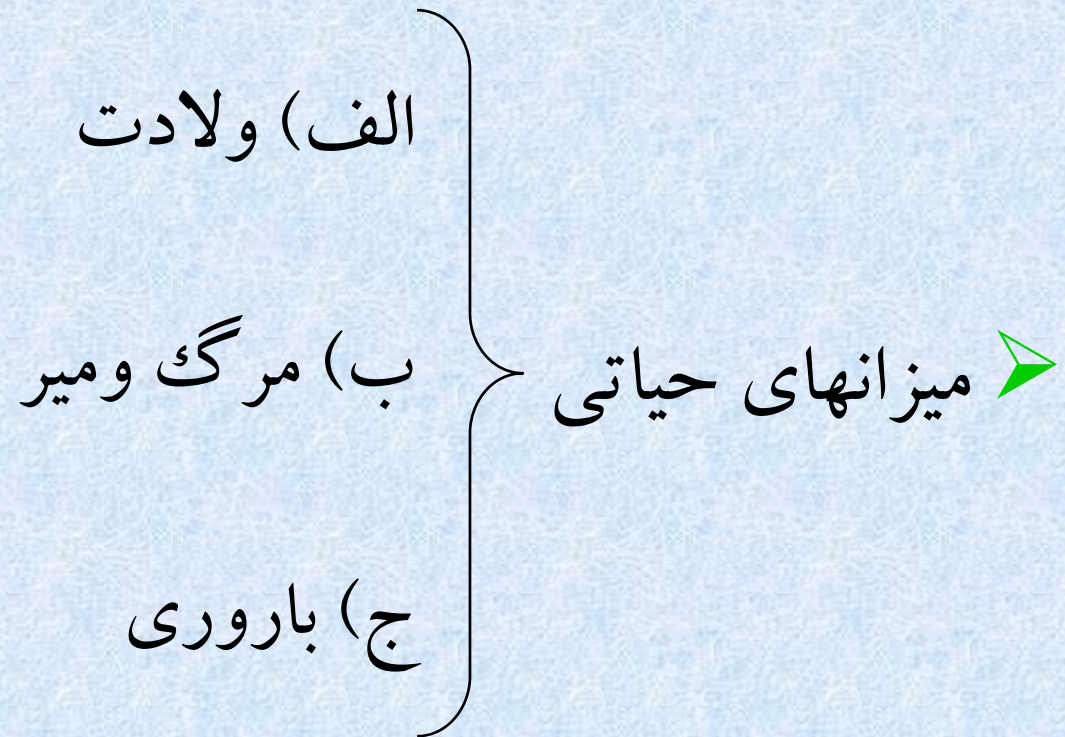
➤ نمودار ۵ - دیاگرام سه گوش شهر و روستا ۱۳۵۵

➤ حرکات جمعیت
روستایی

- میزانهای حیاتی

- مهاجرت

میزانهای حیاتی

➤ رشد جمعیت به طور طبیعی نتیجه حرکات زایشی جمعیت می باشد . خصوصیات جمعیتی ایران همانند سایر مسایل متأثر از سیمای جهان سومی و توسعه نیافتگی آن می باشد .

ولادت

➤ میزان ولادت در ایران در فاصله سالهای ۴۵ - ۳۵ حدود ۴۴ در هزار برآورد شده است در سال ۵۲ به ۹/۴۲ کاهش پیدا نمود ، سال ۶۵ مجدداً به ۴۴ در هزار رسید ، میزان زاد و ولد در شهر و روستا با هم کاملاً متفاوت بوده زیرا روستاها از باروری بالاتری برخوردار هستند .

مرگ و میر

➤ میزان متوفیات سالانه در ایران در سال ۳۵، ۱/۲۰ در هزار بود این رقم بدلیل بهبود بهداشت و افزایش طول عمر و سایر عوامل اقتصادی و اجتماعی در دهه های بعد کاهش یافت البته آمار ثبت واقعه فوت در ایران شاید از دقت مناسبی برخوردار نباشد میزان مرگ و میر در نواحی روستایی بین ۱/۵ تا ۲ برابر جوامع شهری است که به خاطر فقر بهداشت و عدم تغذیه مناسب و مرگ بالای کودکان در روستاها است.

➤ مرگ و میر کودکان در روستاها به خاطر شرایط نابهنجار اقتصادی و اجتماعی، سوء تغذیه، بیماریهای واگیردار عدم رعایت بهداشت و... در سطح بالایی است و در میان دختران بیش از پسران است.

➤ بنابراین تفاوت فاحش شهر و روستا در این فاکتور بیش از هر عاملی نمایان است.

باروري

➤ میزان باروری زنان در ایران طبق برآوردهای مختلف بین ۱۷۸ تا ۱۹۰ در هزار گزارش شده است که نرخ باروری کلی ۶ تا ۳/۶ فرزند برای هر زن ایرانی را ارایه می دهد در حالیکه این رقم در ممالک اروپایی تنها ۲ فرزند برای هر زن است جالب اینجاست که در شهرها باروری به ۴ فرزند و در روستاها تا ۸ فرزند می رسد.

➤ مناطق روستایی از باروری و رشد طبیعی بالاتری نسبت به شهرها برخوردارند با این حال آمارگیریها حاکی از افزایش سریع جمعیت شهری و کم رشدی فاحش روستاها می باشد که عامل این روند چیزی نبود جز مهاجرت .

جدول ۸ - شاخص های حیاتی جمعیت ایران ، اوایل دهه ۵۰

طرح اندازه گیری رشد جمعیت			طرح میزانهای حیاتی			
روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	کل	
۸/۴۸	۵/۳۲	۸/۴۱	۱/۴۸	۲/۳۵	۹/۴۱	ولادت
۶/۲۳۲	۱۳۹	۹/۱۸۹	۲/۲۳۷	۴/۱۴۵	۸/۱۷۷	باروری عمومی
۸/۷	۴/۴	۳/۶	۱/۸	۶/۴	۶	باروری کلی
۹/۱۳	۳/۸	۵/۱۱	۹/۱۵	۸	۱۲	مرگ و میر
۱۳۰	۷۶	۱۱۲	۸/۱۱۹	۶/۶۱	۱۰۵	مرگ و میر نوزادان
۴۹/۳	۴۲/۲	۰۳/۳	۲۲/۳	۷۲/۲	۹۹/۲	رشد طبیعی (درصد)
-	-	-	۷/۵۰	۷/۶۰	۱/۵۵	طول عمر مردان
-	-	-	۴/۵۱	۶۲	۳/۵۶	طول عمر زنان

مهاجرت

➤ هنگامی که شخص یا گروهی از موطن اصلی خود به طور موقت یا دائم به منطقه دیگری سفر کند با پدیده مهاجرت روبرو می گردد.

➤ تقسیم بندی مهاجرت از نظر انگیزه :

۱- اعتقادی : مانند حج

۲- سیاسی : مانند تبعید و پناهندگی

۳- اقتصادی : مانند یافتن کار

۴- استعماری : برای تسلط بر نواحی دیگر

۵- تحمیلی : مانند مهاجرت های ناشی از جنگ، سیل ، زلزله و...

➤ از لحاظ مکانی مهاجرت داخلی (درون مرزهای سیاسی کشور) و یا خارجی به مقصد خارج از کشور می باشد.

➤ موضوع مورد بحث در اینجا مهاجرت داخلی می باشد.

الف) **از روستا به شهر** : بیشتر توسط جوانان جهت یافتن کار یا توسط خانوارهای مرفه روستایی برای اسکان دائم در شهر انجام می شود .

ب) **از روستا به روستا** : در نقاطی که روستاهای بزرگ ، جمعیت اضافی آبادیهای اطراف را جذب می کند .

ج) **از شهر به شهر** : توسط جوانان شهرهای کوچک برای کاریابی تا تحصیل به مقصد شهرهای بزرگ یا توسط خانوارهای شهری به خاطر تغییرات شغلی صورت می پذیرد .

د) **از شهر به روستا** : در سنین بالای از کار افتادگی . مهاجرت ماموریتی کار گزاران دولت به روستاها مانند اعزام معلمین و ... شامل تبعید مجرمین سیاسی و جنایی به روستاها نیز می شود .

➤ انواع
مهاجرت

➤ آنچه در بحث مهاجرت روستایی مساله ساز است مهاجرت از روستا به شهر و رکرد جمعیتی روستاها است این نوع تغییر مکان دو نوع است :

- قطعی : به قصد سکونت دائمی در شهر

- فصلی : جهت انجام کار در شهر و پس انداز پول برای تامین خانواده در روستا در مواقع خاصی از سال

➤ جدول ۹ - درصد متولدین کشور در زادگاه خود یا خارج از آن

استانهای دیگر			سایر شهرستانهای همان استان			شهرستان محل اقامت			
۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	
۵/۸	۶/۹	۹/۷	۱/۱۲	۱۳	۹/۴	۸/۷۷	۷/۷۶	۹/۸۶	کل کشور
۷/۸	۴/۱۷	۷/۱۶	۱/۲۰	۷/۲۴	۲/۹	۷/۶۹	۹/۵۶	۶/۷۳	مناطق شهری
۳/۸	۷/۲	۳/۲	۵/۲	۶/۲	۲/۲	۵/۸۷	۵/۹۴	۴/۹۵	مناطق روستایی

الف) قبل از اصلاحات ارضی

ب) پس از اصلاحات ارضی تا اواخر دهه ۴۰

ج) اوایل دهه ۵۰ تا انقلاب اسلامی

د) پس از انقلاب اسلامی تا آتش بس جنگ تحمیلی

ه) پس از خاتمه جنگ

➤ مهاجرت در دوره های
مختلف تاریخی ایران

قبل از اصلاحات ارضي

➤ مهاجرت به كندی انجام می شد ، این نوع مهاجرت در جوامع فئودالی و یا جوامع دارای اقتصاد كشاورزی سنتی به چشم می خورد نظام فئودالیتة مانع مهاجرت روستاییان می شد .

پس از اصلاحات ارضی تا اواخر دهه ۴۰

➤ با انجام اصلاحات دگرگونیهای شدیدی در نظام سنتی روستاییان روی داد، اربابان و مالکین بزرگ در شهرها سرمایه گذاری نمودند روستاییان خرده مالک که امکان بهره گیری کامل از زمین خود را نداشته با ترک کشاورزی همراه با خوش نشینان بی زمین به شهرها هجوم بردند جایی که با استقرار و توسعه صنایع و ترویج خدمات کاذب آماده برای جذب کارگران بود.

اوایل دهه ۵۰ تا انقلاب اسلامی

➤ این دوره انگیزه مهاجرت بدلیل شکوفایی اقتصاد شهری و رکود کشاورزی بود.

➤ مهاجرت از نوع روستا به شهر می باشد.

پس از انقلاب اسلامی تا آتش بس جنگ تحمیلی

➤ با دوروند مهاجرتی روبرو هستیم یکی مهاجرت شدید روستاییان به شهر بویژه در سالهای ۶۲-۵۸ به دلیل اقدامات دولت در اعطای زمین و مسکن و ....

➤ بزرگترین محور مهاجرتی کشور در این زمان شهرکهای اقماری کرج و ری بود دومین نوع مهاجرت کوچ ساکنین نواحی مرزی غرب بدلیل جنگ تحمیلی از ۱۳۵۹ بود به مقصد شهرهای بزرگ. در این روند بیش از دو میلیون نفر آواره به نواحی دیگر روی آوردند.

➤ از طرف دیگر وقوع نزاع در افغانستان همزمان با پیروزی انقلاب باعث مهاجرت بیش از دو میلیون افغانی که اکثر شامل مردان جوان بودند گردید که محور اصلی مهاجرت آنان خراسان و بلوچستان بود.

پس از خاتمه جنگ

➤ با پایان یافتن جنگ هشت ساله بین ایران و عراق یک دوره آرامش نسبی در کشور برقرار شده است .

ویژگیهای کلی مهاجرت‌های روستایی در ایران

- مهاجرت روستایی ناشی از علل اقتصادی و بیکاری بوده است .
- مهاجرین فصلی و موقت به مراتب بیش از مهاجرین دائمی هستند
کوتاه بودن فصل کشت و کار در ایران ، مشوق اصلی این امر است .
- مهاجرت دائمی به صورت خانوادگی صورت می پذیرد .
- اکثریت مهاجرین روستایی را افراد جوان و تحصیل کرده روستایی
تشکیل می دهند .

الف) عوامل طبیعی : سیل ، قحطی ، زلزله

ب) عوامل اجتماعی : غیر قابل تحمل بودن نظام سنتی اجتماعی
روستا بویژه برای جوانان

ج) عوامل جمعیتی : رشد سریع جمعیت روستایی غیر متناسب
با شرایط اشتغال و امکانات زراعی

د) عوامل فرهنگی : ارتباط خویشاوندی ساکنین شهر و روستا
و جاذبه های فرهنگی و فکری در شهر

ه) عوامل ارتباطی : جاذبه رسانه های گروهی ، سیستم حمل
ونقل و مراکز فرهنگی شهری

و) عوامل سیاسی : برنامه های دولتی ، جنگ و ...

عوامل ➤

مهاجرت

اثرات نامطلوب مهاجرت‌های روستایی

- به هم ریختگی نظام اجتماعی شهرها
- کمبود مسکن و شکل‌گیری حاشیه‌نشینی و زاغه‌نشینی و رشد جرایم ناشی از آن
- کمبود کار در شهرها و ایجاد مشاغل کاذب خدماتی
- غربت در فضای شهری و سهولت جذب به سوی ناهنجاریهای اجتماعی
- نارسایی در ادامه خدمات شهری و رفاهی مانند آب، برق، تلفن و ...
- رکود تولیدات کشاورزی در روستاها و کمبود نیروی کار در این بخش
- اثرات دیگری نیز بر جای می‌ماند اما مطلوب اصلی همان جذب نیروهای جوان به شهرها بوده است ۵/۲ مهاجرین در سن ۱۵ تا ۳۴ سال قرار داشته‌اند کمترین تعداد مهاجرین مربوط به کودکان می‌باشد که نشانگر پایین‌تر بودن نسبت مهاجرت‌های خانوادگی است بیشترین میزان مهاجرت در ایران مربوط به سال ۱۳۵۵ بوده است.

➤ جدول ۱۰ - مهاجرت در گروه های سنی در ایران

درصد مهاجرت در گروه های سنی			درصد مهاجرین در گروه های سنی			گروه های سنی
۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۳۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۳۵	
۶/۱۴	۹/۳	۲/۴	۴/۱۰	۴/۵	۷/۶	کمتر از ۵ سال
۸/۱۷	۴/۷	۲/۷	۵/۲۲	۴/۱۶	۱/۱۶	۵-۱۴
۲/۲۹	۸/۱۸	۷/۱۵	۵/۲۴	۲/۲۲	۸/۲۱	۱۵-۲۴
۸/۳۰	۴/۲۰	۳/۱۵	۵/۱۵	۹/۲۰	۳/۲۱	۲۵-۳۴
۳/۲۶	۸/۱۸	۱/۱۵	۴/۱۱	۹/۱۵	۲/۱۴	۳۵-۴۴
۵/۲۳	۷۰/۱۸	۴/۱۴	۳/۸	۲/۹	۹/۹	۴۵-۵۴
۸/۲۳	۸/۱۶	۱/۱۳	۴	۷/۵	۲/۶	۵۵-۶۴
۲/۲۲	۵/۱۴	۷/۱۰	۴/۳	۳/۴	۸/۳	+ ۶۵
۶/۲۲	۸/۱۲	۱۱	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	کلید سنین

خلاصه فصل ششم

➤ اولین برآوردی که از جمعیت ایران به عمل آمده در سال ۱۲۵۲ شمسی بود که جمعیت ایران معادل ۵/۱۱ میلیون نفر برآورد گردیده است که ۵/۴۳٪ آن در روستاها ساکن بوده اند برآورد دیگر جمعیت ایران در سال ۱۲۶۲ جمعیت روستایی را ۵۰٪ عنوان کرده است.

➤ در طول تاریخ ایران پیوسته جمعیت روستایی بر شهری فزونی داشته تا اینکه بدلیل توسعه شهرنشینی که در اثر مسایل اقتصادی و اجتماعی بوده در سال ۱۳۵۹ جمعیت شهری و روستایی معادل می شود و از سال ۶۰ جمعیت شهری بر روستایی فزونی می یابد. از دلایل عمده افزایش جمعیت شهری ، مهاجرت روستاییان به شهرها و تبدیل مناطق روستایی به شهر است.

➤ جوانی جمعیت در ایران بخصوص در مناطق روستایی از نکات عمده بحث جمعیت روستایی است زیرا که درجه و میزان موالید در روستاها بالاتر از شهرها می باشد ولی در سنین ۵۹-۱۵ یعنی گروه بزرگسالان شهری بیش از روستایی است .

خودآزمایی فصل ششم

۱. کدام مورد در پیشی گرفتن جمعیت شهری بر روستا بیشتر موثر بوده است؟

الف) رشد سریع جمعیت شهری نسبت به روستاها

ب) مرگ و میر کمتر در شهرها ج) تبدیل تعدادی از روستاها به شهر

د) باروری جمعیت شهری

۲. از شمال به جنوب ایران از تعداد جمعیت روستاها

الف) کاسته می شود

ب) افزایش می یابد

ج) تفاوت

نمی کند

د) گاهی بیشتر گاهی کمتر می شود

۳. کدام روستا در فاصله سی سال جمعیت خود را ۴۴۷ برابر افزایش داده و به یک مرکز جمعیتی بزرگ تبدیل شده؟

الف) قلعه حسن خان

ب) قاسم آبادشاهی

ج) کرج

د) سولقان

۴. بیشترین میزان روستانشینی به کدام استان تعلق دارد؟

- الف) سمنان
ب) خراسان
ج) آذربایجان شرقی
د) کهگیلویه و بویراحمد

۵. در روستاها در گروه سنی بیش از ۵۰ سال تعداد مردان و زنان ... میگیرد.

۶. جمعیت کشور ما فوق العاده جوان است که این باعث بالا بودن ... شده است.

۷. در روستاهای ایران درصد مردان سالخورده نسبت به شهر ... در برابر ... است.

۸. مرگ و میر کودکان زیر یکسال در روستاهای ایران نسبت به شهرها ... است.

پاسخ خودآزمایی فصل ششم

➤ ۱- ج (تبدیل تعدادی از روستاها به شهر)

➤ ۲- الف (کاسته می شود)

➤ ۳- ب (قاسم آبادشاهی)

➤ ۴- د (کهگیلویه و بویراحمد)

➤ ۵- فزونی

➤ ۶- نرخ تکلف

➤ ۷- ۹/۵٪ ، ۸/۴٪

➤ ۸- بیشتر

فصل هفتم

فعالیت‌های اقتصادی روستاهای ایران

هدف مرحله ای فصل هفتم

➤ بررسی انواع فعالیتهای اقتصادی در روستاهای ایران و در راس آنها فعالیتهای کشاورزی. نظام اقتصادی روستاهای ایران ایجاب می کند که جامعه روستایی در کنار فعالیتهای اصلی زراعی به فعالیتهای دیگری چون باغداری ، دامداری ، صنایع دستی ، صید و شکار و ... دست بزند .

هدفهای رفتاری فصل ۷

آشنایی دانشجویان با :

- شالوده های اقتصاد روستایی
- زراعت و ویژگیهای آن به عنوان مهمترین فعالیت اقتصادی روستایی
- زمین به عنوان عنصر مهم فعالیتهای کشاورزی و انواع آن
- زمین ساخته شده و تعبیر متداول آن
- اراضی زیر کشت یکساله و ماهیت آن
- اراضی زیر کشت محصولات دائمی و ویژگی آنها
- اراضی غیر قابل بهره برداری و عوامل بوجود آورنده این عدم قابلیت
- بارندگی مؤثر و مناسب برای زراعت
- مفهوم اتلاف آب در کشاورزی
- مفهوم موقع آبیاری و میزان آب
- باغداری و نقش آن در اقتصاد روستایی

- عوامل بوجود آورنده فعالیتهای اقتصادی باغداری
- جنگلداری به عنوان شاخه دیگری از فعالیتهای اقتصادی روستا و شرایط جغرافیایی بوجود آورنده آن
- چوبداری به عنوان نوعی فعالیت اقتصادی در روستا
- دامداری به عنوان مهمترین فعالیت اقتصادی بعد از زراعت در روستا
- دامداری سنتی
- تجزیه و تحلیل دامداری چوپانی
- مفهوم دامداری خودگردانی
- توجیه پرواربندی
- ویژگیهای دامداری صنعتی
- صید و شکار به عنوان نوعی از فعالیت های اقتصادی در بعضی روستاها
- صنایع دستی به عنوان نوع دیگری از فعالیتهای اقتصادی روستا
- در آمد و هزینه روستاییان در مقایسه با شهر

مقدمه

➤ اقتصاد روستایی یکی از شاخه های عمده جغرافیایی اقتصادی محسوب می گردد . جغرافیای اقتصادی به مبانی در علم جغرافیا و اقتصاد متکی است در نتیجه تولید ، توزیع و مصرف را در محیط جغرافیایی توجیه می نماید .

➤ اقتصاد روستایی از یک سو به روستا تکیه داشته ، از سویی دیگر مسایل اقتصادی حادث بر محیط روستا را شامل می گردد .

تعریف اقتصاد روستایی

➤ یک سلسله فعالیتهای اقتصادی است که در محیط ده انجام می شود. چون اغلب روستاها از دیر باز محل تولید محصولات کشاورزی بوده اند درصد بالایی از معیشت روستاییان در رابطه با بهره کشی از زمین است بدلیل وجوه اشتراک اقتصاد روستایی و اقتصاد کشاورزی گاهی این دو واژه به جای هم به کار برده می شود در حالی که دو مفهوم متمایز هستند. اقتصاد کشاورزی صرفاً شامل کلیه فعالیتهای اقتصادی وابسته به بخش کشاورزی در سطح ملی است. اقتصاد روستایی کلیه فعالیتهایی که در محیط روستا اعم از کشاورزی یا غیر کشاورزی جهت تامین معاش روستاییان صورت می گیرد.

➤ اصطلاح خانوار روستایی به کلیه ساکنان ده اطلاق می شود نه خانوارهایی که فعالیت کشاورزی دارند.

شالوده های اقتصاد روستایی

➤ اقتصاد روستایی جنبه های مادی ساکنان روستا را دربرمیگیرد شامل کلیه فعالیتهای اقتصادی است که نیازهای مادی روستاییان را بر طرف می کند. فعالیتهای اقتصادی در کلیه روستاها یکسان نمی باشد و اغلب از روستایی به روستای دیگر تفاوت دارد. به طور کلی فعالیتهای اقتصادی روستاها در سه محور اصلی کشاورزی، صنعت و خدمات دارد.

۱- کشاورزی

۱-۱- زراعت

۱-۲- باغداری

۱-۳- بهره برداری از جنگل و علفزار

۱-۴- دامداری

۱-۵- صید و شکار

۲- صنایع

۲-۱- صنایع روستایی

۲-۲- صنایع دستی

۲-۳- خدمات

زراعت

➤ زراعت بخش مهمی از فعالیتهای اقتصادی کشاورزی را به خود اختصاص می دهد . کلیه فعالیتهایی است که به منظور بهره برداری از کاشت گیاهان یکساله انجام می شود. در ایران اصطلاح زراعت مترادف با غله کاری است .

➤ کشت غلات در ایران عموماً به زمین ، آب و شیوه آبیاری ، نیروی انسانی ، نیروی حیوانی یا ماشین ، بذر و احتمالاً علم زراعت نیاز دارد که این عوامل در سه مرحله کاشت ، داشت و برداشت دخالت نموده تا محصول مورد نظر تولید شود .

زمین

➤ زمین فضای از سطح روستاست که پوشش نسبتاً نازکی به نام خاک که در بین دو قشر سنگ کره و اتمسفر قرار دارد آن را پوشانده است که این قشر اغلب توان حاصلخیزی دارد. شاید از شرایط عمده پیدایش تمدن مادی روی کره زمین خاک بوده است.

➤ بنا به اظهار برخی صاحب نظران حدود ۹۰۰۰ سال پیش در کوههای زاگرس و خوزستان و قسمتی از عراق امروزی بین رودخانه دجله و فرات و کارون کشاورزی صورت گرفته، در واقع اولین انقلاب کشاورزی از ایران آغاز شده است. آخرین تعریف خاک توسط اداره خاکشناسی آمریکا در سال ۱۹۶۰ ارائه شده «خاک مجموعه ای از ذرات و اجسام طبیعی است که پوسته خارجی زمین را پوشانده که گیاهانی یا در آن وجود دارند یا قادرند در آن برویند.» زمینهای روستایی در ایران در گذشته محدود به قلمرو ثبتي یا محدوده سياسي بوده است بعد از اصلاحات ارضي و ملي شدن اراضي تقريباً ارزش اين حدودها از بين رفت.

- اراضی ساخته شده
- اراضی زیر کشت محصولات یکساله
- اراضی زیر کشت محصولات دائمی
- مراتع
- اراضی غیر قابل بهره برداری

➤ اشکال اراضی روستایی
از نظر کاربری زمین

اراضي ساخته شده

➤ آن گروه از زمینهایی هستند که در آنها انسان بنایی ایجاد کرده و احتمالاً دخل تصرفی کرده است که موجب تغییر شکل در ماهیت اراضی گردیده . مهمترین اشکال آن عبارتند از مساکن روستایی ، اماکن عمومی و میادین راههای ارتباطی و حریم آنها ، انهار و مسیر قنوات و غیره .

اراضي زیرکشت محصولات یکساله

➤ کلیه زمینهایی که چه به صورت آیش چه زیر کشت بودن در تصرف زراعت باشد. آیش قطعه زمینی است که برای کسب توان و افزایش قدرت حاصلخیزی خاک بدون کشت رها شده در صورت نیاز به زیر کشت می رود. در بسیاری مناطق روستایی اراضی به سه قسمت تقسیم می شود یک قسمت زیر کشت، یک قسمت آماده کشت که در بهار به منظور استفاده در پاییز شخم می شود، قسمت سوم آیش که این نوع آیشکاری را دو سال به خواب می نامند یعنی هر قطعه زمین دو سال استراحت می نماید.

اراضي زیر کشت محصولات دایمی

➤ این نوع محصولات را پایا می نامند قلمرو گیاهان چند ساله را شامل می شود در روستاهای ایران تحت عنوان باغات میوه ، نخلستانها و بیشه زارها و ... می باشد سطح زیر کشت محصولات دایمی در تمام استانهای کشور ۶۳۷۰۰ هکتار است .

مراتع

➤ مناطقی از فضای روستاهاست به عللی امکان کشاورزی در آنها وجود ندارد یا مقرون به صرفه نیست از پوشش گیاهی مناسبی برای چرای دامهای روستا برخوردار است .

➤ سطح مراتع کشور حدود ۹۰ میلیون هکتار برآورد می گردد که ۱۴ میلیون هکتار آن مرتع خوب و متوسط و بقیه فقیر می باشند .

اراضي غير قابل بهره برداري

➤ فضایی از قلمرو روستا که به علل مختلف قابلیت بهره برداری ندارد
مثل کویرها، تپه های ماسه ای، بیابانها، باتلاقها و زمینهای گسسته
و . . . .

➤ اگر بر اساس اطلاعات ،نقشه ای بزرگ مقیاس که نشانگر مشخصات اراضی و موقعیت آنها در محیط روستاست تهیه می نمایم در اینصورت نقشه Land use تعیین شده است .اصطلاح لندیوز گاهی به معنای بسیار وسیع به کار می رود که از آن معنای طرح ریزی کالبدی مستفاد می گردد . نقشه های لندیوز اغلب به همراه نقشه های ارزیابی خاک و نقشه های خاکشناسی گاهی به همراه نقشه های ثبت املاکی ارائه می گردند .این چهار گروه نقشه است که در روستاها می توانند مبنای مطالعه و بررسی به منظور توسعه روستا قرار می گیرند .

➤ در ایران متاسفانه تهیه این نقشه ها متداول نشده .

➤ وسعت اراضی روستاهای کشور متاسفانه مشخص نیست .

➤ تقسیمات اراضی کشور بر حسب نوع خاک واحد : میلیون هکتار

آیش		سطح زیر کشت		وسعت	نوع خاک
دیم	آبی	دیم	آبی		
۶	۲	۳/۵	۱/۳	۳۲	خوب
-	-	-	۹/۰	۱۹	متوسط
-	-	-	۲۵/۱	۱۱۴	بد و نامناسب
۶	۲	۳/۵	۲۵/۵	۱۶۵	جمع

آبیاری

➤ اضافه نمودن آب به اراضی زیر کشت به منظور ایجاد رطوبت لازم در منطقه ریشه گیاهی برای رشد گیاه تحت عنوان آبیاری تعریف می شود. این آب ممکن است از منابع مختلف از قبیل باران، آبهای موجود در جوبه غیر از باران و آبهای زیرزمینی و یا آبیاری باشد.

➤ توزیع سطح زیر کشت محصولات سالیانه به تفکیک آبی و دیم در سال ۱۳۶۱ به هزار هکتار

نام گروه محصولات	سطح زیر کشت هکتار	آبی		دیم	
		مساحت	درصد از کل	مساحت	درصد از کل
غلات	۵۴۵۷	۲۲۹۷	۶/۶۴	۳۱۵۹	۱/۸۷
علوفه	۴۹۳	۳۴۴	۲/۱۲	۱۴۹	۶/۱
حبوبات	۲۶۱	۶۵	۶/۲	۱۹۶	۱/۴
محصولات جالیزی	۲۱۴	۱۰۱	۳/۴	۱۱۳	۷/۱
سبزیجات	۱۹۶	۱۹۶	۵/۵	-	۵/۰
محصولات صیفی	۱۸۱	۱۳۵	۲/۴	۴۵	۹/۰
چغندر قند و نیشکر	۱۶۳	۱۶۳	-	-	۰
محصولات	۱۴۰	۱۴۰	۱/۰	-	۷/۲
دانه های روغنی	۷۸	۵۰	۸/۰	۲۸	۱
محصولات دارویی	۲۳	۱۶	۴/۰	۷	۱/۰
.....	۱۵	۱۵	۱/۰	-	۲/۰
مجموع محصولات	۸۸۰۱	۳۱۴۷	۱۰۰	۵۰۱۹	۱۰۰

باران

- اگر باران بتواند نیاز آبی گیاه را تأمین نماید مطلقاً نیازی به آبیاری نیست . در بسیاری از مناطق که میزان باران جهت رشد گیاه کافی نمی باشد اگر بارانهای اندک با تناوب مناسب در دوره رشد گیاه ریزش نماید نیاز به آبیاری را کاهش ، در افزایش محصول موثر می باشد .
- فصل ریزش باران ، مقدار باران سالیانه و تغییر پذیری سالیانه باران در منطقه مورد مطالعه عوامل بسیار مهمی هستند که می توان توسط آنها نیاز آبی محصولات کشاورزی در منطقه را مشخص نمود .
- کشاورزی موفق بدون آبیاری حداقل به ۲۴۰ میلیمتر باران سالیانه نیازمند است البته تغییر پذیری سالیانه باران از ۳۷٪ کمتر باشد .
- کشاورزی دیم بخصوص غلات به باران ۲۰۰ تا ۳۰۰ میلیمتر در سال نیاز دارد .

آبهای جوی به غیر از باران

➤ شرایط اتمسفری که معمولاً عامل بوجود آمدن این منابع آبی می گردند عبارتند از شب‌نم قابل ملاحظه، مد و رطوبت زیاد است که باعث نیاز کمتر گیاه به آب می شود چون در این شرایط فشار تعرق بر گیاه کاهش می یابد. اقلیم زراعی یکی از مهمترین موارد در بحث آبیاری و جغرافیای کشاورزی است.

➤ یکی از نکات مهمی که از شاخصهای پراکنندگی استنباط می گردد تغییرپذیری باران از سالی به سال دیگری باشد. در مناطق خشک تغییر باران از سالی به سال دیگر بیشتر از مناطق مرطوب و یا باران زیاد می باشد که باعث بروز مشکل در امر برنامه ریزی می شود.

آبهای زیرزمینی

➤ حرکت عمودی آبهای زیرزمینی در اثر عمل لوله های موین از سفره های زیرزمینی به منطقه ریشه گیاه در مناطقی که سفره زیرزمینی نزدیک است می توان یکی از منابع آب برای رشد گیاه باشد .

شیوه متداول آبیاری در ایران

➤ روشهای علمی آبیاری با توجه به توپوگرافی منطقه ، ویژگیهای خاک ، تکنیک ، نوع محصول ، میزان آب موجود و یا تهیه شده وسنت و رسوم از ناحیه ای به ناحیه دیگر فرق می کند. به طور کلی سه روش آبیاری ، سطحی زیرزمینی و بارانی روشهای اساسی آبیاری هستند .

➤ در مناطق خشک ایران عموماً آبیاری سطحی متداول است که به علت تداوم این روش در فلات ایران به مدت طولانی یک روش سنتی تلقی می شود.

- آبیاری کرتی

- آبیاری نشتی

- آبیاری حوضچه ای

➤ مهمترین روشهای
آبیاری سطحی

آبیاری کرتی

➤ در سطح وسیعی مورد استفاده قرار میگیرد در این روش زمین با مرزهای موازی شبکه مانند تقسیم می شود و قطعه زمین محصور بین چهار مرز را کرت می گویند. عرض کرتها ۲ تا ۳ متر و طول آنها از ۵ تا ۲۰ متر تجاوز نمی نماید طول مرزها می بایست مسطح و نسبتاً کم شیب باشد. شیب کرتها از ۲-۴ در هزار تجاوز نمی نماید. ارتفاع مرزها نیز حدود ۳۰-۲۰ سانتیمتر می باشد. مقدار آبی که داخل یک کرت می رود بانوع خاک، اندازه کرت و نوع طبیعت محصول در رابطه است.

آبیاری حوضچه ای

➤ این روش جهت آبیاری درختان میوه (انار) وانجیروبرخی محصولات بهاره استفاده میشود دراین روش مزرعه با مرزهای نسبتاً محکم محصور می شود تقریباً به صورت حوضچه درمی آیند مساحت حوضچه در رابطه با میزان و شدت آب موجود تعیین می شود شکل حوضچه مربع یا مربع مستطیل است . نفوذ پذیری خاک و میزان شدت جریان آب درانتخاب اندازه حوضچه ها موثر است طول و عرض حوضچه از 10×5 تجاوز نمی کند .

➤ این سیستم آبیاری در صورت وجود آب زمین می تواند برای آبیاری مفید باشد .

آبیاری نشتی یا شیاری

➤ معمولاً برای گیاهانی که حساسند و آب نباید ساقه آنها را پوشاند استفاده می شود. رطوبت از داخل شیار وارد منطقه ریشه گیاه می گردد. در این سیستم آب معمولاً ۲/۱ تا ۳/۱ از سطح خاک را می پوشاند ۳/۱ تا ۴/۳ بقیه خشک باقی می ماند بدین جهت این روش را کوژوپشته نیز می نامند. در این سیستم آبیاری آب در امتداد شیب در شیارهای U و یا V مانند به آرامی جریان می یابد که این شیار را بانه می گویند. عمق شیارها به نوع محصول بستگی دارد برای خیار، و خربزه و هندوانه ۵۰-۳۰ سانتیمتر برای مو ۸۰-۱۰۰ سانتیمتر است. چند شیار مجاور به یک جوی متصل می باشند جوی هم به نهر اصلی آب اتصال می یابد این مجموعه را یک تخته می نامند.

➤ روش دیگر آبیاری نشتی سیستم غلام گردشی است. در این روش انتهای هر شیار به ابتدای شیار مجاور متصل می گردد و به صورت مارپیچ می باشد این سیستم در اراضی نسبتاً مسطح یا اینکه زمین را بدین منظور کاملاً تسطیح نمایند مورد استفاده قرار می گیرد.

بارندگی موثر

➤ مقدار آبی که برای تامین نیاز آبی محصولات کشاورزی لازمست عبارتست از بارندگی موثر در زمینی که آبیاری می شود و مقدار آبی که بوسیله آبیاری اضافه می گردد.

اتلاف آب کشاورزی

➤ آب به اشکال مختلف در روستاهای کشور تلف می شود اشکالی که آب در روستاها مصرف یا احیاناً هدر می رود به شرح زیر است :

۱- مصرف شهری (خانگی) ۲-مصرف دامداری ۳-نفوذ نهرها و جویهای آبرسانی و استخرها ۴-تبخیر در مسیر انتقال آب از منبع به مزرعه یا استخرهای محل ذخیره آب ۵- هدر رفتن آب به طور تصادفی

➤ آب در روستاها به منظور مصارف شهری (خانگی و روستایی) و آبیاری تهیه می گردیده است بهترین دلیل آن احداث مساکن روستایی در اطراف مظهر قنوات یا در مسیر آنها می باشد مصارف خانگی ناچیز است در روستاها از آب قنات بدلیل نزدیکی به محل زندگی و گوارا تر بودن بیش از آب چاهها استفاده می نمایند براحتی می توان بوسیله ساختن کانالهای سیمانی و سرپوشیده کردن مسیرهای آبرسانی از هدر رفتن آب جلوگیری به عمل آورد .

موقع آبیاری و میزان آب

➤ موقع آبیاری محصول در روستاها که از آب قناتها و چاههای همگانی استفاده می نمایند به مدار گردش آب و وجود آب کافی برای کشاورزی بستگی دارد مثلاً در شرق کاشان تعداد دفعاتی که یونجه آبیاری می شود ۱۴ مرتبه غلات ۷ مرتبه پنبه و درختان ۱۰ مرتبه و ...

➤ میزان آبی که جهت آبیاری به مزارع می رسد کلاً به مصرف رشد گیاه نمی رسد زیرا موارد زیادی دیده می شود که آب هدر می رود به همین منظور لازم می آید که آب بیشتری به زراعت داده شود.

➤ Hansen در کتاب اصول و کاربرد آبیاری تایید نموده که در آبیاری بارانی ۷۰٪ و در آبیاری سطحی فقط حدود ۵۰٪ از میزان آب برای محصول مفید واقع می شود.

باغداری

➤ کشت درختان میوه و بهره برداری از ثمر آنها یکی دیگر از ارکان اقتصاد روستاها را تشکیل می دهد . در ایران روستاهایی وجود دارند که کلیه درآمد و معیشت روستاییان به تولیدات درختان میوه متکی است در مقابل روستاهایی وجود دارند که حتی یک درخت به منظور استفاده از سایه آن وجود ندارد در میان این دو گروه روستاهایی هستند که بخشی از اقتصاد روستا به باغ بستگی دارد . باغداری بر خلاف زراعت نشانه ای از تملک زارعین بوده و حق ریشه در این زمینه به کار رفته است . دشتهای کمتر و مناطق پای کوهی بیشتر زمینه ساز باغ هستند وجود آب و اقلیم مناسب ، خاک مناسب و تخصص و تجربه زارعین از عوامل عمده بوجود آورنده باغات می باشند در سالهای اخیر بعد از اصلاحات ارضی و بعد از انقلاب اسلامی به علت محرز شدن مالکیت روستاییان در اکثر مناطق کشور با رشد سریع جمعیت ایجاد بازارهای نسبتاً خوب برای فروش احداث باغات رواج بیشتری یافته است .

➤ مزاد محصولات باغات بصورت تازه و یا خشکبار روانه بازارهای داخلی یا خارجی می شود . در سالهای اخیر احداث باغات مکانیزه اغلب در خارج از فضای روستاها رونق فراوان گرفته است می توان باغات مرکبات شمال ، باغات انار نواحی مرکزی ، باغات با ارزش پسته استان کرمان و باغات انگور و سیب آذربایجان غربی و ... را نام برد.

بهره برداری از جنگل

➤ از کل مساحت کشور حدود ۵/۷٪ به عبارت دیگر ۵/۱۲ میلیون هکتار اراضی زیر پوشش انواع جنگل قرار دارد. جنگلهای ایران متاسفانه بدلیل تنک بودن مکان استقرار انسانها گردیده موجب پیدایش روستاهایی شده که در داخل جنگل شکل گرفته اند که معیشتی مبتنی بر بهره برداری از جنگل دارند. ساکنان این روستاها به صورت قانونی یا غیر قانونی از درختان جنگلی استفاده می نمایند.

➤ جنگلهای ایران از نظر امکان بهره برداری شامل جنگل های تجارتي و جنگلهای غیرتجارتی می گردند. در ایران تنها از جنگلهای شمال استفاده تجارتي می گردد که مساحت آن حدود ۳۸/۱ میلیون هکتار می باشد.

➤ مساحت و کیفیت بهره برداری از جنگلهای کشور واحد : هکتار

			منطقه
جمع	سایر مناطق	شمال کشور	کیفیت بهره برداری
۱۵۵/۳۸۵/۱	-	۱۵۵/۳۸۵/۱	تجاری
۵۸۰/۰۰۵/۱۱	۰۰۰/۵۵۰/۱۰	۵۸۰/۴۵۴	غیر تجاری
۷۳۵/۳۹۰/۱۲	۰۰۰/۵۵۰/۱۰	۷۳۵/۸۳۹/۱	جمع

دامداری

➤ دامداری یکی از ارکان مهم اقتصاد روستایی است در برخی نقاط کشور صد در صد درآمد روستاییان از دامداری تامین می شود. دامداری در اکثر مناطق روستایی ولو بسیار کم و اندک وجود دارد و دو اصطلاح دامپروری و دامداری در مطالعات روستایی گاهی به جای یکدیگر به کار برده می شوند، دامداری نگهداری تعداد مشخصی دام است برای یک مدت طولانی که هر ساله از محصولات دامی آنها اعم از شیر، پشم و مو، گوشت و... استفاده می شود ولی دامپروری نگهداری و پرورش دام برای مدتی کوتاه به منظور افزایش گوشت دام می باشد که در اصطلاح پرواربندی گفته می شد نوع دامهای متداول در روستاها عبارتند از گاو، گاومیش، شتر، اسب، الاغ، قاطر، گوسفند، بز.

- روش چکانه ای
- دامداری دهقانی
- دامداری چوپانی
- دامداری خودگرانی

- پرواربندی

- چوبداری

- شترداری

➤ انواع دامداری سنتی

دامداری دهقانی

➤ در این روش دامداری معیشت روستایی تماماً به دام بستگی ندارد روستایی ضمن داشتن زراعت و باغداری و احتمالاً صنایع دستی و... تعدادی دام نیز دارد. دامها بقایای گیاهان و غلات را در مزارع دهقانان می جووند در مواقعی هم به چرا در مراتع می پردازند در فصول سرد در آغل یا طویله تعلیف می شوند. تعداد و نوع دامها به اوضاع طبیعی و اجتماعی روستا بستگی دارد.

➤ در شیوه دامداری دهقانی به منظور نگهداری و چرانیدن دامها دو روش متداول است .

روش چکانه ای

➤ در این روش تعداد دامهای روستانشینان زیاد نیست چنانکه خودش بخواهد در تمام سال چرا دادن تعداد محدودی دام را به عهده داشته باشد. در اینصورت برای دهقان اقتصادی نخواهد بود بنابراین هر کس تعدادی دام را در یک گله شرکت می دهد بر اساس تسهیم به نسبت چرانیدن دامها بر عهده صاحبان دام در یک مجمع همکاری دامداری تقسیم می شود مثلاً اگر قرار بر این است که به از هر ده راس دام یک روز صاحبان دام عهده دار مسئولیت چوپانی دامها را تقبل نمایند کسی که صد راس دام دارد ده روز مسئولیت چوپانی دارد بدیهی است که در این روش دستمزدی پرداخت نمی شود.

دامداری چوپانی

➤ دامدارها با توافق یکدیگر کسی را به عنوان چوپانی برای یکسال یا بیشتر استخدام می نمایند به ازای هر راس دام مبلغ مشخصی بابت چرا دادن دام به چوپان پرداخت می شود.

دامداری خودگردانی

➤ روستایی تعداد زیادی دام در اختیار دارد این دامها به تنهایی می توانند یک گله را تشکیل دهند . دامدار خود یا فرد دیگری که دامدار به استخدام درمی آورد مسئولیت چرانیدن دامها را عهده دار می شود، که این شغل در اصطلاح چوپان خوانده می شود. کلیه دستمزد و سایر هزینه های چوپان به عهده دامدار می باشد که در اینصورت چوپان اختصاصی نامیده می شود .

پرواربندي

➤ دامدار در تمام طول سال دام ندارد این قبیل دامپروران را پرواربنند می نامند . پرواربنندان دامهای ضعیف و لاغر را با قیمتهای مناسب از روستا خریداری می نمایند پس از چند ماه حداکثر ۴ تا ۵ ماه مراقبت و تغلیف زیاد با علوفه های مغزی ، جو، گاودانه ، کنجاله و... و چاق شدن دامها به بازار مصرف گوشت ارایه می دهند در بعضی روستاها پرواربنندی شغل عده به خصوصی از افراد است در پاره ای از روستاها ، روستاییان صاحب نسق درفصول پاییز و زمستان پس از فراغت از کار کشت و زرع اقدام به دامپروری می کنند.

چوبداری

➤ نوعی اشتغال به امور دام است ، چوبدارها در کار خرید و فروش دام هستند به ندرت اقدام به نگهداری دام برای مدت طولانی یا پرواربندی می کنند .

شتر داری

➤ شتر یکی از دامهای بزرگ و پر سود برای تعدادی از روستاییان کشور می باشد قلمرو نگهداری شتر در مناطق خشک و نیمه خشک است شتر از لحاظ شکل ظاهری فیزیولوژی ، قابلیت های حمل بار ، تولید شیر و گوشت و توانایی های ویژه ای برای تحمل سختیها دارد از دیگر دامها متمایز است . از امتیازات بسیار عمده شتر تغذیه آن است . شتر که نیاز به تعریف ندارد قادر است در مسافت های طولانی (حدود ۸۰ کیلو متر در روز) به منظور چرا طی کند تا علوفه مورد نیاز خود را تامین نماید .

➤ شتر سربار سایر دامها در مراتع نیست .

➤ شتر در پرواربندی توانایی های قابل ملاحظه ای دارد اگر یک شتر خوب تغذیه شود تا حدود ۵/۱ کیلو گرم می تواند روزانه افزایش وزن داشته باشد .

➤ شتر داری در ایران به سه روش متداول است :

الف) شترداری قدیمی یا چارواداری : به منظور حمل بار در گذشته که در شرایط کنونی منسوخ شده است .

ب) شترداری مخلوط با سایر دامها : در میان دامداران عشایر فارس و مغان و نواحی مرکزی ایران دیده می شود .

ج) نگهداری گله های مادی : بیشتر در روستاهای حاشیه کویری بخصوص استان سمنان در استان یزد و جنوب خراسان رواج دارد . شترهای کشتاری و فروشی را جدا می نمایند و جوانها را داغ میکنند.

دامداری صنعتی

➤ این شیوه با سرمایه گذاریهای نسبتاً کلان در محیط های مستعد که عموماً خارج از محیط و فضای روستا می باشند صورت می گیرد سرمایه گذاریها متعلق به دولت یا بخش خصوصی بوده مثل زیاران، مغان و ... در این شیوه نژادهای اصلاح شده دامی را در شرایط مطلوب اعم از تغذیه ، بهداشت و زمینه های تولید نگهداری می نمایند . قطعاً بازده اقتصادی سرانه دامداریهای صنعتی به مراتب بالاتر از دامداریهای سنتی است. سرمایه گذاری و هزینه سرانه در دامداری صنعتی نیز زیاد است .

صید و شکار

➤ استحصال آبزیان به عنوان یکی از ارکان اساسی فعالیتهای کشاورزی می باشد که اگر در محیط روستا صورت گیرد عواید آن جز اقتصاد روستایی محسوب می گردد. صید فعالیت ویژه ای است که تنها هزینه های مرحله برداشت آن در بعد سرمایه گذاری مطرح است سایر هزینه ها را طبیعت می پردازد. اقتصادی ترین شیوه تولید پروتئین است ایران بدلیل دسترسی به دریای خزر، دریای عمان، خلیج فارس و تعدادی از دریاچه ها و رودهای داخلی امکان صید ماهی زیادی را در اختیار دارد. جزیره آشورا در شمال کشور معیشت مبتنی بر صید دارد که به علت آبگرفتگی کارآیی سابق خود را از دست داده در سواحل خلیج فارس و دریای عمان روستاهایی مثل پسابندر، بریس و... یا در سیستان روستاهایی در سواحل ها موتها معیشت مبتنی بر صید و شکار دارند.

صنایع روستایی

➤ صنایع در مجموع زمینه ساز توسعه اقتصادی هر کشور است به هر شکلی که باشد. این تاثیر زمانی زیاد می شود که صنعت مراحل تعالی را پیموده به تولید برسد. صنایع روستایی به دو گروه صنایع کوچک و صنایع دستی تقسیم می شود.

صنایع کوچک روستایی

➤ از جمله صنایعی هستند که شکل کارگاهی داشته در محیط های روستایی استقرار یافته اند. قسمتی از کار تولید توسط ماشین و قسمتهای دیگر توسط نیروی انسانی انجام می شود صنایع روستایی به منظور تبدیل مواد اولیه تولید شده در روستاها شکل می گیرد که اگر بدین منظور بوجود آیند نقش موثری در توسعه روستا دارند.

صنایع دستی

- متکی بر تکنیکهای بومی و سنتی است هم در محیط روستا شکل می گیرد قسمت اعظم مواد اولیه آن از محیط روستا یا فضاهای جنبی روستا تولید می شده مصرف این کالا نیز اکثراً در محیط روستا بوده است . به طور کلی از صنایع دستی شناخته شده در روستاهای ایران می توان قالی بافی ، گلیم بافی ، زیلوبافی ، گیوه بافی ، حصیربافی ، پوستین دوزی ، چپق بافی ،نمد مالی ، سفالکاری ، سنگتراشی و... را نام برد . در گذشته جنبه خود مصرفی داشتند ولی اکنون ضمن تامین نیازهای روستاییان به بازار فروش ارایه می شوند .
- گروه دیگر از صنایع دستی روستا در رابطه با نیازهای غذایی روستاییان قرار می گیرد مازاد این نیازها به بازار فروش ارایه می گردد مانند : تولیدات لبنی ، روغن کشی ، برنجکوبی ، چای خشک کنی و... .
- نوع صنایع دستی تابع محیط طبیعی است .
- صنایع دستی قطعاً قسمتی از اقتصاد روستاییان را تشکیل می دهد.

خدمات (درآمدهای متفرقه)

➤ در سالهای اخیر به علت توسعه خدمات در روستاها منابع متعدد درآمدی در روستاها و نواحی روستایی بوجود آمده که روستاییان از این درآمدها برخوردار می گردند. منابعی که روستاییان از آنها بهره مند می شوند و بخشی از اقتصاد روستا به آن وابسته است در گروه خدمات، و بهره برداری از معادن می توانند قرار گیرند. خوش نشینان گروه اصلی برخوردار از درآمد خدمات، و بهره برداری از معادن می باشند صاحب نسقان هم سهمی از این درآمدها دارند.

میزان درآمد و هزینه روستاییان

➤ مسایل اقتصادی در هر جامعه در رابطه با زمان و سیاستهای کلی جهانی و جامعه در حال تغییر و تحول می باشد اقتصاد روستایی نیز نمی تواند از این دگرگونیها بر کنار بماند. تنگناهای اقتصادی در روستاها عامل اصلی مهاجرت روستاییان به شهرها می باشد با تشدید این مهاجرتها شکاف بین درآمد روستاییان و شهرنشینان عمیق ترمی شود مهاجرت موجب کاهش نسبت اشتغال در بخش کشاورزی می شود جمعیت فعال در بخش کشاورزی از ۵/۶۳٪ در سال ۱۳۵۵ به ۷/۵۶٪ در سال ۶۵ کاهش یافته است.

➤ متوسط درآمد سالانه خانوارهای روستایی و سهم مشاغل آزاد و کشاورزی از کل درآمد اعضا شاغل خانوار نشان دهنده عدم هماهنگی بین هزینه ها و درآمدهای خانوار روستایی و بیانگر سهم اندک درآمد کشاورزی در کل درآمد می باشد. هزینه های سالانه روستانشینان به طور متوسط در ۱۰ سال اخیر بیش از درآمد آنها بوده است.

▶ بالا بودن میزان هزینه‌های خانوارهای شهری به روستایی نشان دهنده برخورداری بیشتر و بالا بودن سطح زندگی و دستیابی به رفاه بیشتر در محیط شهری می باشد .

▶ درآمد یک خانوار شهری در سال ۶۵ نزدیک به دو برابر درآمد یک خانوار روستایی می باشد . درآمد کشاورزی حدود ۴۲٪ از درآمد روستاییان را شامل می شود . ۵۸٪ درآمد خالص روستاییان از سایر درآمدها می باشد .

➤ میزان هزینه ها و نسبت هزینه های خانوارهای شهری و روستایی در سال ۱۳۶۵

شرح	خانوار روستایی (ریال)	خانوار شهری (ریال)	نسبت شهری به روستایی (درصد)
هزینه های خوراکی و دخانی	۴۲۶۵۰۵	۵۴۶۶۹۶	۱۲۸
هزینه های غیر خوراکی	۳۴۵۰۸۸	۷۶۷۹۱۰	۲۲۹
کل هزینه ها	۷۶۱۵۹۳	۱۳۱۴۵۷۶	۱۷۲

➤ میزان درآمد و نسبتهای مشاغل خانوارهای روستایی و خانوار شهری در سال ۱۳۶۵

انواع درآمدها	خانوار روستایی	خانوار شهری	نسبت درصد شهری به روستایی
مزد حقوق بگیران دولتی	۶۹۸۴۳	۳۱۲۳۸۱	۴۴۷
مزد حقوق بگیران خصوصی	۹۱۰۶۲	۱۳۸۷۳۸	۱۵۲
مشاغل آزاد کشاورزی	۲۳۸۸۸۹	۳۵۳۱۵	۷/۱۴
مشاغل آزاد غیر کشاورزی	۶۴۷۴۹	۲۶۹۵۴۵	۴۱۶
درآمدهای متفرقه	۱۰۴۰۱۵	۳۷۰۶۶۰	۳۵۶
کل درآمد خالص	۵۶۸۵۵۸	۱۱۲۶۶۳۹	۱۹۸

خلاصه فصل هفتم

➤ کلیه فعالیتهای اقتصادی که در محیط روستا بوسیله روستاییان صورت می گیرد اقتصاد روستایی نامیده می شود اقتصاد روستایی بر سه رکن اصلی کشاورزی ، صنایع روستایی و خدمات استوار است .

➤ کشاورزی که شامل کلیه فعالیتهای اقتصادی مبتنی بر بهره برداری بیولوژیکی از زمین می باشد . فعالیتهای عمده روستاییان کشور را شامل می گردد ، زراعت ، باغداری ، دامداری ، بهره برداری از جنگل ، صید و صیادی بخشهای مختلفی از کشاورزی می باشد . زراعت کشت محصولات یکساله است . شناخت ویژگیهای زمین و روشهای آبیاری از عمده مباحث در امر زراعت است . باغداری به عنوان رکنی غالب در اقتصاد روستایی برخی از روستاهای کشور است . دامداری در روستاهای ایران از جایگاه ویژه ای در معیشت روستاییان برخوردار است .

خودآزمایی فصل هفتم

۱. آیش مربوط به کدام نوع زمین است؟

الف) اراضی ساخته شده   ب) اراضی زیر کشت محصولات
یکساله
ج) اراضی زیر کشت دائمی د) اراضی
مرتعی و جنگلی

۲. گیاهانی که به تماس آب با ساقه خود حساسیت دارند از کدام نوع
آبیاری باید برخوردار باشند؟

الف) نشتی   ب) حوضچه ای   ج) کرتی   د) قطره ای

۳. به مجموع بارانی که در فصل رشد گیاه می بارد چه گفته می شود؟

الف) باران کشاورزی   ب) توان رطوبتی
ج) بارندگی مؤثر   د) توان اقلیمی

۴. اصطلاح حق ریشه بیشتر به کدام نوع فعالیت مربوط می شود؟
الف) زراعت ب) استفاده از جنگل ج) استفاده از مراتع د) باغداری

۵. روستاهای جنگلی در ایران بدلیل ... جنگلهای آن بوجود آمده است.

۶. در دامداری دهقانی معیشت روستایی تماماً ... ندارد.

۷. منابعی که روستاییان جدای از فعالیتهای کشاورزی از آنها بهره مند می شوند و بخشی از فعالیتهای اقتصادی آنها را تشکیل می دهد عبارتند از ...، ... و ... .

۸. بالا بودن میزان هزینه های خانوارهای شهری به روستایی نشان دهنده ... سطح زندگی آنها است.

پاسخ خودآزمایی فصل هفتم

۱. ب (اراضی زیر کشت محصولات یکساله)
۲. الف (نشتی)
۳. ج (بارندگی مؤثر)
۴. د (باغداری)
۵. تنک بودن
۶. بستگی به دام
۷. خدمات ، صنعت ، معدن
۸. بالابودن

فصل هشتم

شکل گیری نهادهای انقلابی بعد از پیروزی انقلاب
اسلامی در روستاها

هدف مرحله ای فصل هشتم

➤ در این فصل اثرات انقلاب اسلامی در ابعاد مختلف جامعه روستایی بررسی خواهد شد. انقلاب اسلامی در ساختار اجتماعی و اقتصادی روستاها تغییر بنیادی ایجاد کرده و نهادهای دیگری را جایگزین نهادهای قبلی نموده است.

هدفهای رفتاری فصل هشتم

آشنایی دانشجویان با :

- تغییرات بنیادی نهادهای روستایی
- مرکز خدمات کشاورزی و ماهیت آنها
- وظایف و مسئولیتهای مرکز خدمات کشاورزی
- ویژگیهای طرح مراکز خدمات کشاورزی
- هیئت های هفت نفری به عنوان نهادهای جدید در ساختار اجتماعی روستا
- تشکیلات هیئت های هفت نفری
- وظایف ستاد مرکزی هیئت های هفت نفری
- وظایف هیئت های هفت نفری

➤ واحدهای تولید گروهی

➤ شورای اسلامی ده و ویژگیها و وظایف آن

➤ لایحه قانونی واگذاری و احیای اراضی

➤ انواع اراضی پیش بینی شده در قانون

➤ مواد قانونی لایحه واگذاری و احیا اراضی

شکل گیری نهادهای انقلابی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در روستاها

➤ بعد از پیروزی انقلاب اهداف انقلابی ایجاب می کرد نهادهایی انقلابی
برای سامان بخشیدن به وضعیت آشفته روستاها بوجود آید .

۱. شورای عالی کشاورزی
۲. جهاد سازندگی
۳. مراکز خدمات کشاورزی ، روستایی و عشایر
۴. هیئتهای هفت نفری واگذاری زمین
۵. واحدهای تولید گروهی - تعاونیهای تولید مشاع
۶. شورای اسلامی ده
۷. طرح شهید رجایی

➤ نهادهای انقلابی پس از پیروزی انقلاب اسلامی در روستاها

شورای عالی کشاورزی

➤ اولین نهادی که پس از پیروزی انقلاب جهت سیاستگذاری
یا برنامه ریزی و هماهنگی در امور روستاها تشکیل شد .

جهاد سازندگی

➤ پس از پیروزی انقلاب بر آورد نیازهای قشر محروم روستا مورد توجه دولتمردان قرار گرفت. بدین منظور سال ۱۳۵۸ جهادسازندگی فعالیتهای عمرانی و اقتصادی خود را در روستاها شروع نمود در سال ۱۳۶۲ با تصویب مجلس به وزارت جهاد تبدیل شد. هدف از تشکیل وزارت جهاد در ماده واحد و سه تبصره به شرح زیر است:

➤ ماده ۱- وزارت جهاد سازندگی با اهداف ذیل تشکیل می گردد:

الف) حرکت به سوی استقلال و خودکفایی کشور و تلاش در جهت بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی روستاها و مناطق عشایری با همکاری دستگاههای اجرایی مربوطه و مردم.

ب) ایجاد زمینه جهت رشد شخصیت انسانی روستاییان.

ج) بسیج اقشار مردم جهت سازندگی روستاها.

مراکز خدمات کشاورزی ، روستایی و عشایر

➤ در تاریخ ۱۴/۳/۵۹ از طریق وزارت کشاورزی این طرح پیشنهاد شد ، در تیرماه ۶۰ در ماده واحد و ۶ تبصره به تصویب شورای انقلاب رسید .

➤ هدف اصلی طرح، پیاده کردن یک الگوی همگن در امور کشاورزی ، روستایی و عشایری بوده است که با ویژگیهای اجتماعی ، فرهنگی ، سیاسی ، اقتصادی روستاها و عشایر منطبق باشد .

➤ برای نیل به اهداف مراکز مذکور بر اساس تبصره ۵ قانون در جلسه مورخه ۳/۴/۱۳۶۰ هیئت وزیران آیین نامه اجرایی این مراکز را در ۱۱ فصل و ۸۸ ماده و ۳۷ تبصره تصویب کرد که بر اساس این مصوبه مراکز خدمات می باید در محدوده دهستان به ارایه خدمات پردازند .

➤ سطوح بالاتر مراکز خدمات و سلسله مراتب به شرح زیر است :

در سطح شهرستان : مدیریت و هماهنگی اجرایی و تدارکاتی برای مراکز خدمات دهستانهای تابعه .

در سطح استان : نقش هماهنگی در برنامه ریزی منطقه ای منطبق بر برنامه های پیشنهادی با نیازهای مالی و پیگیری برای تامین و تخصیص بودجه و اعتبارات لازم .

در سطح مرکز - وزارت : سیاستگذاری ، تهیه برنامه ها و هماهنگی و نظارت بر اجرای طرحهای بین استانها .

➤ طرح و اجرای برنامه های ارزشیابی ، ارایه آموزشهای تخصصی ، ایجاد هماهنگی های لازم برای تغییر ضوابط و مقررات و توجیه برنامه های عمرانی و بودجه و اعتبارات لازم .

وظایف و مسئولیتهای مراکز خدمات

- کمک به شوراهای اسلامی دهستان
- شناخت منابع و امکانات و تطبیق آن با نیازها
- بررسی نیازها و احتیاجات ارایه شده و گزارش به شهرستان
- همکاری مستمر با مراکز تحقیقات
- تهیه و تنظیم برنامه کشاورزی، روستایی، عشایری بر اساس نیازها و اولویتهای
- ارایه خدمات فنی عمومی، آموزشی، تحقیقی، ترویجی، رفاهی، اعتباری و ارایه خدمات و تسهیلات بازرگانی
- تهیه آمار و اطلاعات مورد نیاز
- تنظیم شناسنامه تک تک روستاها
- تهیه و نظارت بر خدماتی که توسط واحدهای سیار عرضه می شود

➤ مطالعه وضع مالکیت و نظامهای بهره برداری از اراضی ، منابع آب ،
روشهای دآمداری وسایل اراضی

➤ کمک به حفظ و بهره برداری صحیح از منابع

هیئتهای هفت نفری واگذاری زمین

➤ پس از پیروزی انقلاب اسلامی ، شورای انقلاب در تاریخ ۲۶/۱/۵۹ لایحه قانونی واگذاری و احیا اراضی را تصویب نمود ، بر اساس آن تشکیلاتی تحت عنوان ستاد مرکزی هیئتهای هفت نفری واگذاری زمین ایجاد شد .

الف) اعضا ستاد مرکزی

ب) اعضا هیئت هفت نفره

ج) ترکیب اعضای گروه تحقیق

➤ **تشکیلات و اعضا**

اعضا ستاد مركزي

۱. نماينده تام الاختيار حاكم شرع و ولي امر
۲. نماينده تام الاختيار جهاد سازندگي
۳. نماينده تام الاختيار وزارت كشاورزي
۴. نماينده تام الاختيار وزارت كشور
۵. نماينده تام الاختيار وزارت دادگستري

اعضا هیئت هفت نفره

۱. دو نفر نماینده وزارت کشور
۲. یک نفر نماینده وزارت کشاورزی
۳. یک نفر نماینده وزارت جهاد سازندگی
۴. یک نفر نماینده حاکم شرع و ولی امر
۵. دو نفر عضو که نمایندگان مورد اعتماد اهالی محل باشند و با نظارت نماینده وزارت کشور و استانداری محل از طریق مردم انتخاب بعد از تایید نماینده حاکم شرع معرفی گردد.

ترکیب اعضای گروه تحقیق

➤ از اعضای ستاد مرکزی و هفت نفر عضوهای هیئت های هفت نفره تشکیل و افراد بومی به منظور کادر تحقیق در این ترکیب می باشند .

وظایف ستاد مرکزی

- الف (تشکیل هیئت های هفت نفره
- ب (مشخص نمودن حوزه فعالیت برای هر استان
- ج (تهیه و ابلاغ مقررات و دستورالعملهای مقرر در قانون
- د (نظارت دقیق بر کارهای هیئت های هفت نفره در سراسر کشور
- ه (انحلال هیئت های استان و شهرستان و عزل و نصب اعضا
- و (رسیدگی به شکایات و اعزام مامورینی بدین منظور
- ز (سیاستگذاری و تهیه برنامه ها و هماهنگی

وظایف هیئتهای هفت نفره

- الف) واگذاری زمین با توجه به موارد لایحه
- ب) تعیین عرف محل و اولویتها
- ج) تشخیص صلاحیت و میزان استحقاق وام گیرندگان و امکانات کشاورزی در طول اجرایی در قانون
- د) کنترل ، نظارت انواع کشت اراضی واگذار شده
- ه) حل و فصل قضایای مورد نزاع مربوطه به اجرای این قانون
- و) تهیه نقشه هایی از حوزه فعالیت خود
- ز) تهیه لیست اسامی متقاضیان همراه با مشخصات کامل آنها، بررسی و درجه بندی افراد متقاضی
- ح) انجام تسهیلات لازم درباره اراضی مورد واگذاری

ویژگیهای هیئت های هفت نفره

۱. مدیریت شورایی
۲. مشارکت مردم
۳. عدم عضویت زمینداران بزرگ
۴. استفاده از افراد بومی
۵. انعطاف پذیر بودن تشکیلات هیئتها
۶. غیرمتمرکز بودن و استقلال داشتن هیئتها

واحدهای تولید گروهی – تعاونیهای تولیدی مشاع

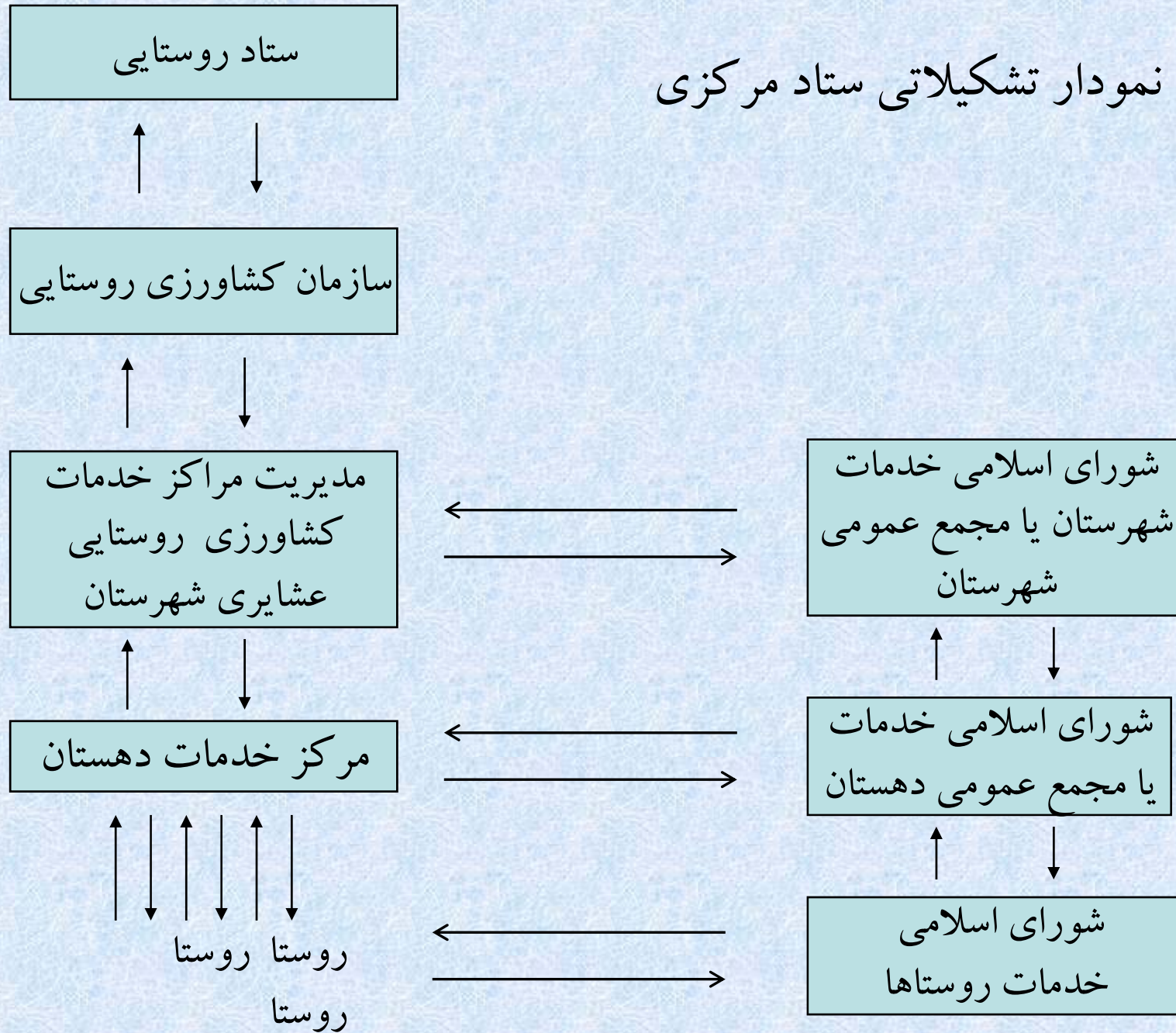
➤ تشکیل این واحدها به عهده هیئتهای هفت نفره می باشد .

➤ تعاونیهای تولیدی مشاع عبارتند از : جمعی بین ۵ - ۱۵ نفر که روی قطعه زمینی از دولت عملیات عمومی آن توسط امکانات موجود تعاونی بصورت مشاع انجام می گیرد .

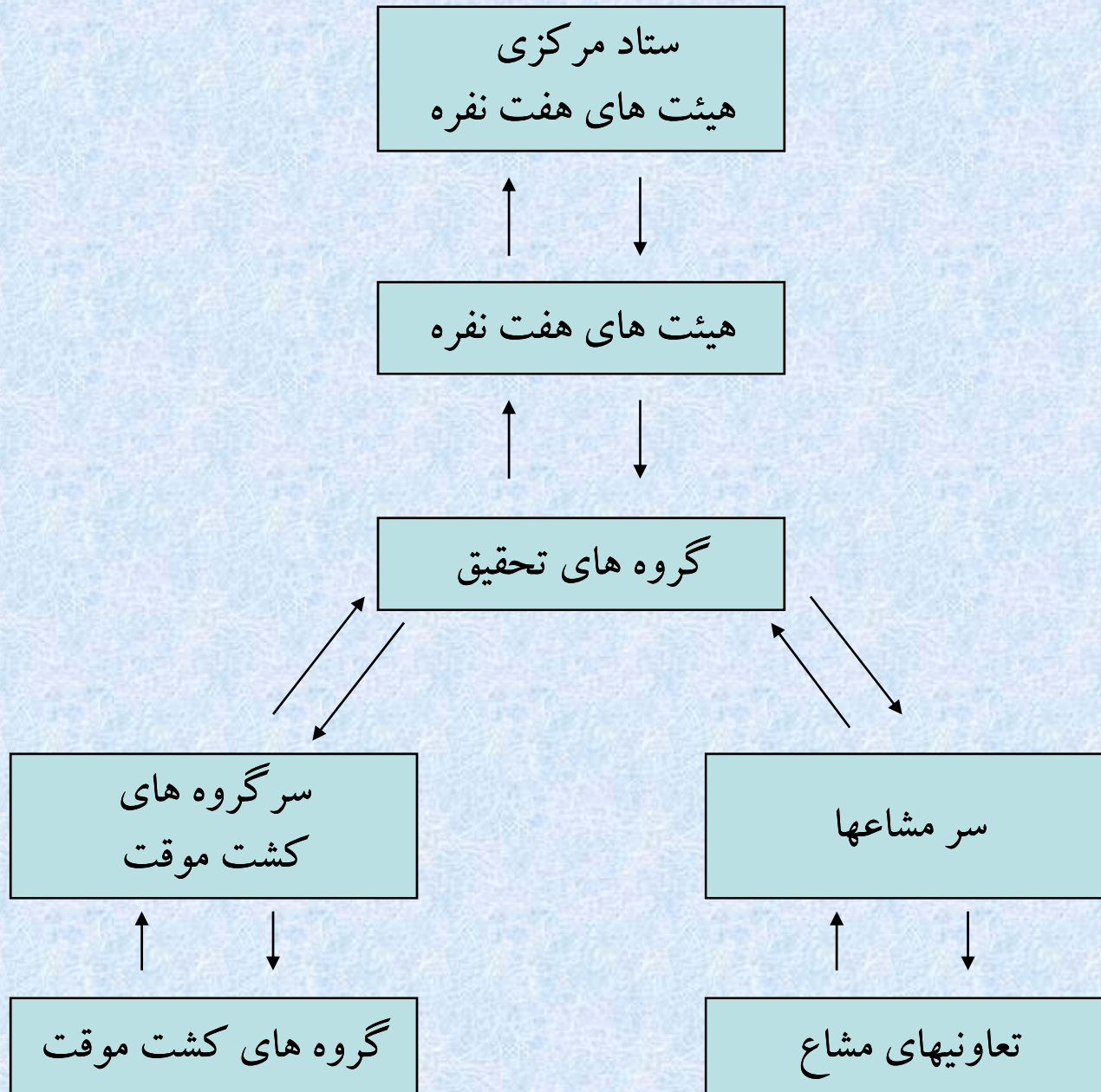
شورای اسلامی ده

➤ هیئتهای هفت نفره تا دیماه ۱۳۵۹ در ۸/۱۵۳ روستا شوراهای اسلامی تشکیل دادند در تاریخ ۲۸/۲/۶۰ با مسئولیت جهاد مرکز هماهنگی شورای اسلامی روستا شکل گرفت که نمایندگان از جهاد و هیئتهای هفت نفره و وزارت کشور حضور داشتند تا پایان سال ۶۵ از تعداد ۵۵۱۳۴ روستای کل کشور حدود ۳۳۴۴۳ روستا دارای شورا شدند در مدت ۷ سال ۶۱٪ از نعمت مدیریت برخوردار شدند .

➤ نمودار تشکیلاتی ستاد مرکزی

➤ نمودار تشکیلاتی هیئت های هفت نفره

وظایف شوراها

- الف) نظارت و همکاری با مسئولین اجرایی و نهادهای انقلابی
- ب) مراقبت در اجرای مقررات بهداشتی
- ج) کوشش در جهت احیا و لایروبی قنوات و نهرهای دایر و متروکه
- د) همکاری و هماهنگی در امور مربوط به جلوگیری از فرسایش خاک و عمران مزارع ، باغها ، جنگلها ، .....
- ه) تشویق اهالی به نگهداری اماکن عمومی
- ز) کمک به امر آموزش روستاییان
- ح) نظارت و پیگیری در جهت اجرای پروژه های اختصاصی مساجد
- ط) همکاری و هماهنگی با وزارت کشاورزی

طرح شهید رجایی

➤ به دلیل عدم حضور سازمانهایی نظیر تامین اجتماعی ، بیمه ، سازمان بازنشستگی و . . . . سالمندان روستایی فاقد تمکن مالی با مشکلات عدیده ای روبرو هستند جهت تامین زندگی سالمندان روستایی تهیدست از سال ۱۳۶۰ طرحی به اجرا گذاشته شد که به موجب آن روستاییانی که به سن ۶۰ سالگی رسیده و درآمد کافی ندارند مساعدتهای مالی دریافت می دارند .

لایحه قانونی واگذاری و احیا اراضی در حکومت جمهوری اسلامی ایران

➤ در آبان ۱۳۶۰ توسط وزارت کشاورزی و عمران روستایی تدوین
شده است :

ماده ۱ - اراضی مورد نظر این قانون چهار قسم اند :

الف) اراضی موات و مراتع

ب) اراضی دایر و بایری که به طور نامشروع تصرف شده دادگاههای
صالح حکم به استرداد آنها داده است

ج) اراضی بایر

د) اراضی

مالکیت در روستاهای ایران بعد از انقلاب اسلامی

➤ نخستین مرحله برپایی مساله اراضی در ماههای نخست پیروزی انقلاب اسلامی ، با مصادره اراضی بزرگ آغاز شد که این مصادره از دو جا نشأت گرفت :

اول : مصادره اراضی وابستگان رژیم سابق بود که با پیروزی انقلاب اسلامی اموال خود را رها کرده و گریخته بودند .

دوم : حرکت‌های مردمی در نقاط مختلف کشور با حمایت انقلابیون مسلمان و در بعضی نقاط نیروهای چپ که با اقدامات مسلحانه و تبلیغی خود به این حرکت شتاب بخشیدند .

➤ در این راستا جهت نیل به اهداف مورد نظر لوایح و بندها و تبصره هایی تصویب شدند .

خلاصه فصل هشتم

➤ بعد از پیروزی انقلاب به منظور رسیدگی به امور روستاها و ایجاد توسعه و عمران ، نهادهای انقلابی در روستاها بوجود آمد. هدف از تشکیل آنها سرسامان دادن به اوضاع اجتماعی و اقتصادی روستا بود.

➤ با تشکیل شورای عالی کشاورزی اولین قدم در این راستا برداشته شد و متعاقب آن جهادسازندگی، مرکز خدمات کشاورزی، روستایی و عشایری، هیئتهای هفت نفره ، تعاونیهای تولیدی مشاع ، شورای اسلامی ده و طرح شهید رجایی تشکیل شد .

➤ پاره از مشکلات ارضی در برخی مناطق کشور با تصویب لایحه قانونی واگذاری و احیا اراضی در آبان ۱۳۶۰ حل گردید .

خودآزمایی فصل هشتم

۱. کدامیک از وظایف وزارت کشاورزی به جهاد سازندگی محول شد؟

- الف) اداره روستاها
ب) فعالیتهای کشاورزی روستاها
ج) مراتع و جنگلها
د) عمران روستاها

۲. تهیه شناسنامه برای روستاها از وظایف کدام نهاد است؟

- الف) تعاونی روستایی
ب) مراکز خدمات
ج) هیئتهای هفت نفره
د) شرکتهای سهامی زراعی

۳. در تعاونیهای تولیدی مشاع امور فردی به عهده چه کسانی است؟

- الف) کارگران
ب) هیئت مدیره
ج) اعضای تولیدی مشاع
د) کارگران کشاورز

۴. کدام یک از ویژگیهای زیر از وظایف هیئتهای هفت نفره است؟

- الف) متمرکز بودن آن   ب) استفاده نکردن از افراد بومی
غیرمتمرکز بودن آن   د) شورایی نبودن آن

(ج)

۵. در هیئت هفت نفره ، جهادسازندگی چند نماینده دارد؟

- الف) ۱ نماینده   ب) نماینده ندارد   ج) ۲ نماینده
وزارت کشاورزی نماینده مشترک دارد

(د) با

پاسخ خودآزمایی

۱. د (عمران روستاها)

۲. ب (مراکز خدمات)

۳. ج (اعضای تولیدی مشاع)

۴. ج (غیر متمرکز بودن آن)

۵. الف (۱ نماینده)

پایان

www.salampnu.com

سایت مرجع دانشجوی پیام نور

- ✓ نمونه سوالات پیام نور : بیش از ۱۱۰ هزار نمونه سوال همراه با پاسخنامه
- تستی و تشریحی
- ✓ کتاب ، جزوه و خلاصه دروس
- ✓ برنامه امتحانات
- ✓ منابع و لیست دروس هر ترم
- ✓ دانلود کاملاً رایگان بیش از ۱۴۰ هزار فایل مختص دانشجویان پیام نور

www.salampnu.com